
Міністерство України у справах сім'ї, дітей та молоді
Представництво Дитячого Фонду ООН в Україні (ЮНІСЕФ)
Всеукраїнський громадський центр “Волонтер”

Профілактика ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх

Збірка інформаційних, методичних,
ілюстративних матеріалів для спеціалістів

Профілактика ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх: збірка інформаційних, методичних, ілюстративних матеріалів для спеціалістів / За заг. ред. Т.В. Журавель, Т.Л. Лях; Авт.-упор.: Безпалько О.В., Виноградова О.А., Журавель Т.В., Лозован О.М., Лютий В.П., Лях Т.Л.- К.: ..., 2004. — .... с.

Видання підготоване у рамках проекту Всеукраїнського громадського центру “Волонтер” “Профілактика ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх України” (за підтримки Міністерства України у справах сім’ї, дітей та молоді та Представництва Дитячого Фонду Об’єднаних Націй в Україні — ЮНІСЕФ).

Рецензенти:

Зверева І.Д. — доктор пед. наук, координатор програм Християнського Дитячого Фонду;

Сорокіна О.А. — кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та практичної психології Академії праці та соціальних відносин ФПУ.

Рекомендовано до друку вченою радою Академії праці та соціальних відносин ФПУ (протокол № 5 від 2 грудня 2004 р.)

Дана збірка зацікавить перш за все спеціалістів притулків для неповнолітніх та центрів медико-соціальної реабілітації для неповнолітніх. В ній подано Програму профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикової поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх затверджена Міністерством України у справах сім’ї, дітей та молоді наказом № 692 від 05.11.2004р. та рекомендована Республіканському комітету у справах сім’ї та молоді АР Крим, службам у справах неповнолітніх, центрам соціальних служб для молоді обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій з метою запровадження відповідних занять з вихованцями притулків для неповнолітніх, центрів соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх та інших закладів їх соціального захисту.

Також подано інформаційні матеріали, що розкривають найважливіші аспекти проведення профілактичної роботи з вихованцями притулків для неповнолітніх, рекомендації щодо здійснення профілактичних заходів та добірку практичних завдань, ігор, казок тощо, рекомендованих для використання під час профілактичних занять.

Координатор проекту від ЮНІСЕФ — Олена Сакович

Надруковано за сприяння Представництва Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні

ЗМІСТ

Передмова	
Соціальна профілактика негативних явищ як напрям соціальної роботи з дітьми та молоддю	
Технологія комплексної соціальної профілактики негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі	
Технологічні аспекти профілактики ВІЛ/СНІДу серед неповнолітніх у притулках	12
Програма занять з профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикової поведінки серед неповнолітніх у притулку для неповнолітніх	
Рекомендації по здійсненню профілактичних заходів, розроблені спеціалістами притулків для неповнолітніх — учасників ряду семінарів, проведених у рамках проекту	
Підбірка цитат і афоризмів до модулів Програми занять з профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикової поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх	
Зміст і методи профілактичної інтервенції	
Застосування методу казкотерапії у профілактичній роботі	
Збірка казок для використання у профілактичній роботі	
Пізнавальна гра “Пригоди у країні Здоровляндії”	
Словничок сленгу, що використовується безпритульними дітьми	
Список рекомендованої літератури з проблем формування здорового способу життя (каталог Ресурсного центру ім. А. Муравйова-Апостола)	
Буклети щодо здорового способу життя ВГЦ “Волонтер”	
Додатки	

ПЕРЕДМОВА

Комітет ООН з прав дитини на своїй 31-й сесії, засідання якої проводилося у відділенні ООН у м. Женева (Швейцарія) 25-27 вересня 2002 р., розглянувши Другу періодичну національну доповідь про реалізацію Україною положень Конвенції ООН про права дитини, дав рекомендації щодо ліквідації дитячої бездоглядності та безпритульності, вживання алкоголю, тютюнопаління, наркоманії серед неповнолітніх. Висловивши занепокоєність зростанням кількості дітей та підлітків, що вживають наркотики, алкоголь, кількістю підліткових абортів, поширеністю ВІЛ-інфекції та інфекції, які передаються статевим шляхом, серед дітей та підлітків, Комітет рекомендував країнам вжити негайних заходів, щодо зниження загрозливих тенденцій.

Керуючись даними рекомендаціями, представники Всеукраїнського громадського центру “Волонтер” вирішили спрямувати власні зусилля та залучити спеціалістів інших громадських та державних структур до створення загальної програми з профілактики ВІЛ/СНІДу серед вихованців притулків для неповнолітніх та запровадження комплексної та систематичної профілактичної роботи у притулку.

Дана збірка є результатом дворічного проекту Всеукраїнського громадського центру “Волонтер”, що у 2003 році знайшов підтримку Представництва Дитячого Фонду ООН в Україні (ЮНІСЕФ) та Міністерства України у справах сім’ї, дітей та молоді. Проект є досить унікальним, адже у його реалізації брали участь спеціалісти, що працюють з безпритульними дітьми у всіх регіонах України, а це близько 100 професіоналів, серед яких психологи, соціальні педагоги, вихователі, методисти, директори притулків для неповнолітніх та центрів соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх.

У збірці вміщено загальну програму занять з профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикової поведінки, що затверджена Міністерством України у справах сім’ї, дітей та молоді наказом

№ 692 від 05.11.2004р. та рекомендована Республіканському комітету у справах сім’ї та молоді АР Крим, службам у справах неповнолітніх, центрам соціальних служб для молоді обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій з метою запровадження відповідних занять з вихованнями притулків для неповнолітніх, центрів соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх та інших закладів їх соціального захисту.

Також подано інформаційні матеріали, що розкривають найважливіші аспекти проведення профілактичної роботи з вихованнями притулків для неповнолітніх, рекомендації щодо здійснення профілактичних заходів та добірку практичних завдань, ігор, казок тощо, рекомендованих для використання під час профілактичних занять.

Координатори проекту висловлюють подяку всім спеціалістам, що брали активну участь у створенні збірки, зокрема, Зуб Ларисі, психологу приймальника-розподільника для неповнолітніх Головного управління МВС України в м. Києві, Огороднійчук Ірині, психологу Київського міського притулку для неповнолітніх, працівникам Ресурсного Центру імені Андрія Муравйова-Апостола, зокрема, Жукову Віктору та Троценко Наталії.

Окремі слова вдячності хотілося б висловити Лозовану М.М., давньому другу Центру “Волонтер”, талановитій людині, автору казок, наведених у збірці.

Члени методичної ради Всеукраїнського громадського центру “Волонтер” будуть вдячні читачам за відгуки, зауваження та пропозиції, які вони можуть надіслати за адресою:

01030, м. Київ, 30, а/с 260 (Журавель Т.В.); vgc_volunteer@ukr.net.

*Журавель Тетяна,
координатор проекту*

СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА НЕГАТИВНИХ ЯВИЩ ЯК НАПРЯМ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ

Лютий Вадим Петрович,
ст. викл. кафедри практичної психології та соціальної роботи
Академії праці і соціальних відносин ФПУ

Профілактика (у пер. з грецької — попередження) є складовою частиною будь-якої діяльності. Вона включає комплекс заходів, які повинні попередити погіршення стану об'єкта діяльності й виникнення проблем. Особливо профілактика є актуальною щодо соціальних проблем та негативних соціальних явищ, запобігти яким часто простіше, ніж подолати їх негативні наслідки.

Соціальна профілактика — діяльність, спрямована на попередження виникнення та розвитку негативних соціальних явищ, соціальних проблем і проблем особистості. Вона передбачає виявлення, усунення або нейтралізацію соціальних і психологічних чинників, що призводять до появи та загострення проблеми. Профілактика є одним з основних напрямів соціальної роботи й здійснюється як складовий елемент роботи з окремим випадком, як самостійна діяльність.

Метою соціальної профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі є створення умов для уникнення чи подолання проблем, для повноцінного розвитку і життєдіяльності молодих людей та задоволення ними своїх потреб у такий спосіб, що не призводить до негативних наслідків.

Об'єктом (цільовими групами) профілактики виступають як окремі особи, соціальні групи, верстви населення, котрі страждають або можуть постраждати від проблем та негативних явищ, так і ті, що своїми діями, поведінкою, способом життя спричиняють проблеми, а також особи, соціальні групи і організації, від дій яких залежить подолання причин негативних явищ та їх наслідків. Загальна профілактика охоплює широкі верстви не лише дітей та молоді, але й суспільства в цілому. Метою її є подолання загальних, універсальних причин негативних явищ. Спеціальна профілактика спрямовується на ті групи дітей і молоді, які знаходяться в особливих умовах, що збільшують ризик виникнення та загострення проблеми (групи ризику). Індивідуальна профілактика спрямовується на окрему особистість і має на меті подолання специфічних для неї чинників проблем.

Залежно від того, на якому етапі розвитку негативного явища та його впливу на представників цільової групи відбуваються профілактичні заходи, виділяють такі види профілактики:

- **первинну профілактику** — діяльність, спрямовану на попередження виникнення певного негативного явища та проблем, пов'язаних із ним, в середовищі певних груп дітей, підлітків та молоді;
- **вторинну профілактику** — діяльність, спрямовану на попередження загострення негативних явищ та їх наслідків серед дітей та молоді, які вже зазнали цього негативного впливу (наприклад, серед таких, яким властиві певні захворювання, котрі відрізняються ризикованою, адиктивною чи девіантною поведінкою);
- **третинну профілактику** — роботу, спрямовану на попередження рецидивів проблеми чи негативного явища в осіб, які постраждали від них і проходять реабілітацію (наприклад, лікуються від наркотичної залежності, відбули покарання за скоєний злочин тощо) .

Соціальна профілактика негативних явищ може здійснюватись на рівні всього суспільства, окремого регіону, макросередовища (макрорівень), окремої соціальної групи, установи, організації, мікросередовища (мікрорівень), окремого індивіда (індивідуальний рівень). Профілактична робота на макрорівні реалізовується у вигляді комплексних профілактичних

програм, компаній у засобах масової інформації, масових заходів, координованої діяльності мережі установ та організацій. На мікрорівні профілактика здійснюється у вигляді спеціальних програм, заходів і окремих дій в межах установ, організацій та за місцем проживання. Індивідуальний рівень профілактики — робота, що проводиться спеціалістами та волонтерами з окремими особами.

Суб'єктами профілактики негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі виступають як спеціально створені організації, фахівці, так і будь-яка установа, окремі особи, зацікавлені у попередженні й подоланні проблем і наділені необхідними для цього ресурсами. Так, профілактикою негативних явищ у молодіжному середовищі займаються установи освіти, охорони здоров'я, правоохоронні органи, соціальні служби для молоді та громадські організації. Проте профілактика буде ефективною лише тоді, коли об'єкт профілактичного впливу (діти і молодь) сам виступить суб'єктом профілактики. Отже, необхідною умовою соціальної профілактики є комплексність і координованість дій всіх суб'єктів профілактики на всіх рівнях, залучення до попередження проблем представників цільових груп.

Основними формами організації профілактичної діяльності є профілактичні програми та профілактичні заходи. Профілактичний захід — спеціально організована взаємодія виконавців профілактичної роботи (фахівців або волонтерів) і представників цільової групи, спрямована на попередження соціальної проблеми чи подолання окремих її чинників. Профілактична програма — спеціально розроблений комплекс (система) заходів, спрямованих на попередження конкретної соціальної проблеми (або декількох пов'язаних між собою проблем). Профілактичні програми дозволяють у повному обсязі реалізувати технологію комплексної соціальної профілактики. Як правило, програмою передбачаються дії у різних напрямках профілактики та залучення до її реалізації фахівців різних спеціальностей, співпрацю установ та організацій, що зацікавлені у попередженні проблеми. Окремі профілактичні заходи дозволяють вплинути на обмежену кількість чинників проблеми. Здебільшого вони будуть ефективні лише у комплексі з іншими заходами у процесі реалізації профілактичної програми. Організувати профілактичну роботу лише у формі окремих, не пов'язаних між собою заходів доцільно тоді, коли причини проблеми носять поверховий характер, не пов'язані зі світоглядом і способом життя цільової групи, а їх усунення не потребує значних змін соціального середовища.

Історично склалися кілька стратегій і моделей профілактики негативних явищ. Стратегії профілактики — це загальні підходи до визначення основних цілей профілактики певної проблеми і шляхів їх досягнення. Стосовно негативних явищ у молодіжному середовищі можна виділити такі стратегії:

1. Стратегія боротьби (усунення негативного явища, проблеми, їх ризиків та наслідків). Проблема чи явище визнаються однозначно негативними і неприпустимими; профілактика спрямована на їх недопущення.
2. Стратегія нормалізації (обмеження ризику, негативного впливу проблеми чи явища). Негативне явище, проблема визнаються небажаними, але припустимими (принаймні частково, за певних обставин); профілактика спрямовується на недопущення (обмеження) їх негативних наслідків.

Моделі профілактики на основі певних наукових чи побутових уявлень щодо природи проблеми (негативного явища) визначають мету, зміст і методи її профілактики. У межах стратегії боротьби можна виділити такі моделі профілактики негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі:

1. Модель стримування (репресивна модель). Вона базується на уявленні про схильність дітей, підлітків та молоді до всього поганого. Профілактика зводиться до заборони певних дій і видів поведінки дітей та молоді, обмеження їх особистої свободи

-
- (заборона відвідувати певні місця, займатися “шкідливою” діяльністю, читати певні книги чи дивитися телепрограми тощо). Основні методи — вимоги, розпорядження, вказівки, контроль і покарання. Ефективність стримування обмежена: неможливо досягнути повного контролю. Починаючи з підліткового віку, заборони можуть спровокувати певну частину дітей на їх порушення.
2. **Модель залякування.** Як і попередня, базується на уявленні про схильність дітей та молодих людей до негативної, ризикованої поведінки, яка надає особливе задоволення. Зупинити їх прагнуть, викликавши страх перед прямими і непрямими негативними наслідками ризикованих дій (можливістю потрапити у наркотичну залежність, захворіти, опинитись у стані соціальної ізоляції, страждати фізично і морально, навіть втратити життя). Інформація про наслідки подається в емоційно-забарвленому вигляді, небезпека перебільшується. Робота проводиться у формі лекцій, бесід, кіно- і відео лекторіїв, демонстрації документальних і художніх фільмів, соціальної реклами. Модель ефективна при роботі з дітьми молодшого шкільного віку. Підлітки і молодь, особливо ті, хто вже має досвід негативної поведінки, таку інформацію часто сприймають як тенденційну і не довіряють їй. До того ж в емоційно чутливих осіб залякування може викликати невротичний розлад.
  3. **Модель ствердження моральних принципів.** Причини негативних явищ прибічники моделі вбачають у розбещеності певної частини молодих людей, їхньої орієнтації на негативні цінності. Профілактика за цією моделлю будується на спробі переконати молодь в аморальності, гріховності певних видів поведінки (статевого життя поза шлюбом, вживання алкоголю чи наркотиків, насилля тощо) та повернути їх на інші, альтернативні цінності (релігійні, ідеологічні). При цьому використовуються прийоми наведення прикладів (свідоцтв), переконання, навіювання, груповий психологічний вплив. Профілактика проводиться у формі масових акцій, зібрань, компаній у ЗМІ (серії статей, теле- і радіопрограми). Модель ефективна стосовно молодих людей, орієнтованих на цінності добра, а також тих, хто легко піддається навіюванню. Але у надмірно чутливих може спровокувати внутрішньоособистісні конфлікти, невротичні розлади.
  4. **Модель поширення фактичних знань.** Побудована на уявленні про те, що поширенню негативних явищ сприяє відсутність у підлітків і молоді повної адекватної інформації. Профілактична робота полягає в наданні підліткам і молодим людям об'єктивної, коректної, емоційно нейтральної інформації щодо ризикованої поведінки для забезпечення можливості вільного, свідомого вибору свого способу життя. Профілактика проводиться за допомогою лекцій, бесід, дискусій, ігор, конкурсів, розповсюдження друкованих матеріалів (буклети, брошури), розміщення матеріалів у ЗМІ, навчання на рівних. Модель ефективна при роботі з молоддю і підлітками, проте в останніх може провокувати інтерес до негативних явищ і бажання до експериментування.
  5. **Модель навчання позитивній поведінці (“афективного” навчання).** Основні причини поширення негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі вбачаються у невмінні молоді людини задовольняти потреби без шкоди здоров'ю, протидіяти обставинам, зовнішньому тиску, вирішувати особистісні проблеми. Профілактична робота спрямована на розвиток у людини вмінь задовольняти свої потреби і вирішувати проблеми за будь-яких обставин позитивним чином. Профілактика проводиться за допомогою ігор, тренінгів, індивідуальних і групових консультацій, психотерапії, розповсюдження профілактичної літератури, створення теле- і радіопрограм, навчання на рівних.
  6. **Модель формування здорового способу життя.** Причина поширеності негативних явищ — несформованість у молодих людей цінності власного здоров'я, орієнтація на задоволення інших потреб (самоствердження, трудова діяльність, особисті стосун-

---

ки) за рахунок фізичного і психічного здоров'я. Профілактична робота за цією моделлю спрямована на формування у дітей і молоді цінностей повноцінного життя і здоров'я, розвиток вмінь і навичок, на створення умов для ведення здорового способу життя. Основними методами профілактики виступають соціальна реклама, тренінги, робота спортивних, туристичних клубів та секцій, творчих гуртків.

7. Радикальна модель (модель соціального впливу). Побудована на уявленні про те, що саме суспільство провокує і посилює негативні явища у молодіжному середовищі. Основними засобами протидії негативним явищам виступають заборона чи обмеження шкідливої реклами (наприклад, тютюнових і алкогольних виробів), демонстрації викривлених сексуальних стосунків та насильства в ЗМІ, впровадження законодавства, яке захищало би права громадян на ведення здорового способу життя тощо. При цьому використовуються лобіювання, масові акції, компанії у ЗМІ, соціальна реклама.

До стратегії нормалізації можна віднести такі моделі:

1. Модель контрольованого впливу. Вона виходить з уявлення про те, що є певні межі, залишаючись в яких будь-яка поведінка людини не призведе до шкідливих наслідків. Отже, необхідно визначити норми припустимої поведінки (наприклад, кількості випитого спиртного чи вжитого наркотику, що не зашкодить здоров'ю), пропагувати їх, навчити людей контролювати себе. Профілактика передбачає лібералізацію законодавства та інформування населення щодо безпечних норм, навчання самоконтролю. Проте далеко не всі негативні явища можна допустити навіть в обмеженому вигляді, тим більше у середовищі дітей.
2. Модель зменшення шкоди. У межах цієї моделі негативне явище (вживання наркотиків, небезпечна сексуальна поведінка, безпритульність) сприймається як неминуче, принаймні для певної кількості молодих людей. Метою профілактики виступає зниження ризику негативних наслідків від небезпечного способу життя як для самих молодих людей, яким він властивий, так і для оточуючих, без спроби змінити сам спосіб життя. Основними засобами зменшення шкоди є навчання більш безпечній поведінці, забезпечення запобіжними засобами (наприклад, презервативами, одноразовими шприцями), психологічна допомога і підтримка. Робота проводиться за допомогою інформування, консультування, навчання на рівних, створення груп самопомоги. Модель зменшення шкоди ефективна лише для вторинної профілактики у середовищі осіб, які вже ведуть стійкий небезпечний спосіб життя.

Отже, переважна більшість стратегій і моделей ефективні для роботи з окремими категоріями дітей та молоді і для вирішення окремих завдань профілактики. Вони доповнюють одна одну, і тому можливе використання їх елементів у межах комплексної профілактичної програми.

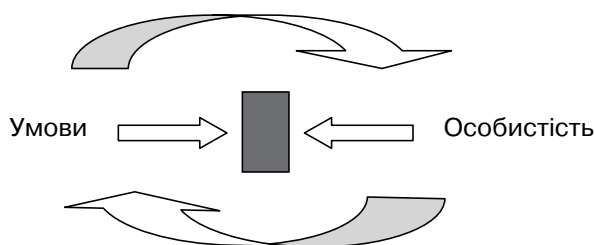
ТЕХНОЛОГІЯ КОМПЛЕКСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ НЕГАТИВНИХ ЯВИЩ У ДИТЯЧОМУ І МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Лютий Вадим Петрович,
ст. викл. кафедри практичної психології та соціальної роботи
Академії праці і соціальних відносин ФПУ

Ефективність профілактики негативних явищ багато в чому залежить від того, наскільки повно при визначенні змісту і методів роботи бралися до уваги всі чинники, що призводять до виникнення і загострення проблем у середовищі окремих груп дітей та молоді, наскільки враховувались їх унікальні особливості. Нами запропонована модель технології, на основі якої за конкретних умов можна побудувати програму профілактичної роботи.

Причини будь-якої соціальної проблеми і негативного явища криються у протиріччі між умовами життєдіяльності й можливостями індивіда, соціальної групи, суспільства. Соціальні умови (чинники) не дозволяють, заважають індивіду задовольнити свої потреби, а індивід через власні якості нездатний задовольнити свої потреби за конкретних умов свого існування чи змінити ці умови. До того ж негативні соціальні умови впливають безпосередньо на індивіда, послаблюючи його адаптивні можливості й заважаючи особистісному розвитку (тобто впливають на формування особистісних чинників проблеми). З іншого боку, індивід (соціальна група) своїми діями може сам погіршувати умови своєї життєдіяльності. Отже, профілактика будь якої соціальної проблеми чи негативного явища повинна спрямовуватись як на соціальне середовище, в якому вона виникає, так і на особистість особи, котра від цієї проблеми страждає.

Мал. 1. Взаємозв'язок соціальних і особистісних чинників проблеми

Для аналізу чинників проблеми (негативного явища) можна використати класифікацію чинників проблеми, наведену в табл. 1*.

Табл. 1 Чинники соціальної проблеми

		Об'єктивні	Суб'єктивні
Соціальні умови	Макросоціальні	Природні і соціальні умови, явища, процеси, що породжують проблему або викликають її загострення: природні явища, стан економіки, законодавства суспільної моралі, соціальної інфраструктури тощо	Позиція, дії або бездіяльність окремих осіб, що призводять до поширення проблеми в масштабі суспільства: політика правлячої еліти, погляди та поведінка політиків, відомих і впливових осіб
	Мікросоціальні	Особливості мікросередовища, малої групи, що породжують проблему або спричинюють її загострення: соціальний статус, матеріальний стан, особливості культури родини, особливості трудового чи учнівського колективу, неформальної групи	Позиція, дії або бездіяльність окремих осіб у безпосередньому оточенні носія проблеми, що породжують проблему або викликають її загострення: уявлення, погляди, позиція, поведінка батьків, співробітників, керівників, неформального оточення
Особистість	Індивідуальні	Індивідуальні особливості носія проблеми, що не залежать від його свідомого вибору та породжують проблему або призводять до її загострення: особливості стану здоров'я, функціонального стану, темпераменту, інтелекту, емоційно-вольової сфери, обізнаність	Позиція, дії або бездіяльність носія проблеми, що породжують проблему або спричинюють її загострення: погляди, переконання, мотивація, звички, стереотипи поведінки, спрямованість інтересів, ціннісні орієнтації

* При розробці профілактичної програми чинники проблеми у конкретному середовищі необхідно досліджувати, використовуючи методи соціологічного дослідження та психодіагностики (табл. 2).

Як приклад, візьмемо паління підлітків.

Чинники паління

Макросоціальні об'єктивні

- Традиції паління у суспільстві;
- Хибні уявлення в масовій свідомості щодо властивостей тютюну;
- Недостатня законодавча обмеженість продажу тютюнових виробів, паління у громадських місцях, реклами тютюну. Недостатній контроль за дотриманням вже існуючих законодавчих актів;
- Відкрита реклама тютюнових виробів;
- Нерозвинута інфраструктура здорового дозвілля.

Макросоціальні суб'єктивні

- Неприховане паління популярних серед підлітків осіб;
- Позиція представників органів влади і управління, від яких залежить прийняття рішень щодо паління, розповсюдження тютюнових виробів та впровадження профілактичних програм.

Мікросоціальні об'єктивні

- Матеріальний стан більшості родин, що не дозволяє їм забезпечити дітей можливістю систематичного заняття спортом, художньою творчістю;
- Обмежена кількість доступних і цікавих для дітей спортивних секцій, гуртків, творчих студій у школах та за місцем проживання;
- Наявність і доступність для підлітків осередків відпочинку (клубів, кафе тощо), де поширене паління;
- Традиції, цінності паління в сім'ї, у неформальній групі;
- Конфліктні взаємини в сім'ї між батьками та дітьми, відсутність спільного проведення вільного часу.

Мікросоціальні суб'єктивні

- Приклад паління батьків, вчителів, однолітків;
- Привчання до паління в неформальній групі;
- Надмірний або недостатній контроль за дітьми в сім'ї, школі;
- Відсутність виховання здорового способу життя в сім'ї.

Особистісні об'єктивні

- Емоційна неврівноваженість, нейротизм;
- Тривожність, невпевненість у собі;
- Конформізм.

Особистісні суб'єктивні

- Некоректні уявлення про тютюн і паління;
- Гедоністична спрямованість особистості підлітка;
- Обмежене коло інтересів;
- Невміння змістовно проводити вільний час.

На основі аналізу соціальних і особистісних чинників проблеми визначаються як завдання соціальної профілактики:

1. Дослідити причини і чинники проблеми чи негативного соціального явища;
2. Запобігти негативному впливу середовища, що породжує проблеми чи знижує адаптивні можливості людини;
3. Збільшити можливості для задоволення потреб, подолання проблем, повноцінної життєдіяльності (підвищити соціальні ресурси);

4. Подолати особистісні чинники, що сприяють виникненню чи загостренню проблем або заважають їх вирішенню;
5. Підвищити особистісні ресурси, здатність особистості адекватно реагувати на проблеми, вирішувати їх та задовольняти власні потреби;
6. Організувати взаємодію суб'єктів вирішення проблеми, організувати діяльність, спрямовану на попередження виникнення проблем та їх розв'язання .

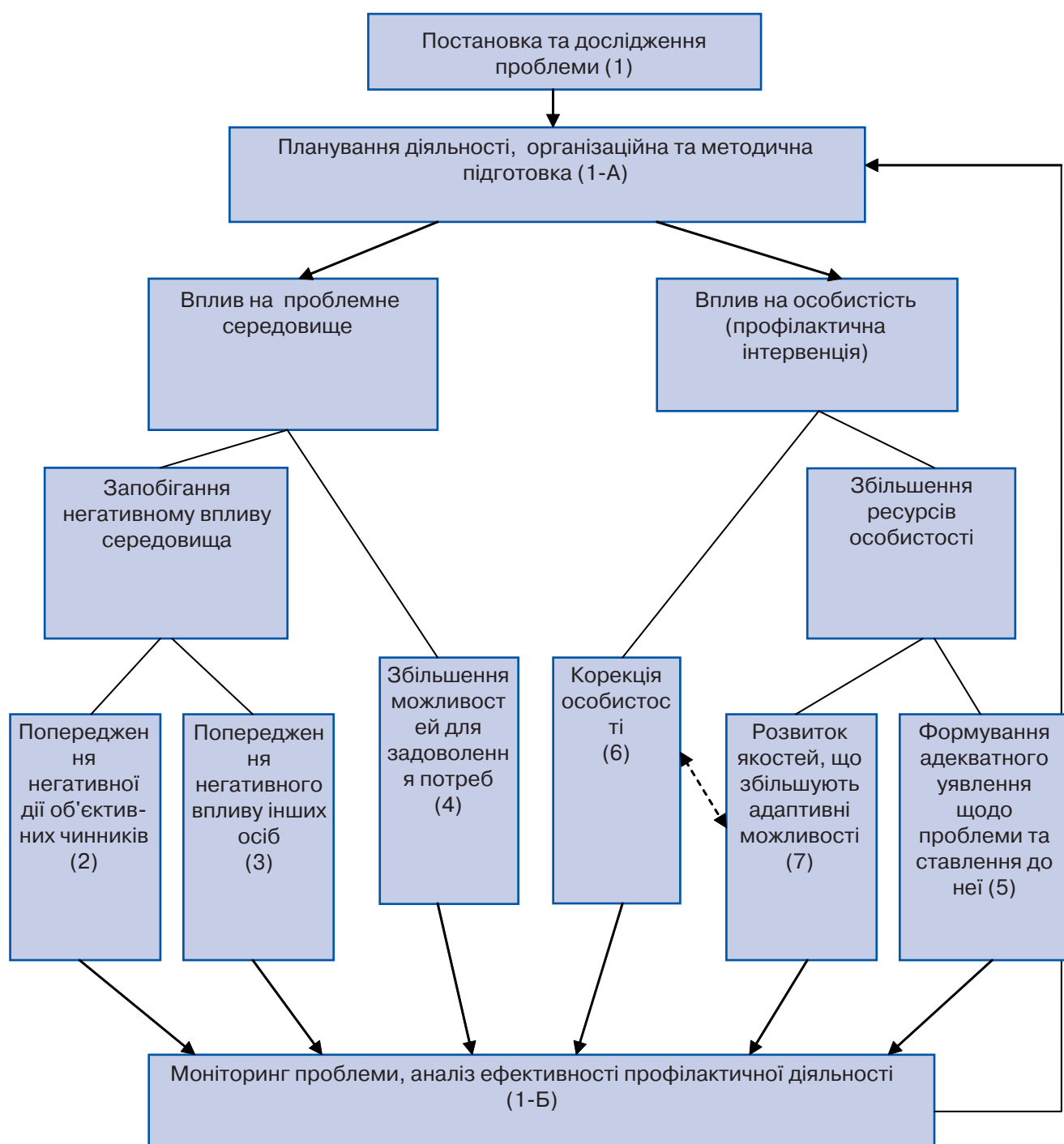
У випадку профілактики паління серед підлітків на основі виявлених чинників завданнями (залежно від рівня здійснення профілактичної роботи) можуть бути такі як:

- Дослідити причини і чинники паління різних груп і прошарків підлітків, що входять до цільової групи профілактичної роботи (1 — конкретизація першого завдання технології);
- Змінити традиції й традиційні уявлення про паління в суспільстві (окремій соціальній групі) або ставлення до цих уявлень підлітків (2);
- Сприяти прийняттю нормативних актів, що обмежують продаж тютюнових виробів, їх рекламу, паління у громадських місцях (2);
- Сприяти зміні позиції впливових і популярних серед підлітків осіб щодо паління, зробити спробу залучити їх до профілактичної роботи (2);
- Сприяти покращанню матеріального стану сімей, в яких виховуються діти (2);
- Змінити ставлення батьків до паління, зокрема, до власного і до паління їх дітей; підвищити педагогічну культуру батьків, зокрема навчити їх формувати здоровий спосіб життя у дітей (2);
- Обмежити негативний вплив на підлітків асоціальних неформальних угруповань; сприяти переорієнтації неформальних груп підлітків на цінності здорового способу життя, спрямування їх активності на соціально-корисні цілі, або сформувати негативне ставлення підлітків до асоціальних угруповань (2);
- Обмежити діяльність дозвільних установ, де допускається паління, або доступ підлітків до них (2);
- Створити можливість для здорового проведення підлітками вільного часу, занять спортом, творчістю (3);
- Сформувати у підлітків адекватне уявлення щодо тютюну та його впливу на організм (4);
- Сприяти подоланню підлітками нервовості, несамостійності, тривожності, конформізму (4);
- Сформувати у підлітків цінності здорового способу життя (4);
- Сприяти розвитку у підлітків вміння спілкуватися, конструктивно вирішувати конфлікти, уникати зовнішнього тиску, знімати нервову напругу, займатися самовихованням, відпочивати (5);
- Залучити до профілактичної роботи педагогів, представників медичних установ, ЗМІ, громадськість, скоординувати дії з установами та організаціями, що можуть вплинути на проблему (6).

На основі завдань формуються основні процедури (види та напрями профілактичної роботи) соціальної профілактики (означені номерами на схемі 1) і обираються методи (табл. 2), що використовуються для здійснення завдань профілактики на макросоціальному, мікросоціальному та індивідуальному рівнях.

* Реально не всі завдання можуть бути виконані в межах однієї профілактичної програми. Це залежить від рівня профілактики (макрорівень - державні чи регіональні програми; мікрорівень - профілактика на рівні району, мікрорайону, навчального закладу), виконавців, наявних ресурсів.

Схема 1. Структура процесу соціальної профілактики

Табл. 2. Напрями соціальної профілактики

№	Напрямок профілактичної роботи	Види соціального втручання, засоби, форми і методи профілактичної інтервенції (залежно від характеру проблеми)
1.	Дослідження, діагностика, моніторинг проблеми: дослідження причин проблеми, стану її розвитку, чинників, що його визначають, аналіз ефективності реалізації профілактичних програм	Макрорівень: Соціологічні дослідження, експертна оцінка, контент-аналіз Мікрорівень: Соціологічні дослідження, анкетування, групове та індивідуальне інтерв'ю, спостереження, експертна оцінка Інд. рівень: Інтерв'ю, методи психодіагностики, спостереження
2.	Попередження негативної дії об'єктивних чинників: вплив на об'єктивні (природні, матеріально-економічні) причини і чинники проблеми (усунення, нейтралізація, запобігання, компенсація наслідків)	Макрорівень: Цілеспрямована соціальна політика, соціальні програми, соціальне законодавство Мікрорівень: Контроль за технікою безпеки, наукова організація праці, самокерована групова робота, субсидії, спонсорство, благодійність, волонтерська робота Інд. рівень: Матеріальна допомога, кредитування, субсидії, соціальне консультування
3.	Попередження негативного впливу соціального оточення: Запобігання поширенню негативних цінностей, зразків поведінки, захист від шкідливих дій інших осіб	Макрорівень: Соціальний контроль (контроль за ЗМІ, боротьба зі злочинністю та ін.) за допомогою законодавства та діяльності спеціально створених органів Мікрорівень: Патронаж кризових сімей, позбавлення батьківських прав, соціально-педагогічний вплив на групу членства Інд. рівень: Індивідуальний патронаж, психологічне консультування, групи взаємодопомоги
4.	Збільшення ресурсів середовища: створення можливостей для подолання проблеми і чинників, що її створюють, для альтернативного способу життя, для повноцінного задоволення потреб	Макрорівень: Організація роботи системи соціальних служб, кризових центрів, альтернативних медичних закладів; організація альтернативної освіти, сприяння аматорської творчості, профконсультування і профорієнтація, сприяння діяльності громадських організацій (в залежності від характеру проблеми), інформування про соціальні послуги, організація системи соціального захисту Мікрорівень: Організація роботи гуртків, студій, спортивних секцій, клубів за інтересами, дозвільних клубів, дискотек, спортивних майданчиків, ігрок, проведення дозвільних заходів, організація роботи консультативних пунктів у закладах і за місцем проживання; організація груп соціальної дії Інд. рівень: Впровадження індивідуального підходу у вихованні, залучення до кружків, спортивних секцій тощо
5.	Формування адекватного уявлення щодо проблеми та ставлення до неї: формування свідомого ставлення людей щодо проблеми та її причин (знань, поглядів, переконань, установок тощо), позитивних соціальних цінностей	Макрорівень: Освітні програми, програми та матеріали в засобах масової інформації (ЗМІ), вплив засобами мистецтва, соціальна реклама Мікрорівень: Лекції, бесіди, кіно- та відеоекскурсії, тренінги, дискусії, ділові, рольові, розвиваючі ігри, навчання на рівних, театралізовані свята, конкурси, масові акції Інд. рівень: Індивідуальне консультування, бесіди, тренінги, залучення до волонтерської діяльності, до участі у профілактичних програмах “на рівних”

6.	Виявлення і корекція особистісних якостей, що знижують адаптивні можливості людини: Попередження розвитку, нейтралізація та корекція проявів негативних особистісних рис	Макрорівень: Соціальні програми; соціальна реклама, науково-популярні видання, теле і радіопрограми Мікрорівень: Профілактичні огляди, групова психотерапія, групи взаємодопомоги; соціально-психологічні тренінги, тренінги особистісного зростання, “школи виживання”, рольові, розвиваючі ігри, конкурси, змагання, наукові і творчі гуртки, спортивні секції
7.	Розвиток якостей, що збільшують адаптивні можливості: розвиток вмінь і якостей, необхідних для подолання проблем	Інд. рівень: Психотерапія, психологічний тренінг, соціальне навчання, залучення до соціально-позитивної діяльності, вплив через суспільну думку
8.	Організація і координація профілактичної роботи	Макрорівень: Загальнодержавні і регіональні програми, координаційні ради, “круглі столи”, конференції, семінари, інформаційні та профілактичні центри Мікрорівень: Реалізація профілактичних програм в установах, організаціях, за місцем проживання, школи волонтерів

Так, основними напрямками і методами профілактики паління серед підлітків на мікрорівні, виходячи з визначених завдань, можуть бути:

№	Напрямок	Методи
1.	Дослідження і моніторинг чинників паління серед окремих груп підлітків, ставлення до підліткового паління різних верств (1- конкретизація процедури 1 на схемі 1)	Опитування, фокусні групи, психодіагностичні методики
2.	Розробка і лобювання нормативних актів щодо контролю над тютюном та рекламою тютюнових виробів (2)	Зустрічі, круглі столи, матеріали в ЗМІ
3.	Педагогічна просвіта батьків (3).	Лекції, тренінги, консультації
4.	Соціально-педагогічна робота з підлітковими угрупованнями (3)	Самокерована групова робота
5.	Створення умов для змістовного дозвілля підлітків і молоді, заняття фізкультурою, творчістю (4)	Клуби за інтересами, туристичні клуби, гуртки, секції, самокерована групова робота
6.	Формування у підлітків адекватного уявлення щодо паління (5)	Лекції, бесіди, дискусії, диспути, розповсюдження друкованих матеріалів, навчання на рівних
7.	Формування цінностей здорового способу життя серед підлітків (6)	Дискусії, ігри, конкурси, тренінги, соціальна реклама, програми в ЗМІ
8.	Створення умов для подолання негативних рис особистості, вмінь протистояти негативному впливу оточуючих, розвитку позитивних особистісних якостей(6-7)	Тренінги, психологічне консультування, індивідуальна і групова психотерапія.
9.	Координація профілактичної роботи з педагогами, установами освіти і охорони здоров'я	Координаційні наради, круглі столи, лекції

Отже, для розробки на основі запропонованої моделі спеціальної технології профілактики конкретної негативного явища, поширеного у певному регіоні, в середовищі окремої групи (верстви, категорії) молоді необхідно проаналізувати її специфічні чинники, конкретизувати завдання і визначити на їх основі зміст основних процедур, обрати відповідні методи роботи.

Успіх профілактичної роботи багато в чому залежить від дотримання основних принципів соціальної профілактики:

- забезпечення права людини на вільний вибір своєї поведінки, обмеженого подібним правом інших людей, відмова від спроб маніпулювання людиною;
- ненасильницький характер профілактики, добровільність участі у профілактичних заходах;
- екологічність, безпечність профілактичних дій для представників цільових груп та для їх виконавців;
- відповідність профілактичних дій потребам та інтересам представників цільових груп, їх віковим і соціокультурним особливостям;
- упереджувальний характер профілактики.

Ці принципи необхідно враховувати при визначенні змісту та виборі методів профілактичної інтервенції.

ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ ВІЛ/СНІДУ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРИТУЛКАХ

Безпалько Ольга Володимирівна,
канд.пед.наук, доцент

Епідемія ВІЛ/СНІДу впродовж десяти останніх років стала глобальною проблемою для всього людства. Як свідчить світовий досвід, за своєю руйнівною дією на соціальні, демографічні та економічні основи епідемія ВІЛ/СНІДу є дуже небезпечною для розвитку людства.

Проблема поширення ВІЛ/СНІДу серед населення в Україні за останні роки набула загрозливого характеру. На 1 вересня 2004 року зареєстровано 70283 ВІЛ-інфікованих, серед яких 656 дітей, 5203 дитини народжено від ВІЛ-інфікованих матерів. Найбільш швидкими темпами ВІЛ/СНІД поширюється серед “груп ризику”, зокрема “дітей вулиці”.

Частина цих дітей певний час перебуває в притулках для неповнолітніх. Так, за даними Міністерства України у справах сім’ї, дітей та молоді, протягом 2003 року в притулках виховувалося 28 432 дитини. Найбільш поширеними серед причин потрапляння до притулку є бродяжництво, бездоглядність — 15 634 особи, вилучені з сім’ї кримінальною міліцією або службою у справах неповнолітніх — 5842 дитини, внаслідок конфлікту в школі, з однолітками — 1429 дітей, 697 дітей загубилися чи були підкинуті.

Упродовж 2003 року з діагнозом ВІЛ-інфекція в притулках виховувалися 9 хлопців та 10 дівчат, з них у трьох хлопців діагностували СНІД.

Сьогодні розрізняють три основні шляхи передачі ВІЛ-інфекції:

- під час статевого контакту, через сперму чи вагінальні виділення інфікованої людини, які можуть проникати в кров через слизові оболонки вагіни, пенісу, ротової порожнини та прямої кишки;
- при порушенні цілісності шкіри та проникненні інфікованої крові безпосередньо до кровоносної системи неінфікованої людини, наприклад, при використанні нею шприца та голки, якими вже користувався вірусоносії, із залишками його крові (цей шлях зараження найбільш поширений серед ін’єкційних споживачів наркотиків);
- внутрішньоутробна передача ВІЛ плоду з током крові інфікованої матері, або вже після народження через материнське молоко.

Як засвідчують опитування неповнолітніх у притулках, багато з них має досвід раннього статевого життя та вживання наркотиків, що, в свою чергу, збільшує ймовірність зараження ВІЛ. Так, за свідченням експертів, кожна п’ята “дитина вулиці” вступає в сексуальні стосунки під примусом. Певна частина дітей, які потрапляють до притулку, розпочинають статеве життя у віці 12-13 років, що на 3-5 років випереджає вік першого вступу в сексуальні стосунки серед підлітків. Сексуальний досвід безпритульних дітей набувається за умови недотримання ними вимог гігієни та невикористання засобів попередження захворювань, що передаються статевим шляхом. Все це підтверджує необхідність роботи з профілактики ВІЛ/СНІДу серед неповнолітніх, які певний час перебувають у притулку.

Варто зазначити, що мова має йти як про первинну, так і вторинну профілактику. Первинна профілактика ВІЛ/СНІДу в більшій мірі носить інформаційний характер, оскільки спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від певних стандартів поведінки та негативних звичок. Її змістом є: надання підліткам та молоді інформації про безпечну статеву поведінку, наслідки асоціальних дій, вживання різних видів алко-, наркотоксичних речовин; роз’яснення правових норм стосовно різних аспектів асоціальної поведінки; популяризація переваг здорового способу життя.

Вторинна профілактика має на меті обмеження поширення окремих негативних явищ, зменшення ризику серед підлітків, які вживають наркотики ін'єкційним шляхом чи не зовсім розбірливі у виборі сексуальних партнерів.

При організації профілактичної роботи з неповнолітніми в притулку варто враховувати наступне:

- постійну змінність контингенту дітей;
- різновіковий склад групи;
- різницю в ступені тяжкості соціальної дезадаптації;
- різний рівень інтелектуального та особистісного розвитку дітей;
- стан соматичного здоров'я;
- термін перебування дитини в притулку.

В якості базового компоненту профілактичної роботи з дітьми в притулку є формування в них, перш за все, позитивного ставлення до власного майбутнього та розвитку. Орієнтація тільки на теперішнє не стимулює їх до позитивних змін. Формування певних ціннісних орієнтацій та відмова від усталених звичок, зазвичай, не відбувається одномоментно. Це певний процес, що триває кілька етапів, на кожному з яких дитині необхідні певна інформація та підтримка.

Психологи виокремлюють такі етапи зміни поведінки неповнолітніх.

Етапи зміни поведінки дитини	Дії фахівця (психолога, соціального педагога)
Дитина навіть не замислюється про те, що її звична поведінка може бути небезпечною	Звернути увагу на те, яких ризиків зазнає дитина, яка веде такий спосіб життя
Неповнолітній починає замислюватися над своїми вчинками	Дати конкретну інформацію про ступінь ризику, допомогти проаналізувати всі "за" та "проти" щодо зміни поведінки
Дитина готова діяти, щоб змінити свою поведінку	Навчити новим навичкам поведінки, техніці самоконтролю, заохочувати успіхи, допомогти змінити звичне оточення, навчити уникати ризикованих ситуацій
Дитина працює над зміною своєї поведінки	Забезпечити систему підтримки з боку оточуючих та фахівців, формувати впевненість в досягненні позитивного результату
У дитини сформовані навички позитивної поведінки	Стимулювати в дитини почуття гордості за досягнутий результат

Профілактика ВІЛ-інфекції серед неповнолітніх у притулку має бути однією з складових формування їх здорового способу життя, тому основними змістовими компонентами такої роботи мають виступати:

- формування у неповнолітніх відповідального ставлення до власного здоров'я як базової життєвої цінності;
- формування сексуальної культури неповнолітніх;
- профілактику вживання наркотиків ін'єкційним шляхом;
- інформування неповнолітніх про служби, в яких вони можуть отримати психологічну та медичну допомогу.

Варто наголосити, що домінантою у профілактичній роботі з неповнолітніми в притулку має стати формування в останніх навичок соціальної компетентності — базису для адаптивної та позитивної поведінки, які дозволяють людині адекватно виконувати норми і правила, прийняті в суспільстві, ефективно вирішувати проблеми повсякденного життя. Тому в процесі профілактичної роботи важливо зробити акцент на формуванні таких життєвих навичок (соціально-психологічних компетентностей), як

-
- 1) емоційно-вольових: самоконтролю, гартування волі;
  - 2) інтелектуальних: самоусвідомлення та самооцінки, аналізу проблем і прийняття відповідальних рішень, критичного і творчого мислення, усвідомлення життєвих цінностей;
  - 3) соціальних: упевненої та гідної поведінки, ефективного спілкування, протистояння негативному впливу оточення, розв'язання конфліктів.

Життєві навички доцільно спрямовувати як на себе, так і на інших, щоб змінити оточуюче середовище на користь здоров'ю, оскільки воно є ознакою фізично, розумово і соціально повноцінного життя. Життєві навички завжди поєднуються з умінням робити правильний вибір. Вони залежать від здібності мислити, аналізувати й приймати рішення, причому підлітки можуть впливати не тільки на себе, але і на найближче оточення, своїх однолітків. Дитина, яка в силу життєвих обставин опинилася у притулку, має усвідомити, що саме вона — активний учасник побудови власного життя, що саме від неї, перш за все, залежить її здоров'я.

Провідним методом профілактичної роботи з неповнолітніми в притулку є групова робота. При організації групової роботи з неповнолітніми потрібно враховувати наступні рекомендації:

- комплектувати групи з осіб приблизно одного віку;
- при проведенні занять спиратися на наявні у дітей знання про ВІЛ/СНІД;
- використовувати під час занять інтерактивні методи та форми навчання;
- спиратися на життєвий досвід неповнолітніх.

Зупинимось більш детально на характеристиці цих рекомендацій. Організація профілактичної роботи з дітьми певних вікових груп (молодших підлітків, старших підлітків) обумовлена психологічними особливостями певного вікового періоду та можливостями досвіду ризикованої поведінки. Тому, враховуючи ці моменти, можна сформулювати наступні рекомендації щодо профілактичної роботи з дітьми різних вікових груп.

Так, у дітей 9-12 років спостерігаються фізіологічні зміни в організмі; починається пробудження сексуальності. Діти цієї вікової групи схильні підпадати під вплив оточуючих, особливо однолітків. Враховуючи ці особливості під час профілактичних занять доцільно:

- будувати спілкування на інтересі підлітків до пізнання нового;
- викликати інтерес до дискусій;
- розповісти про роль сексуальних стосунків в житті людини та ризики, пов'язані з початком раннього статевого життя;
- створити атмосферу вільного спілкування, щоб діти не боялися задавати різні питання в межах теми, яка обговорюється;
- оскільки в більшості дітей цього віку ще не сформовано певний стереотип сексуальної поведінки, варто формувати мотивацію до збереження свого здоров'я шляхом відмови від вживання наркотиків та статевих контактів.

Під час занять з підлітками 9-12 років можна обговорювати такі питання:

- чому діти та підлітки знаходяться в групі ризику щодо інфікування ВІЛ;
- в чому небезпека ВІЛ/СНІДу для людини;
- як люди заражаються ВІЛ;
- який спосіб життя потрібно вести, щоб не піддавати себе ризику інфікування ВІЛ.

При підготовці та проведенні занять з підлітками 13-16 років потрібно зважати на наступні характеристики осіб цієї вікової групи: гормональні зміни пубертатного періоду; схильність до експериментування з наркотичними речовинами; інтерес до статевого життя; відданість референтній групі та елементам субкультури, які їй притаманні; досвід статевого життя з

різними сексуальними партнерами та вживання наркотиків ін'єкційним шляхом в окремих підлітків.

Під час профілактичних занять з цією віковою групою доцільно звернути увагу на такі моменти:

- обговорити, чому дуже високий ризик зараження ВІЛ серед підлітків;
- визначити шляхи передачі ВІЛ та види небезпечної поведінки молодих людей, яка може призвести до інфікування;
- розвінчати хибні уявлення, міфи неповнолітніх щодо ВІЛ/СНІДу;
- поінформувати про шляхи зниження ризику зараження ВІЛ (відмова від сексуальних стосунків чи значне зменшення статевих контактів з випадковими партнерами; правильне використання презервативів; дотримання правил особистої гігієни; відмова від вживання наркотиків; використання індивідуальних голок для ін'єкцій, татування, проколювання вух);
- пояснити небезпеку позиції заперечення ("СНІД — це не наша проблема");
- обговорити ставлення до ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД.

Одним із важливих моментів у профілактичній роботі спеціаліста, є виявлення рівня поінформованості дітей щодо ВІЛ/СНІДу. Це можна зробити у формі бліц-опитування за допомогою анкети, яка містить 5-8 запитань. Як можливий зразок пропонуємо наступний варіант.

Анкета на виявлення знань підлітків про ВІЛ/СНІД

1.	Вірус імунодефіциту людини передається при:	Так	Ні	Не знаю
	• поцілунках			
	• статевих контактах			
	• обіймах			
	• контакт з тваринами			
2.	Вірус імунодефіциту людини передається через:	Так	Ні	Не знаю
	• спільну білизну та одяг			
	• спільний посуд			
	• інфіковану кров при переливанні			
	• їжу			
3.	Вірус імунодефіциту людини передається при:	Так	Ні	Не знаю
	• спільному користуванні ванною, басейном, туалетом			
	• спільному користуванні зубною щіткою, гребінцем			
	• спільному користуванні шприцами, голками для ін'єкцій та іншим медичним інструментом			
4.	Людина, інфікована ВІЛ, може тривалий час залишатися здоровою	Так	Ні	Не знаю
5.	Про те, що людина інфікована ВІЛ, можна дізнатися за її зовнішнім виглядом	Так	Ні	Не знаю
6.	Існують ліки, які звільняють людину від ВІЛ	Так	Ні	Не знаю

При підготовці та проведенні профілактичних занять з неповнолітніми в притулку, психолог має методично вірно використовувати різні активні методи та форми роботи. Так мозковий штурм допомагає досить швидко зібрати максимальну кількість ідей чи поглядів відносно певної проблеми. Під час проведення мозкового штурму треба дотримуватися таких правил:

- висловлювання учасників занотовувати на дошці або аркуші паперу без коментарів дорослого чи інших учасників;

-
- стимулювати ідеї, акцент робити на кількості пропозицій, а не їх якості;
  - всі висловлювання записувати у формулюванні учасників.

Лише після того, як всі висловлять свою думку, спеціаліст може переходити до обговорення різноманітних варіантів відповідей учасників. Якщо він робить записи на великому аркуші паперу, доцільно використовувати фломастери синього та зеленого кольорів. Фломастером червоного кольору потрібно виділяти найбільш важливі для обговорення записи.

Робота в малих групах є також ефективною формою навчання підлітків. Вона дає можливість за короткий час всім учасникам групи висловити свою думку, розкритися як особистість, ближче поспілкуватися учасникам між собою. Робота в групах сприяє формуванню у учасників таких важливих якостей як:

- вміння виробляти спільне рішення;
- терпимість до думок та позицій інших;
- необхідність пошуку компромісів;
- вміння аргументувати та відстоювати свою точку зору.

По закінченні роботи кожна група у великому колі знайомить всіх учасників заняття зі своїми напрацюваннями.

Інформаційне повідомлення спеціаліста дає можливість надати неповнолітнім нову, необхідну для подальшої роботи інформацію, яка допоможе їм глибше зрозуміти тему та зробити необхідні висновки. Завдання фахівця полягає не тільки в тому, щоб передати цю інформацію, а й переконати учасників в її необхідності і корисності для виконання подальших видів роботи. Тривалість інформаційного повідомлення на занятті не має перевищувати 10-15 хвилин.

Рольова гра — це подібність імпровізованої театральної вистави по сюжету певної історії. Учасники поперемінно виступають в ній у якості акторів і глядачів. Під час гри моделюються життєві ситуації, які мають особистісне значення для учасників. Коли розігрується певна ситуація, то і глядачі, і виконавці отримують можливість побачити “підводні каміння” проблеми та запропонувати шляхи виходу з неї. Цьому сприяє атмосфера “співпереживання”, яка виникає під час рольової гри. Важливими умовами успішності рольової гри є:

- доброзичливість учасників;
- добровільна участь у грі;
- імпровізація та творчість виконавців.

Під час підготовки та проведення рольової гри можливе виникнення таких моментів:

- на гру може піти більше часу, ніж заплановано спеціалістом;
- можуть мати місце неконтрольовані емоційні реакції серед учасників;
- під час розподілу ролей можливі конфліктні ситуації між “акторами”.

При використанні методу кейсів підліткам надається можливість знайомства з ситуаціями, в основу яких покладено реальні чи уявні події. Аналіз цих ситуацій дає можливість учасникам ідентифікувати свою поведінку в описаних обставинах, шукати оптимальні шляхи вирішення проблем, які запропоновано в ситуаціях. Підбір ситуацій повинен бути спрямований на відпрацювання в учасників таких установок та елементів поведінки, які необхідні в реальному житті.

Групова дискусія — це спільне обговорення будь-якого спірного питання. Дискусія дозволяє прояснити (можливо змінити) думки, позиції та установки учасників групи під час безпосереднього спілкування. Під час профілактичних занять цей метод може бути використаний як з метою надання можливості учасникам побачити проблему з різних сторін, що уточнює взаємні позиції, так і в якості групової рефлексії через аналіз індивідуальних переживань, що посилює згуртованість групи і одночасно полегшує саморозкриття учасників. За

формами дискусії поділяються на структуровані і неструктуровані. У структурованих дискусіях тема для обговорення пропонується тренером. У неструктурованих дискусіях тему ініціюють самі учасники, час дискусії при цьому не обмежується.

В кожного з перерахованих методів є свої переваги. Завдання спеціаліста полягає в найбільш ефективному їх поєднанні та реалізації з метою досягнення оптимальних результатів заняття з профілактики ВІЛ/СНІДу.

Під час проведення занять з підлітками дуже важливо враховувати їх особистий життєвий досвід. Це сукупність знань, умінь, переконань та переживань особистості щодо тих чи інших життєвих ситуацій, явищ зовнішнього чи внутрішнього світу, які практично освоєні особистістю та можуть бути відтворені нею за відповідних умов та обставин. Основними структурними компонентами життєвого досвіду є знання, практичні уміння, засновані на цих уміннях переконання та комплекс позитивних або/і негативних психоемоційних почуттів і станів — переживань, пов'язаних з певними явищами, обставинами. При цьому найбільш значимими компонентами життєвого досвіду особистості є практичні уміння, переконання та переживання, оскільки вони більш значною мірою зумовлюють поведінку особистості у схожих життєвих обставинах, ніж знання самі по собі.

Життєвий досвід може бути позитивним або негативним щодо обставин та життєвих ситуацій і може сприяти або блокувати ефективно вирішення життєвих проблем особистості. Саме це доцільно враховувати при проведенні занять з групою. Негативний досвід слід перетворювати у позитивний зворотний зв'язок. Саме таким чином він може бути частково змінений переосмисленням.

Означені в статті окремі рекомендації до організації профілактики ВІЛ/СНІДу з неповнолітніми в притулку можна розглядати як певні орієнтири для практичної роботи спеціаліста, оскільки ця робота, перш за все, потребує врахування особливостей контингенту підлітків та можливостей самого спеціаліста щодо організації такого напряму соціально-педагогічної діяльності.

Література

1. Методичний посібник з профілактики наркоманії та ВІЛ/СНІДу у шкільному та молодіжному середовищі. / За заг. ред. Лазаренко Б.П.,
2. Пінчук І.М. — К., 2002. — 144с.
3. Пономаренко В.С., Воронцова Т.В. Проект “Школа проти СНІДу”: Інформаційний буклет для директорів шкіл, методистів, учителів і адміністраторів системи шкільної освіти. — К.:Алатон, 2004. — 16с.
4. Профилактика ВИЧ/СПИДа, ИППП. Методическое руководство по работе с молодежной аудиторией для молодежных лидеров и инструкторов программы “Равный поможет равному”. — М., 1999. — 72с.
5. Профілактика негативних явищ в молодіжному середовищі. Інформаційно-методична збірка для спеціалістів соціальної роботи з дітьми та молоддю. — К.:КМЦССМ, 2003. — 93с.

ПРОГРАМА ЗАНЯТЬ З ПРОФІЛАКТИКИ ВІЛ/СНІДУ ТА РИЗИКОВОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРИТУЛКУ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Розроблена спеціалістами ВГЦ “Волонтер”
спільно з психологами притулків для неповнолітніх.

Затверджена Міністерством України
у справах сім’ї, дітей та молоді наказом

№ 692 від 05.11.2004р.

У сучасному світі в цілому та в Україні зокрема збереження здоров’я людини є однією з найважливіших проблем. В умовах сьогодення спостерігається поширення таких негативних явищ серед неповнолітніх як тютюнопаління, наркотизація, ранні статеві контакти, що, у свою чергу, призводить до різкого погіршення фізичного, психічного та репродуктивного здоров’я молодих людей.

На 31-ій сесії ООН у вересні 2002 року Комітет з прав дитини, розглянувши доповідь України про стан здоров’я в державі дітей та молоді, рекомендував більше уваги приділити здоров’ю дітей, які знаходяться у закритих закладах країни. Висловивши занепокоєність зростанням кількості дітей та підлітків, що вживають наркотики, алкоголь, кількістю підліткових абортів, поширеністю ВІЛ-інфекції та ІПСШ серед молоді, Комітет рекомендував вжити негайних заходів щодо зниження цих загрозливих тенденцій.

Проблема поширення ВІЛ/СНІДу серед населення в Україні за останні роки набула загрозливого характеру. На 1 вересня 2004 року зареєстровано 70283 ВІЛ-інфікованих, серед яких 656 дітей, 5203 дитини народжено від ВІЛ-інфікованих матерів. Найбільш швидкими темпами ВІЛ/СНІД поширюється серед “груп ризику”, зокрема “дітей вулиці”. Упродовж 2003 року з діагнозом ВІЛ-інфекція в притулках для неповнолітніх виховувалися 9 хлопців та 10 дівчат, з них у трьох хлопців діагностували СНІД.

Ці цифри ще раз підтверджують важливість для нашого суспільства пошуку шляхів вирішення проблеми збереження здоров’я підлітків, усвідомлення ними власного здоров’я як найбільшої цінності, розуміння визначальної ролі здорового способу життя у його збереженні та формування відповідальної поведінки кожної дитини щодо свого здоров’я та здоров’я оточуючих.

Одним із шляхів вирішення цих проблем є включення в систему соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми у притулку занять з профілактики ВІЛ/СНІДу.

Їх мета полягає у формуванні когнітивного (знання), операційного (вміння) та мотиваційного компонентів готовності неповнолітніх до збереження власного здоров’я.

Основними завданнями профілактичних занять є:

- формування у вихованців притулків для неповнолітніх особистого ставлення до власного здоров’я як базової цінності;
- обґрунтування важливості дотримання правил гігієни та формування навичок виконання гігієнічних процедур;
- інформування неповнолітніх про шкідливість для їх здоров’я вживання наркотичних речовин;
- ознайомлення вихованців з особливостями статі, основами статевого і репродуктивного здоров’я, ризиками раннього статевого життя;
- формування у вихованців притулку для неповнолітніх навичок відповідальної поведінки.

У результаті профілактичних занять вихованці притулку для неповнолітніх оволодіють уміннями:

- доглядати за своїм тілом та використовувати навички виконання гігієнічних процедур;
- аналізувати власну поведінку та поведінку оточуючих, прогнозувати наслідки такої поведінки для власної безпеки та збереження здоров'я;
- уникати небезпечних ситуацій, пов'язаних із ризиком для здоров'я;
- брати на себе відповідальність за збереження власного здоров'я та здоров'я оточуючих.

Програма складається з п'яти модулів і розрахована на 27 занять тривалістю 1 година. Профілактичні заняття за програмою проводяться протягом двох місяців по 3 заняття на тиждень.

Заняття організують в малій групі, до складу якої входить 3-6 осіб. При формуванні груп варто враховувати вік дітей, різницю в ступені тяжкості соціальної дезадаптації, різний рівень їх інтелектуального та особистісного розвитку, стан соматичного здоров'я, термін перебування дитини в притулку.

Основними формами роботи на заняттях з дітьми 6-9 років має бути тематичне малювання, рольові та імітаційні ігри, обговорення казок, оповідань, фільмів, розвиваючі вправи.

На заняттях з підлітками 12-16 років поширеними формами роботи можуть бути “мозкові штурми”, дискусії, виконання групових та індивідуальних завдань творчого характеру, рольові ігри, розв'язування різноманітних ситуацій морального вибору.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ПРОГРАМИ З ПРОФІЛАКТИКИ ВІЛ/СНІДУ ТА РИЗИКОВОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРИТУЛКУ

I. Модуль “Здоров’я як цінність”	
Мета: формувати у вихованців притулку ставлення до здоров’я як однієї з найважливіших цінностей в житті людини	
Основні поняття: цінність, здоров’я, система, здоровий спосіб життя	
Загальна кількість годин: 3 год.	
Теми	Кількість годин
1. Значення загальнолюдських цінностей у житті людини <ul style="list-style-type: none"> • Характеристика загальнолюдських цінностей • Цінності в твоєму житті • Значення життєвих цінностей для людини 	1 год.
2. Здоров’я як загальнолюдська цінність <ul style="list-style-type: none"> • Здоров’я як одна з провідних загальнолюдських цінностей • Що значить бути здоровим? • Зміст поняття “здоров’я”. 1 год. 	1 год.
3. Основи здорового способу життя <ul style="list-style-type: none"> • Здоровий спосіб життя як запорука здоров’я • Складові здорового способу життя • Як підліток може вести здоровий спосіб життя 	1 год.
II. Модуль “Гігієна як основа здоров’я людини”	
Мета: ознайомити вихованців з основами гігієни як важливої умови здоров’я людини; формувати навички особистої гігієни та вміння застосовувати їх в повсякденному житті	
Основні поняття: гігієна, самовиховання, самоповага, фізіологія, повноцінне харчування	
Загальна кількість годин: 5 год.	
Теми	Кількість годин
1. Гігієна як основа здорового способу життя людини <ul style="list-style-type: none"> • Визначення поняття “гігієна” • Гігієна — основа здоров’я людини • Необхідність дотримання правил гігієни 	1 год.
2. Гігієна тіла людини <ul style="list-style-type: none"> • Анатомо-фізіологічні особливості будови тіла людини • Анатомо-фізіологічні особливості статі • Особливості догляду за різними частинами тіла 	2 год.
3. Гігієна харчування <ul style="list-style-type: none"> • Основи гігієни харчування • Культура харчування • Раціональне харчування як важлива складова здоров’я 	1 год.
4. Гігієна побуту <ul style="list-style-type: none"> • Гігієна одягу людини • Гігієна житлового приміщення 	1 год.

III. Модуль “Особливості наркозалежної поведінки неповнолітніх”

Мета: надати неповнолітнім інформацію про небезпеки вживання наркогенних речовин; сприяти розумінню необхідності відмови від ризикової поведінки

Основні поняття: ризик, ризикова поведінка, залежність, види залежності, наркогенні речовини

Загальна кількість годин: 7 год.

Теми	Кількість годин
1. Узалежнена поведінка <ul style="list-style-type: none"> • Залежність, її види та прояви • Механізми формування психічної та фізичної залежностей	1 год.
2. Тютюнопаління як різновид наркозалежної поведінки <ul style="list-style-type: none"> • Вплив тютюну на організм людини • Наслідки тютюнопаління для організму людини • Шляхи позбавлення від паління	1 год.
3. Алкоголь та алкогольна залежність <ul style="list-style-type: none"> • Алкоголь та його вплив на організм людини • Алкогольна залежність та її наслідки • Можливості позбавлення від алкогольної залежності	1 год.
4. Токсикоманія як різновид узалежненої поведінки <ul style="list-style-type: none"> • Вплив токсичних речовин на організм людини • Наслідки токсикоманії для здоров'я підлітка • Способи позбавлення від токсикоманії	2 год.
5. Характеристика наркотичної залежності неповнолітніх <ul style="list-style-type: none"> • Наркотики та їх вплив на організм людини; • Шляхи позбавлення від наркотичної залежності	2 год.

IV. Модуль “Статеве та репродуктивне здоров'я підлітків”

Мета: надати інформацію про особливості статевого та репродуктивного здоров'я

Основні поняття: стать, статеве дозрівання, статеве здоров'я, репродуктивне здоров'я, любов, дружба, статеві стосунки, аборт, ІПСШ

Загальна кількість годин: 6 год.

Теми	Кількість годин
1. Особливості статі <ul style="list-style-type: none"> • Поняття статі • Особливості статевого дозрівання дівчаток • Особливості статевого дозрівання хлопчиків	1 год.
2. Дружба та кохання в житті людини <ul style="list-style-type: none"> • Дружба — основа взаємин між людьми • Закоханість та кохання • Сексуальність і ставлення до неї • Статеві відносини та статева зрілість • Сексуальні домагання та сексуальне насильство	2 год.

3. Репродуктивне здоров'я людини <ul style="list-style-type: none"> • Основи репродуктивного здоров'я • Аборт та його наслідки для організму дівчини 	1 год.
4. Інфекції, які передаються статевим шляхом <ul style="list-style-type: none"> • Характеристика різних видів ІПСШ • Способи захисту від ІПСШ • Важливість відповідальної поведінки людини у збереженні статевого та репродуктивного здоров'я 	2 год.
V. Модуль “Основи профілактики ВІЛ/СНІДу”	
Мета: надати інформацію про ВІЛ та СНІД; сприяти формуванню у підлітків толерантного ставлення до ВІЛ-інфікованих	
Основні поняття: ВІЛ, СНІД, імунітет, Т-лімфоцити, “період вікна”, толерантність	
Загальна кількість годин: 6 год.	
Теми	Кількість годин
1. Характеристика ВІЛ/СНІДу <ul style="list-style-type: none"> • Історія появи ВІЛ • Відмінність між ВІЛ та СНІДом • Особливості руйнівного впливу ВІЛ на імунну систему людини • Стадії розвитку СНІДу 	2 год.
2. Шляхи передачі ВІЛ <ul style="list-style-type: none"> • Статевий шлях інфікування ВІЛ • Інфікування через кров (переливання крові, вживання ін'єкційних наркотиків) • Передача ВІЛ від ВІЛ-інфікованої матері до дитини • Як ВІЛ не передається 	2 год.
3. Засоби запобігання ВІЛ <ul style="list-style-type: none"> • Знання про шляхи передачі ВІЛ та відповідальна поведінка — основа захисту від ВІЛ-інфекції • Діагностика ВІЛ 	1 год.
4. Ставлення до ВІЛ-інфікованих людей <ul style="list-style-type: none"> • Поняття толерантності • Толерантне ставлення до ВІЛ-інфікованих 	1 год.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ ЗА МОДУЛЯМИ

Модуль “Здоров’я як цінність”

З дитиною важко говорити про загальнолюдські цінності — любов, відповідальність, добро та зло, як про абстрактні поняття. Необхідно втілювати ці цінності у щоденне спілкування з дитиною, у взаємини з нею. Адже загальновідомо, що безпека та любов, задоволення від захочення, усвідомлення свободи та вмотивованих заборон, приємної атмосфери щоденного спілкування складають основу морального розвитку дитини та формують систему її цінностей.

Адже душевні переживання — механізм набуття дитиною душевного досвіду, завдяки якому йде засвоєння цінностей. Саме вихователі та персонал притулку, де знаходиться дитина, може допомогти їй усвідомити, що оточуючий світ не такий ворожий та небезпечний, яким вона звикла його бачити, що вона — дитина — також може впливати на події, що трапляються з нею, що саме вона може керувати своїм життям та обрати шлях, яким піде далі.

Організовуючи виховну роботу з дітьми та підлітками, ми так чи інакше апелюємо до їх ціннісних орієнтацій. Для виховання у дитини ставлення до здоров’я як до базової цінності, важливе її внутрішнє переконання у необхідності такої цінності. Відомо, що людина пізнає навколишній світ та речі у ньому лише тією мірою, якою вона їх олюднює, включає у систему власних цінностей, робить їх опорними пунктами свого духовного, інтелектуального, чуттєвого та фізичного розвитку.

За опитуванням, проведеним Всеукраїнським громадським центром “Волонтер” навесні 2004 року (опитано 140 вихованців притулків для неповнолітніх України, віком 12 — 17 років), 74% респондентів як найважливішу цінність для себе визначили сім’ю. Таку цінність як здоров’я обрали 56 % опитаних, власний дім є цінністю для 43% неповнолітніх, освіта — 29%, дружба та любов — 19%. Такі цінності, як гроші, безпека та робота були обрані лише 7 — 9 % вихованців.

Отже, здоров’я як цінність є важливою для більшості дітей, які через певні обставини опинились на вулиці. Проте виникає ряд запитань:

- чи усвідомлює дитина, що вкладається в зміст такого поняття, як “здоров’я”;
- чи знає дитина, від яких факторів залежить її здоров’я;
- чи усвідомлює дитина свою відповідальність за власне здоров’я чи, захворівши, відчуває себе жертвою обставин.
- Тому під час занять варто приділити час їх обговоренню та підвести дітей до висновку про те, що дитина сама, перш за все, відповідальна за своє здоров’я.

Модуль “Гігієна як основа здоров’я людини”

У давнину з метою збереження здоров’я народ дотримувався звичаїв, які допомагали йому зберігати життя у несприятливих умовах середовища. У народних традиціях, що передавались з покоління в покоління, у старих рукописах, що збереглися з давніх часів, письмових і усних правилах поведінки знаходимо багато цікавих висловлювань і порад щодо виховання здорових дітей. Перші гігієнічні вказівки про організацію дня дитини, особисту гігієну, фізичне виховання, харчування і навіть санітарне влаштування шкіл зустрічаються у “Повчанні Володимира Мономаха дітям” (XI ст.), “Домострої” (IV-XVI ст.), “Азбуковнику” (XVII ст.), “Регламенті або уставі духовної колегії” Феофана Прокоповича (1721).

Сьогодні гігієнічне виховання — це частина загального виховання, а гігієнічні навички — невід’ємна складова здорового способу життя. Важлива роль у профілактиці різноманітних

захворювань належить саме гігієні. Особиста гігієна — це догляд за своїм тілом та зберігання його у чистоті.

У дошкільному та молодшому шкільному віці дитина легко піддається виховним впливам завдяки розвиненому почуттю наслідування, спостережливості, цікавості і потребі у самостійних діях. Тому необхідно використовувати ці психологічні особливості віку дитини під час навчання її гігієнічним навичкам. Для цього широко практикується наочний показ правильного виконання гігієнічних процедур. Закріплення цих навичок відбувається швидше, якщо у часі вони співпадають з виконанням чергових режимних моментів (чищення зубів перед сном, полоскання ротової порожнини після їжі тощо). Велике значення має особистий приклад дорослих, який діти зазвичай наслідують і поважно до нього ставляться.

У підлітковому віці для формування корисної звички людина повинна йти від знання через розуміння до твердого переконання. Далі слідує такі етапи: вироблення навичок виконання гігієнічних маніпуляцій, які шляхом багаторазових вправлянь перетворюються на звичку. У підлітковому віці формування стійкої звички визначається особливостями розвитку мотиваційно-вольової сфери особистості.

Під час розгляду внутрішніх умов мотивації важливо враховувати психологічні особливості особистості (тип нервової системи, темперамент, характер). Ці особливості накладають неповторний відбиток на структуру вихідних спонукань і динаміку процесів мотивації.

Для заохочення бажаної діяльності і закріплення правильної поведінки у виконанні гігієнічних навичок можна використовувати жетонну систему винагород. Жетон будь-якого вигляду є символічним замінником: певна кількість жетонів може бути обмінена на бажану для дитини річ. Також важливими для дитини є підтримка та схвалення вихователя.

Модуль “Особливості наркозалежної поведінки неповнолітніх”

До узалежненої поведінки відносять наркозалежність, токсикозалежність, алкозалежність, паління.

Зазвичай підлітки розглядають свою діяльність як джерело позитивних емоцій. Бездоглядні діти, як правило, не розглядають свою діяльність як джерело позитивних емоцій, навпаки, вони чекають тільки негативну. На їхню думку, все, що з ними відбувається, не залежить від них і не є наслідками їхньої поведінки, що вони не можуть керувати власним життям, досягати позитивних емоцій таким самим чином, як це робить більшість дітей та молоді. Але потреба в досягненні позитивних емоцій від цього не втрачається. Підліток прагне відчувати стан задоволення, радості, позитивні емоції від спілкування, але не бачить шляхів досягнення цього. Дізнавшись, що такий стан можна викликати штучно, він, не задумуючись, починає вживати наркогенні речовини. Мотивацією є спокуса легко поринути від холоду та порожнечі дійсності у “теплі обійми” тютюнової, алкогольної та наркотичної залежності. Це призводить до того, що мислення у таких дітей змінюється і стає повністю підпорядковане емоціям. Реальним стає лише те, що відповідає бажанню. Залежний погоджується, наприклад, що алкоголь шкідливий, але тут же додає: “Це допомагає заспокоїтись, адже негативні емоції шкідливі”, “Щоб зігрітись і не захворіти” тощо.

Для узалежнених неповнолітніх характерна ілюзорна впевненість в тому, що вони контролюють себе і можуть в будь-який момент перервати залежність.

Профілактика узалежненої поведінки серед вихованців притулку для неповнолітніх має включати не лише інформацію про види психоактивних речовин, їх шкідливий вплив на фізичне та психологічне здоров'я дитини, про міру кримінальної відповідальності, а й спиратися на загальнолюдські цінності, систему цінностей дитини та авторитетних для неї дорослих чи однолітків, і через актуалізацію зазначених дітьми цінностей формувати навички ви-

---

ходу з кризових ситуацій, навички відмови від вживання шкідливих речовин, надати інформацію про альтернативні методи зняття стресу та втоми, вирішення реальних проблем, а також інформацію про установи та заклади, куди можна звернутись по допомогу у будь-якій ситуації.

Важливо пам'ятати, що вихованці притулку — це, перш за все, діти, а головними потребами дітей є любов, почуття захищеності та безпеки.

Працюючи з дітьми за темами цього модуля, необхідно пам'ятати про три рівні профілактики та про те, що групи дітей доцільно формувати переважно не за віковим цензом, а за життєвим досвідом.

При роботі з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку потрібно враховувати рівень стійкості та продуктивності їх уваги. Необхідно пам'ятати, що дитина молодшого шкільного віку спроможна активно сприймати інформацію до 7 хвилин, а дитина дошкільного віку і того менше. Тому необхідно використовувати різноманітні інтерактивні форми роботи, цікаві дітям даного віку.

В групі, де діти підліткового віку не мають досвіду вживання психоактивних речовин, доцільно буде надати інформацію про їх шкідливий вплив на фізичне і психічне здоров'я дитини та відповідальність за протиправну поведінку. В діалозі з дітьми можна спиратися на їх систему цінностей та заохочувати до ведення здорового способу життя.

В групі дітей, які вже мали досвід вживання наркогенних речовин, необхідно надати інформацію про їх шкідливий вплив на фізичне та психологічне здоров'я дитини, про міру кримінальної відповідальності та ризику, пов'язані із вживанням таких речовин. Доцільно також поговорити з дітьми про випадки з їх життя, про їх знайомих, які вживали чи продовжують вживати наркогенні речовини, подумати навіщо вони це роблять, пригадати ситуації, коли хтось із знайомих був під впливом наркотичних чи психоактивних речовин. Можна обговорити, яким був зовнішній вигляд цієї людини, чи виглядала вона щасливою.

Серед дітей, які постійно вживають наркогенні речовини доцільно говорити не лише про їх шкоду для фізичного, психічного та соціального благополуччя дитини, а й вести мову про те, як можна зменшити ризики, пов'язані із вживанням таких речовин.

Модуль “Статеве та репродуктивне здоров'я підлітків”

Експерти свідчать, що безпритульні діти вступають у сексуальні відносини, не досягнувши віку статевої зрілості. Часто перший сексуальний досвід вони отримують у 10-11 років. Як сексуальні об'єкти за символічну винагороду або ж без неї дорослі можуть використовувати дітей 5-6 років.

Сексуальний досвід безпритульних дітей набувається в обстановці, де мова вже не йде ні про дотримання гігієнічних норм, ні про використання запобіжних засобів, щоб попередити інфікування або вагітність, ні про безпеку взагалі, в обстановці, що аж ніяк не сприяє фізичному і моральному здоров'ю дітей.

При підготовці занять за цим модулем важливо пам'ятати про причини, через які безпритульна дитина може вступати у статеві відносини і відповідно до цього підбирати форми та методи роботи з нею.

Найбільш поширеними причинами вступу дітей у сексуальні відносини до досягнення ними віку статевої зрілості є:

- компенсація почуття непотрібності власним батькам та, відповідно, бажання бути потрібним кому-небудь;
- відсутність доброзичливого ставлення від рідних;

- прагнення довести одноліткам та старшим свою “дорослість”;
- наслідування прикладів поведінки, які прийняті в групі однолітків;
- цікавість;
- бажання бути матеріально незалежною;
- несформована система моральних цінностей;
- задоволення статевого потягу (діти, що знаходяться у пубертатному періоді);
- неадекватний психічний стан внаслідок алкогольного чи наркотичного сп’яніння;
- психічні захворювання;
- негативний вплив засобів масової інформації;
- прагнення до “гострих” відчуттів, “екстриму”.

У модулі, що стосується статевого та репродуктивного здоров’я, немає таких тем, які були б недоступні певній віковій категорії. Для кожного вікового періоду необхідно підібрати відповідну інформацію, а також форми та методи, які допоможуть ефективно донести її до дитини.

Діти, що вже мають уявлення про стать та власну статеву ідентифікацію, повинні знати про небезпеку раннього вступу у статеве життя та про необхідність використання запобіжних засобів, а зокрема — презервативу, у тому разі, якщо вони, попри все, обирають статеве життя.

Готуючись до заняття, на якому мова буде йти про необхідність використання презервативу, необхідно зважати на причини, через які підлітки, що живуть на вулиці, можуть відмовлятися від його використання:

- байдужість до свого здоров’я та здоров’я партнера;
- відсутність навичок правильного використання презервативу;
- стереотипи: “притуплює відчуття”; “постійно рветься”, “соромно запропонувати”, “все одно — не захищає” тощо;
- З огляду на дані причини, висловлені самими дітьми, а також ті, які будуть з’ясовані у діалозі з учасниками групи, важливо переконати неповнолітніх переглянути своє ставлення до даної проблеми.
- Важливо пам’ятати про те, що причиною раннього початку статевого життя може бути пережите дитиною сексуальне насильство, адже:
- часто діти, що більшу частину свого життя проводять на вулиці, можуть піддаватися сексуальному насиллю як з боку ровесників, так і з боку дорослих, що використовують беззахисність дітей;
- причиною того, що дитина обирає вулицю, може бути сексуальне насильства щодо неї вдома з боку батька або вітчима.

Окрему увагу слід приділити роботі з дітьми, які вилучені зі сфери секс-бізнесу. При цьому варто знати, що бідність великої частини населення, особливо тієї, що проживає у невеличких містечках та селах, є однією з причин проституції, сексуальної експлуатації не лише жінок, а й дітей та підлітків дорослими, або навіть — власними батьками.

Спеціалісти, що зустрічаються з дитячою проституцією, мають пам’ятати, що дитина не є основним винуватцем тієї ситуації, в яку вона потрапила, це не її власний життєвий вибір. Пияцтво та наркотична залежність батьків, обтяжена спадковість, покинутість дитини напризволяще, відсутність будь-якого тепла та любові з боку родичів чи ж, навпаки, надмірна “увага” з боку когось із старших, для кого дитина стає об’єктом сексуального задоволення, — ось що виштовхує дитину на вулицю.

За рахунок того, що діти, які потрапляють до притулку, позбавлені батьківської любові, а часто і будь-яких позитивних емоцій, про що вже згадувалося у блоці III, страждають від недостатку уваги до них, яка так важлива для дітей протягом дорослішання, а особливо у пе-

---

ріод статевого дозрівання, мають при цьому ж такі самі потреби, як і їх ровесники, що виховуються у благополучних сім'ях: у ранньому дитинстві їм необхідно якомога частіше притулятися до батьків, відчувати дотик ласкавої руки, чути лагідні слова на свою адресу; дорослішаючи, діти відчують потребу у підтримці, надійному плечі, на яке можна спиратися у разі виникнення проблем; знаходячись у пубертатному періоді, періоді формування лібідо, в залежності від фази (платонічної, еротичної або ж сексуальної), діти також мають певні потреби, що пов'язані з статево-рольовою поведінкою.

Звісно, дитині, що опинилася на вулиці, дуже важко реалізувати ці потреби, а пошук шляхів їх реалізації також може стати причиною вступу у статеve життя до віку повного статевого дозрівання, про що вже згадувалося, а також однією з причин дитячої мастурбації.

Мастурбація досі вважається чимось ненормальним, про що говорять із осудом. Дітей лякають різними наслідками мастурбації, придумуючи найрізноманітніші жахи типу виростання волосся на долонях, неможливість мати дітей тощо. Насправді, мастурбація — це поширений спосіб зняття зайвої статевої напруги, регуляції рівня статевих гормонів в організмі.

Психологи відмічають, що підліткова мастурбація слугує засобом розрядки статевого потягу, який викликається фізіологічними причинами (переповнення сім'яних міхурів, механічне подразнення геніталій тощо), але, з іншого боку, вона також стимулюється факторами соціального середовища: прикладом ровесників, бажанням перевірити свою потенцію, отримати фізичне задоволення тощо.

У багатьох хлопців мастурбація викликає першу еякуляцію, причому чим раніше дозріває підліток, тим вірогідніше, що він вдається до такого способу самозадоволення.

Так, відомий дослідник психології підлітків І. Кон зазначає, що стародавні табу і уявлення про небезпеку мастурбації, що підкреслюється безліччю міфів про неї з боку дорослих, глибоко закладені у свідомості підлітків, тому заняття онанізмом у багатьох пов'язані з почуттям провини та страху перед наслідками. Намагаючись подолати “згубну звичку”, підліток, зазвичай, зазнає поразки. Це може викликати у нього сумніви щодо цінності власної особистості, особливо вольових якостей, знижує самоповагу, спонукає сприймати невдачі та труднощі у навчанні та спілкуванні з однолітками як наслідок свого “пороку” і може сприяти розвитку невротичних реакцій.

Вчений вказує, що багато чоловіків схильні вважати підліткову мастурбацію причиною своїх сексуальних невдач та труднощів, а у жінок вона часто пов'язана із заниженою самоповагою. Фактично ж під час нормального розвитку після початку стабільного статевого життя мастурбація або припиняється, або різко знижується.

Отже, якщо у спеціаліста виникає потреба обговорювати з вихованцем тему мастурбації, то він, безперечно, повинен добре орієнтуватися в її природі, не має залякувати дитину, розповідаючи про страшні та незворотні наслідки мастурбації. Спеціалісту важливо пам'ятати, що мастурбація для підлітків є однією з альтернатив ризиковій поведінці — вступу у статеві відносини.

Лише оточивши дитину ласкою, турботою та увагою, створивши атмосферу, де пануватимуть позитивні емоції, залучаючи її до цікавих занять, корисного та різноманітного дозвілля, можна досягти переключення уваги дитини зі статево-сексуальної на інші сфери життя.

Модуль “Основи профілактики ВІЛ/СНІДу”

Під час проведення занять за темами цього модуля спеціалісту необхідно орієнтуватися на рекомендації, наведені у попередніх блоках, а також враховувати такі моменти:

- з'ясувати, чи є в у групі ВІЛ-інфіковані діти або діти, чії батьки померли від СНІДу;
- уникати стереотипів про те, що існують “хороші” та “погані” люди, наголошувати, що існують лише “хороші” та “погані” вчинки;
- обговорювати не лише шляхи передачі ВІЛ, а й те, як не можна інфікуватися вірусом;
- приділяти увагу наданню інформації дитині про те, де можна зробити обстеження на ВІЛ, чому важливе дане обстеження, а також щодо закладів, де можна отримати докладну інформацію з питань ВІЛ/СНІДу;
- розкрити поняття толерантність та толерантне ставлення до ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД людей;
- під час розмови з дітьми не вживати слова “повинен”, яке часто налаштовує дитину на негатив та викликає недовіру до дорослого.

У роботі з профілактики ВІЛ/СНІДу не варто використовувати модель залякування, яка на сьогодні визнана недіючою. Лише професійно викладена достовірна інформація може стати основою усвідомлення дитиною проблеми, що стане запорукою відповідної поведінки.

Спеціалісту слід дуже ретельно добирати плакати та буклети, які він планує використовувати під час заняття. Кожен інформаційний матеріал, що пропонується дитині, повинен супроводжуватися коментарями спеціаліста.

Також важливо пам'ятати про недопустимість застосування наочних засобів, на яких зображені елементи смерті (черепи, голки, хрести тощо). Ілюстративні матеріали, що пропонуються учасникам профілактичних заходів, повинні налаштовувати на позитив: добро, любов, злагоду, здоров'я, а не наголошувати на смерті, як наслідку нездорового способу життя. Адже зазвичай наслідки, що віддалені у часі, є абстрактними для дитини і не сприймаються нею.

Література

1. Аспекти здоров'я / Авт. кол.: О.В. Вакуленко, О.О. Стойка, Л.П. Шнеренко. — К., 2002.
2. Вермиенко Ю.В., Келасьев В.Н. Профилактика наркомании в подростковой среде: Учеб. пособие / Под ред. Келасьева. — Спб., 2001.
3. Ворник Б.М., Голоцван О.А., Голубов О.П., Коломієць В.П., Подшивалов К.В. Безпечна поведінка (Інформаційний посібник для підлітків та молоді). — К., 1999.
4. Говорун Т.В., Кікінеджи О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. — Тернопіль, 1999.
5. Дети в кризисных ситуациях: профилактика негативных явлений и социально-психологическая помощь / Под общ. ред. И.Д. Зверевой. — К., 2001.
6. Діти вулиці. Методичні рекомендації по роботі з “дітьми вулиці” / Упорядник Зінченко А.Г. — К., 1999.
7. Енциклопедія для хлопців: Для ст. шк. Вік / Авт.-упоряд. В.М. Петров. — К., 2001.
8. Как уберечь детей от наркотиков. — М., 1999.
9. Кобыща Ю. В., Пурик-Бондаренко Е. П. Молодежи о СПИДе. — К., 1994.
10. Красовский К. Как я могу помочь освободиться от курения близкому мне человеку. — К., 2000.
11. Личко А.Е., Битинский В.Л. Подростковая наркология. — М., 1991.
12. Максимова Н.Ю. Воспитательная работа с социально-дезадаптированными школьниками. — К., 1997.
13. Максимова Н.Ю., Толстоухова С.В. Соціально-психологічні аспекти профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді. — К., 2000.
14. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения. — М., 2001.
15. Методичний посібник з профілактики наркоманії та ВІЛ/СНІДу у шкільному та молодіжному середовищі. / За заг. ред. Лазаренко Б.П., Пінчук І.М. — К., 2002.
16. Моніторинг та оцінка ефективності проекту “Профілактика ВІЛ/СНІДу серед молодих людей, які вживають наркотики ін’єкційним шляхом” / О.О. Яременко, О.М. Балакірева та ін. — К., 2002.
17. Особливості сексуальної поведінки та орієнтації неповнолітніх. Серія “Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді”. Випуск II. — К., 2002.
18. Пономаренко В.С., Воронцова Т.В. Проект “Школа проти СНІДу”: Інформаційний буклет для директорів шкіл, методистів, учителів і адміністраторів системи шкільної освіти. — К., 2004.
19. Понтон Линн. Сексуальная жизнь подростков. — М., 2001.
20. Предупреждение подростковой и юношеской наркомании / Под ред. С.В.Березина, К.С.Кислецкого, И.Б.Орешникова. — М., 2000.
21. Проблеми наркоманії, ВІЛ-інфекції та ЗПСШ в Україні. Випуск № 2. К., 2001.
22. Профилактика ВИЧ/СПИДа, ИППП. Методическое руководство по работе с молодежной аудиторией для молодежных лидеров и инструкторов программы “Равный поможет равному”. — М., 1999.
23. Профілактика негативних явищ в молодіжному середовищі. Інформаційно-методична збірка для спеціалістів соціальної роботи з дітьми та молоддю. — К., 2003.
24. Прояви турботу та обачливості. / Ворник В.М., Оржехівська В.М., Голоцван О.А. — К., 2002.
25. Сирота Н.А., Ялтонский В.М., Хажиллина И.И., Видерман Н.С. Профилактика наркомании у подростков: от теории к практике. — М., 2001.

Рекомендації по здійсненню профілактичних заходів, розроблені спеціалістами притулків для неповнолітніх — учасниками ряду семінарів, проведених у рамках проекту

Методична рада Всеукраїнського громадського центру “Волонтер” висловлює подяку учасникам семінарів, які були проведені в рамках проекту, за участь у розробці рекомендацій для колег по організації профілактичних занять.

Вважаємо за корисне включити дані рекомендації до збірки, сподіваючись, що вони стануть у нагоді спеціалістам під час підготовки профілактичних занять.

Пам'ятка	Зміст
<p>Підбираючи учасників, необхідно враховувати:</p> <p>Розробляючи заняття блоків програми, варто звернути увагу на:</p> <p>Проводячи заняття з дітьми необхідно враховувати:</p>	<p>кількісний склад групи: від 3 до 6 осіб</p> <p>якісний склад групи.</p> <p>об'єднання дітей</p> <ul style="list-style-type: none"> • за досвідом • за віком • за статтю <p>врахування:</p> <ul style="list-style-type: none"> • психофізіологічних особливостей безпритульної дитини • конкретної “життєву” історію дитини • відрізок часу, який вона живе на вулиці • освітній рівень дитини • розумові можливостей до сприйняття певної інформації (доступність) <p>використання:</p> <ul style="list-style-type: none"> • принципу дозованості інформації • методів, доступних для дитини, її вікових та розумових можливостей • інтерактивних методів подання інформації, де дитина є не об'єктом, а суб'єктом навчання • поєднання візуального, аудіального та кін естетичного стилю подання інформації • активне застосування стимулювання та заохочення дитини • по-можливості, використання індивідуальної роботи з дитиною <p>атмосфера заняття:</p> <ul style="list-style-type: none"> • поєднання серйозності та важливості інформації з атмосферою гри • з першої зустрічі з дитиною створення доброзичливої атмосфери відкритості та розуміння

Пам'ятка	Зміст
<p style="text-align: center;">Організовуючи профілактичне заняття за програмою, варто пам'ятати про:</p>	<p>організація заняття:</p> <ul style="list-style-type: none"> • проведення попередньої бесіди з дитиною, яка має залучатися до програми, підготовка її до участі у групі, анкетування дитини тощо • систематичність у проведенні занять • залучення до проведення занять авторитетних для дітей працівників притулку • по-можливості, організація цікавих зустрічей зі спеціалістами (але такими, що мають досвід роботи з “дітьми вулиці”) • організація зворотного зв'язку з вихованцями (стимулювання запитань, обговорення результатів заняття, організація “пошти довіри” тощо) • можливість викривлення дитиною неякісно інформації • формування у дитини негативного ставлення до протилежної статі при розгляданні тем блоку четвертого блоку програми • важливість застереження від “наклеювання ярликів” на дитину, розглядаючи теми блоків. Дитина повинна відчувати, що може бути з Вами відвертою, відкрито розповідати про власний спосіб життя. Ми не говоримо “не треба”, “не роби”, “змінісь”, “це гидко”, а говоримо “я пропоную тобі”, “подумай”, “спробуй” • основний принцип профілактичної програми “Не нашкодь!” • стереотипи та комплекси ведучого, які можуть сприяти викривленню ним тієї інформації, яку він подає дітям • недостатню обізнаність ведучого з питань, передбачених програмою • важливість безоціночного ставлення ведучого до дітей • про феномен зневіри дітей та недовіри до дорослих взагалі

Пам'ятка	Зміст
<p>Особа ведучого:</p>	<p>пріоритети:</p> <ul style="list-style-type: none"> • комунікабельність та відкритість у спілкуванні • робота з дітьми повинна починатися з роботи спеціаліста над собою, власними знаннями, установками, стереотипами та переживаннями • безумовна любов до кожної дитини та вміння сприймати її такою, якою вона є • власна спрямованість на здоровий спосіб життя <p>знання:</p> <ul style="list-style-type: none"> • володіння спеціальними знаннями, необхідними для повноцінного викладення блоків програми • володіння знаннями, що можуть доповнити та розширити блоки програми • знання методів та форм, що використовуються з різними віковими групами дітей • знання психологічних особливостей віку та даної категорії дітей <p>вміння та навички:</p> <ul style="list-style-type: none"> • застосовувати на практиці власний досвід та знання • вміння “приєднуватись” до дитини: можливість говорити з дитиною її мовою, ставати на одну сходинку з вихованцем, не повчати “зверху”, а говорити на рівних • вміння встановлювати співпрацю з іншими спеціалістами притулку, заохочення їх до спільної роботи • вміння та прагнення налагоджувати співпрацю з установами та спеціалістами району (міста, регіону, області), що займаються вирішенням даних проблем • вміння аналізувати проведену роботу та вносити корективи відповідно до аналізу
<p>Пам'ятайте, що чи не найголовнішим у здійсненні профілактичної роботи є всебічна інформованість та власне бажання й віра у доцільність, необхідність та ефективність тієї роботи, яку ви проводите!</p>	

ПІДБІРКА ЦИТАТ І АФОРИЗМІВ ДО МОДУЛІВ ПРОГРАМИ ПРОФІЛАКТИКИ ВІЛ/СНІДУ ТА РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД ВИХОВАНЦІВ ПРИТУЛКІВ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Дитинство:

- Роки дитинства — це перш за все виховання серця (*Василь Сухомлинський*). Годы детства — это прежде всего воспитание сердца (*Василий Александрович Сухомлинский*);
- Підлітки: істоти, які ще не здогадуються про те, що в один прекрасний день вони будуть знати про життя так само мало, як і їх батьки (*Річард Уолдер*);
- Дітей немає, є люди (*Януш Корчак*).

Цінності:

- Воду ми починаємо цінити не раніше, ніж висихає колодязь (*Томас Фулдер*).
- Цінність — те, чому немає ціни. (*Олександр Круглов*).
- У кожного своя шкала цінностей — критерій істинної ціни людини. (*Ілля Шевельов*).
- Хочеш обезцінити щось справді цінне? Визнач йому ціну (*Ефим Шпигель*).

Гігієна:

- Спочатку приведи до ладу свою кімнату, а потім вже берись за інший світ. (*Джефф Джордан*).
- На чистому, без помарок, листку паперу можна написати найновіші, найкрасивіші ієрогліфи, можна створити нові красиві малюнки. (*Мао Цзэдун*).
- Не треба боротися за чистоту, треба підмітати! (*Іл'я Ільф*).
- Тільки той, хто миє підлогу, знає, як треба витирати ноги. (*Антон Лігов*).

Здоров'я:

- ...Той, хто хоче бути здоровим, вже починає одужувати. (*Д. Боккаччо*).
- Без здоров'я неможливе щастя. (*Віссаріон ч Белінський*).
- Всі говорять, що здоров'я дорожче за все; але ніхто цього не дотримується. (*Козьма Прутков*).
- Дев'ять десятих нашого щастя залежить від здоров'я. (*Артур Шопенгауер*).
- Здоровий бідняк щасливіший за хворого короля. (*Артур Шопенгауер*).
- Здоров'я дорожче золота. (*Вільям Шекспір*).
- Одна з умов одужання — бажання одужати. (*Сенека*).

Хвороби:

- Сексуальна революція закінчилася повною перемогою вірусів. (*Патрик О'Рурк*).
- Хвороба — це час, який дається для того, щоб зробити висновки. (*Лууле Віїлма*).
- Кожній хворобі дитини передує стресова ситуація, навіть грипу і іншим вірусним захворюванням. (*Лууле Віїлма*).

Алкоголізм:

- ... В тому, що п'яна людина стає гіршою за брудного скота, немає для людей ніякого виправдання. (*Костянтин Паустовський*).
- Алкоголізм — не спорт для глядачів. В ньому приймає участь вся родина. (*Джойс Ребета-Бердитт*).
- Алкоголізм — це породження варварства — мертвою хваткою тримає людство з часів сивої і дикої давнини, збирає з нього страшенно великі податки, розчавлюючи моло-

---

дість, підриваючи сили, вбиваючи енергію, пригнічуючи найкращий цвіт людського роду. (*Джек Лондон*).

- Алкоголь набагато більше чинить лиха, ніж радості, всьому людству, хоча й вживають його заради радості. (*Іван Павлов*).
- У сп'янінні всякий — невільник гніву і втікач розуму. (*Софокл*).

Наркоманія:

- Наркоманія — це багаторічна насолода смертю. (*Франсуа Моріак*).
- Наркотики вживають, щоб втикти від дійсності, але дійсність така різноманітна, навіщо від неї втікати? (*Джеральдіна Чаплін*).
- Момент, коли вколюєш наркотик не для того, щоб стало добре, а щоб не було погано, настає дуже швидко (*Едит Піаф*).

Куріння:

- Немає нічого легшого, ніж кинути палити! Я вже 30 разів кидав. (*Марк Твен*).
- Починаєш курити, щоб довести, що ти чоловік, а потім намагаєшся кинути курити, щоб довести те саме. (*Жорж Сименон*).

Виховання:

- Виховання дітей — ризикована справа. У разі удачі, ця справа набула ціною тяжкої праці і терпіння, у разі ж невдачі — горе не можна порівняти не з одним іншим. (*Демокрит*).
- Бути чесним та правдивим з дітьми, не приховуючи того, що відбувається у душі, є природне виховання. (*Лев Толстой*).
- Виховання дітей є тільки самовдосконалення, якому ніщо так не допомагає, як діти. (*Лев Николаевич Толстой*).
- У вихованні дітей найголовніше, щоб вони цього не помічали.

ЗМІСТ І МЕТОДИ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ

Лютий Вадим Петрович,
ст. викл. кафедри практичної психології
та соціальної роботи Академії праці і соціальних відносин ФПУ

Серед усіх видів роботи, що впроваджується у процесі соціальної профілактики, детально необхідно розглянути профілактичну інтервенцію, у процесі якої здійснюється безпосередня взаємодія працівників, які здійснюють профілактичні програми, і представників цільових груп. Поряд із заходами, що мають зробити безпечнішою життєдіяльність, підвищити загальний соціально-економічний, моральний і культурний стан суспільства, профілактична інтервенція повинна активізувати молодих людей, а також всіх тих, від кого залежить вирішення молодіжних проблем, спрямувати їхню активність на попередження проблеми або її подолання, збільшити їх можливість у розв'язанні проблем, усуненні чи послабленні чинників, що їх породжують.

Профілактична інтервенція — цілеспрямований вплив на цільову групу профілактики, з метою зміни її ставлення щодо проблеми та поведінки, що призводять до виникнення проблеми. Профілактична інтервенція, як правило, здійснюється через надання представникам цільової групи необхідної інформації та залучення їх до певних видів діяльності. Профілактична інтервенція повинна допомогти людині навчитися не створювати проблеми або уникати їх, задовольняти свої потреби нешкідливим шляхом.

Умовно можемо виділити чотири групи психологічних чинників, що визначають поведінку людини:

- Мотиваційні: потреби, потяги, бажання, прагнення, мотиви;
- Когнітивні: думки, міркування, уявлення, погляди, переконання, стереотипи мислення, тощо;
- Афективні: емоції, переживання, почуття тощо;
- Поведінкові: стереотипи поведінки, звички, вміння, навички.

Останні три компоненти складають установку, що разом з мотивацією визначає поведінку людини у певній ситуації або стосовно певного об'єкта, проблеми. У випадку, коли між вказаними чинниками протиріччя немає, поведінка людини буде послідовною. Наприклад:

Людина знає, що паління шкідливе для здоров'я (когнітивний компонент). До тютюнового диму, сигарет вона відчуває відразу (афективний компонент), коли хтось поруч палить, вміє тактовно запропонувати йому припинити або відійти на певну відстань (поведінковий компонент). Власні потреби (мотиваційний компонент) людина, задовольняє іншими нешкідливими засобами.

Якщо хоча б один із компонентів установки не сформований або суперечить іншим, поведінка людини не буде стійкою і послідовною, а, отже, вона може не впоратись із проблемою. Наприклад:

Людина знає про шкідливість алкоголю і не хоче його часто вживати, але вона не може, не вміє відмовитись, коли їй в компанії пропонують випити спиртне (поведінковий компонент не сформований).

Тож, у процесі профілактичної інтервенції у людини мають змінитися некоректні і скласти-ся стійкі адекватні установки щодо проблеми та поведінки, що о неї призводить, сформува-тися вміння і навички, необхідні для попередження і подолання проблеми, а також для задоволення власних потреб безпечним і ефективним шляхом.

Для визначення змісту профілактичної інтервенції необхідно проаналізувати особливості поведінки цільової групи профілактики, та чинники, що її визначають. При цьому необхідно враховувати особливості конкретних осіб чи груп, на які спрямовується профілактика.

В процесі підготовки необхідно виявити:

1. Яка поведінка представників цільової групи є проблемною або неадекватною їх потребам та умовам життєдіяльності (призводить до негативних наслідків, створює проблеми для них самих або для оточуючих, для спільноти, суспільства взагалі, заважає подоланню інших проблем). Наприклад:

Певна частина підлітків палить тютюнові вироби декілька разів на добу, як правило, під час спілкування в компаніях.

2. Яка мотивація подібної поведінки? Які потреби таким чином задовольняються? Наприклад:

Підлітки палять для того, щоб їх вважали сміливими, дорослими, незалежними, щоби подолати страх перед покаранням, бути прийнятими в групу, щоб не відрізнятись від інших, щоб заспокоїтись у стресовій ситуації. У такий спосіб задовольняються потреби в самоствердженні, прийнятті, психологічному комфорті.

3. Які проблеми, проблемні ситуації представники цільової групи вирішують за допомогою поведінки, що призводить до виникнення проблеми, негативних наслідків? За яких ситуацій така поведінка є вимушеною і чому? Наприклад:

За допомогою паління вирішуються проблеми швидкого входження до групи (малознайомої компанії), зняття стресу, пошуку змісту спілкування і структурування часу (коли нема про що поговорити або чим зайнятися). Вимушеним паління може бути в ситуації, коли в компанії підлітку пропонують цигарку, а він не може відмовитись.

4. Що представники цільової групи знають про цю проблему? Які з їх уявлень є некоректними? Яких знань не вистачає для свідомого вибору поведінки щодо проблеми? Наприклад:

Серед підлітків групи поширене уявлення, що паління заспокоює. Про реальну дію тютюну вони майже не знають, до інформації про його шкідливість ставляться з недовірою.

5. Як ставляться представники цільової групи до проблеми (негативного явища), до поведінки чи способу життя, що призводять до негативних наслідків: позитивно, негативно, нейтрально, не знають про існування проблеми? У чому причини подібного ставлення? Наприклад:

Більшість підлітків класу, в якому проводиться профілактична робота, вважає, що палити — це круто, сміливо; їм подобається образ хлопця чи дівчини з сигаретою в руці. Подібне ставлення формується під впливом старших, а також образів, що тиражуються рекламою й у деяких художніх фільмах.

6. Які особливості поведінки, способу життя цільової групи сприяють появі, загостренню, заважають вирішенню проблеми? Наприклад:

Палінню підлітків групи, що досліджується, сприяють переважно проведення ними вільного часу в компаніях без якого-небудь конструктивного заняття, часті конфлікти з батьками.

7. Які особистісні якості заважають представникам цільової групи уникати проблемної поведінки та використовувати безпечні засоби задоволення потреб? Наприклад:

Залученню до паління підлітка сприяють такі якості як конформність, несамостійність, нервовість, конфліктність, агресивність тощо.

8. Як представники цільової групи ставляться до профілактики цієї проблеми? Яка можлива мотивація їх участі у профілактичних заходах? Наприклад:

Тема паління цікава для підлітків. Вони з інтересом сприймають нову інформацію, але за умови, що їх не “виховують”, ставляться до них, як до дорослих. Крім цього, їх приваблює можливість цікаво провести час, проявити себе.

Для відповіді на ці питання не слід обмежуватись власними уявленнями. Профілактичній інтервенції має передувати емпіричне дослідження особливостей цільової групи (анкетування, тестування, інтерв'ю, фокусні групи тощо). На його основі визначається:

- **Інформація**, що може змінити некоректні уявлення, ставлення і поведінку представників цільової групи щодо проблеми, забезпечити коректні уявлення, свободу свідомого вибору їх поведінки. Наприклад:

При профілактиці паління у підлітковій групі надається інформація про реальну дію тютюну на організм, про сутність таких понять як мужність, дорослість, сміливість тощо;

- **Види діяльності і поведінки**, які можна запропонувати представникам цільової групи як альтернативу проблемній поведінці для задоволення їх потреб. Наприклад:

У випадку, що розглядався, інтелектуальні і спортивні ігри, творчі заняття тощо;

- **вміння і навички, особистісні якості**, які бажано сформувані представникам цільової групи для вирішення проблеми та усунення її причин, для задоволення потреб нешкідливим шляхом. Наприклад:

У нашому випадку це вміння входити в незнайому групу, відмовлятися, якщо на тебе тиснуть, розслаблятися, здатність до незалежних і самостійних суджень тощо.

Крім цього, при визначенні змісту профілактичної інтервенції слід враховувати **вікові, статеві, соціокультурні особливості** цільової групи (певна інформація та діяльність можуть бути незрозумілими, неприйнятними, шкідливими для представників цільової групи, виходячи з наведених особливостей)

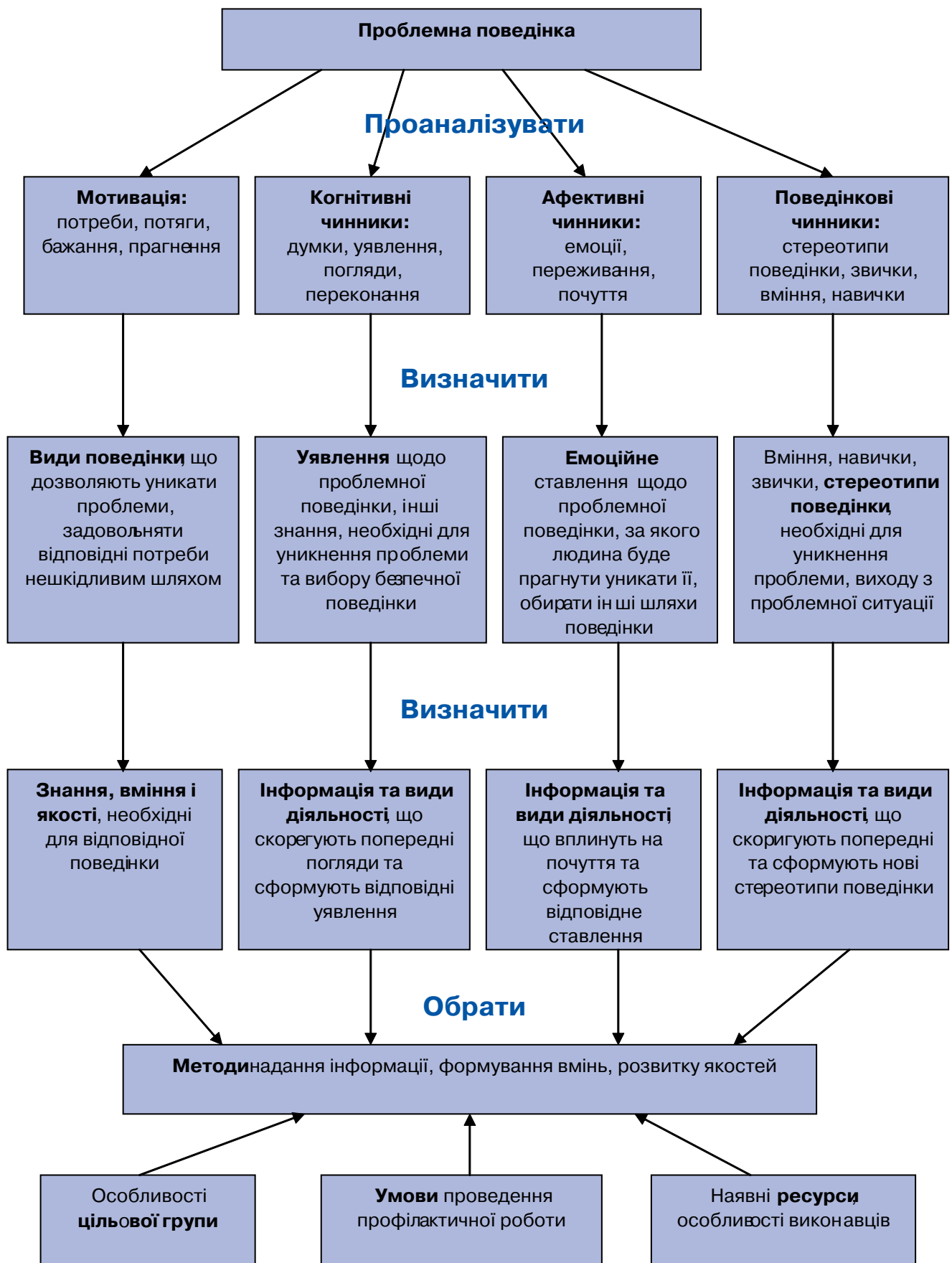
Таким чином визначаються інформація, що надаватиметься цільовій групі, вміння і навички, необхідні їй членам для вирішення проблеми та подолання її негативних наслідків, особистісні якості (цінності, інтереси, ставлення, стереотипів поведінки тощо), що мають сформуватися або скоректуватися у процесі превентивної роботи (схема 2).

Отже, проведенню профілактичної інтервенції обов'язково має передувати дослідження особливостей представників конкретних груп, в середовищі яких вона відбуватиметься та визначення на його основі змісту профілактичних дій. Сама профілактична інтервенція передбачає послідовне виконання наступних завдань:

1. Привернення уваги представників цільової групи до проблеми, усвідомлення ними її актуальності та залучення їх до профілактичних заходів;
2. Формування у представників цільової групи адекватного уявлення та ставлення до проблеми;
3. Формування у них уявлення про можливі засоби попередження проблеми, подолання її негативних наслідків, безпечні шляхи задоволення потреб, засоби удосконалення власних вмінь і якостей;
4. Формування у представників цільової групи вмінь і навичок, необхідних для попередження негативних наслідків проблеми та безпечного задоволення потреб;
5. Надання допомоги у корекції негативних рис та розвитку особистісних якостей, необхідних для безпечної життєдіяльності, тим представникам цільової групи, хто цього потребує і виявив до цього інтерес;
6. Залучення найактивніших представників цільової групи до поширення отриманих в ході профілактики знань та вмінь “на рівних” у своєму середовищі, надання їм необхідної методичної та організаційної допомоги.

Профілактична інтервенція повинна завершуватись аналізом її ефективності, який здійснюється за допомогою моніторингу уявлень, ставлення і поведінки представників цільової групи протягом певного часу.

Схема 2. Визначення змісту і методів профілактичної інтервенції

Процес профілактичної інтервенції, як правило, являє собою серію заходів, кожен з яких вирішує окремі завдання соціальної профілактики. На різних етапах профілактичної інтервенції використовуються ті методи, які за конкретних умов дозволяють реалізувати поставлені завдання. Вибір тих чи інших методів профілактичної інтервенції залежить від:

- завдань, на вирішення яких спрямовується окремі заходи (переважне формування чи корекція уявлень, ставлень, вмінь, поведінки);
- особливостей цільової групи (кількісний склад, вікові особливості, соціокультурні особливості, доступність, вмотивованість до співпраці);
- умов здійснення інтервенції (час, місце, наявність необхідних матеріальних умов, технічного забезпечення, фінансових ресурсів);
- можливостей, кваліфікації, професійних схильностей виконавців.

Нижче наведені переваги, недоліки та умови застосування основних методів профілактичної інтервенції. У додатках містяться методичні рекомендації щодо впровадження деяких з них у профілактичній роботі.

1. **Лекція** — цілісний виклад спеціально підготовленою особою інформації стосовно певної проблеми (Додаток 1).

Переваги:

- дозволяють надати цілісну систематизовану інформацію;
- не потребують значного технічного обладнання та організаційних витрат;
- швидко організовується й охоплює досить велику кількість людей.

Недоліки:

- інформація може спричинити когнітивний дисонанс, не бути почутою, сприйнятою, її можуть швидко забути;
- має обмежені можливості емоційного впливу, формування емоційного ставлення;
- не впливає на поведінку, не дає досвіду практичних дій;
- аудиторія займає пасивну позицію, швидко втрачає увагу.

Умови використання:

- лекції використовуються з метою поширення знань з приводу тієї чи іншої проблеми серед досвідченої, підготовленої аудиторії, що позитивно ставиться до профілактичної роботи. Використовувати лекції можна, починаючи зі старшого підліткового віку.

2. **Кіно-, відеолекторій** — цикл лекцій з використанням кіно- і відеоматеріалів.

Переваги:

- мають значний емоційний вплив на аудиторію, можуть сформувати емоційне ставлення.

Недоліки:

- вимагають технічного обладнання;
- можуть викликати когнітивний дисонанс;
- не формують позитивної поведінки;
- аудиторія займає пасивну позицію.

Умови використання:

- використовуються для формування емоційного ставлення щодо проблеми в поєднанні з бесідами і дискусіями; ефективні при роботі з дітьми.

3. **Бесіда** (як метод профілактики) — обговорення з групою певної проблеми з метою виявлення, формування або корекції позиції членів групи щодо неї (Додаток 2).

Переваги:

- дає можливість активізувати аудиторію, підвищити її зацікавленість в інформації щодо проблеми;

-
- дозволяє обговорити власний досвід людей, сформувавши переконання.

Недоліки:

- залишається суто інформаційним методом, не формує позитивної поведінки;
- вимагає певного рівня попередньої обізнаності аудиторії щодо проблеми.

Умови використання:

- як основний метод інформаційної інтервенції використовується для корекції поглядів і формування переконань щодо проблеми при роботі з групами, в яких існують різні точки зору щодо проблеми.

4. Диспут, дискусія

Дискусія — спеціально організоване обговорення проблеми, що передбачає наявність (зіткнення) різних точок зору (Додаток 3). **Дискусія театралізована** — дискусія, учасники якої виступають не від свого імені, а від імені певних персонажів, соціальних типів, представників соціальних груп. **Диспут** — формалізована і заздалегідь підготовлена дискусія з елементами змагання.

Переваги:

- викликають жваві емоції, інтерес, стимулюють активний пошук інформації щодо проблеми;
- сприяють глибокому засвоєнню інформації;
- формують переконання.

Недоліки:

- учасники поділяються на активних і пасивних; вплив на останніх незначний;
- у дискусії людина може прагнути лише відстояти свою позицію, а не досягнути істини;
- перемога у диспуті, конкурсі може стати самоціллю;
- не дають досвіду позитивної поведінки, не формують вміння подолання проблеми

Умови використання:

- використовуються з метою підвищення активності й формування переконань після проведення інформаційних методів; ефективні при ґрунтовній підготовці.

5. Гра (як метод профілактики) — емоційно-зabarвлена діяльність, що в умовних обставинах моделює ті чи інші пов'язані із проблемою аспекти життєдіяльності людини або розвиває якості, необхідні для подолання проблеми. У профілактичній роботі використовуються рольові і розвиваючі (спортивні, творчі, інтелектуальні) ігри. Рольова гра — відтворення умовних обставинах проблемних ситуацій. У профілактичній роботі може бути окремим профілактичним заходом або кладовим елементом тренінгів, театралізованих дискусій, свят, масових акцій, проводиться у формі вистав, змагань, концертів (Додаток 4).

Переваги:

- викликає жваві емоції, інтерес, підвищує активність;
- дає можливість у безпечних умовах відчувати на собі проблему та спробувати знайти шляхи її вирішення;
- надає досвід поведінки.

Недоліки:

- мало можливостей для засвоєння інформації;
- включення в гру потребує певної внутрішньої свободи і позитивного емоційного стану;
- умовність, нереальність гри знижує її ефективність.

Умови використання:

-
- ефективна при роботі з дітьми і підлітками; використовуються як допоміжний метод разом з інформаційними.
6. Тренінг (соціально-психологічний, груповий) — групова робота, спрямована на отримання знань, розвиток вмінь і формування навичок подолання проблем та соціальної поведінки. В профілактичній роботі використовуються тренінги комунікативних вмінь, психотерапевтичні тренінги, тренінги особистісного зростання та комплексні навчальні тренінги (інтерактивні семінари) Як правило, включає психогімнастичні вправи, психо- і соціодраму (моделювання і програвання ситуацій спілкування), інформаційні повідомлення групові обговорення, рольові та ділові ігри (Додаток 5).

Переваги:

- сприяє формуванню поглядів, емоційного ставлення, навичок поведінки;
- отриманий досвід учасники можуть поширювати серед інших у неформальному спілкуванні.

Недоліки:

- дозволяє охопити невелику кількість учасників;
- потребує значної мотивації учасників;
- вимагає значних витрат часу;
- потребує ґрунтовної підготовки тренера.

Умови використання:

- при роботі з людьми, які проявили особливий інтерес і зацікавленість; участь — добровільна.
7. Розміщення інформаційних профілактичних матеріалів у засобах масової інформації (ЗМІ) — статей, тематичних рубрик, програм радіо і телебачення тощо.

Переваги:

- дозволяє охопити велику аудиторію;
- інформація, поширена у ЗМІ, користується значною довірою.

Недоліки:

- у процесі поширення ЗМІ інформація може бути викривлена;
- інформація може викликати когнітивний дисонанс;
- пасивна позиція аудиторії;
- обмежена можливість зворотного зв'язку.

Умови використання:

- проводиться на початку профілактичних компаній з метою привернути увагу до проблеми, сформуванню певну суспільну думку, залучити до участі.
8. Публікація і поширення науково-популярних матеріалів (буклетів, брошур, книг тощо).

Переваги:

- дозволяє системно і цілісно викласти інформацію.

Недоліки:

- потребує значної мотивації й певних зусиль для засвоєння;
- може бути незрозумілою і непринятною;
- не дає досвіду поведінки, не формує навичок.

Умови використання:

- ефективна як допоміжне джерело інформації, матеріал для обговорення, що поширюється під час лекцій бесід, дискусій, тренінгів.
9. Соціальна реклама (як метод соціальної профілактики) — поширення засобами масової комунікації інформації, що стосується соціальних цінностей; стисле емоційно за-

---

барвлене повідомлення, спрямоване на формування ставлення щодо проблеми, позитивної ціннісної орієнтації. Поширюється у формі поговірок (у неформальному спілкуванні), листівок, буклетів, плакатів, афіш, постерів, транспарантів, аудіо- та відеокліпів, рекламних акцій (концертів, мітингів, вуличних дійств).

Переваги:

- дозволяє охопити велику кількість споживачів;
- викликає інтерес до проблеми;
- стимулює роздуми щодо проблеми.

Недоліки:

- мала інформативність;
- часто сприймається упереджено, дратує своєю нав'язливістю;
- може викликати когнітивний дисонанс або звикання.

Умови використання:

- соціальна реклама використовується насамперед з метою привернення уваги до проблеми, а також як допоміжне джерело впливу разом з інформаційними методами.

10. Профілактика за допомогою творів мистецтва — літератури, кінематографа, музики, образотворчого мистецтва.

Переваги:

- викликають сильні емоційні переживання, сприяють формуванню емоційного ставлення щодо проблеми;
- не потребують додаткової мотивації для сприйняття.

Недоліки:

- можуть тенденційно, викривлено подавати інформацію;
- їх вплив важко передбачити і прорахувати.

Умови використання:

- ефективні як матеріал для обговорення під час бесід, дискусій тренінгів.

Процес профілактичної інтервенції як правило являє з себе серію заходів, кожен з яких вирішує окремі завдання соціальної профілактики. На різних етапах профілактичної інтервенції використовуються ті методи, які в конкретних умовах дозволяють реалізувати поставлені завдання. Разове використання окремих методів профілактичної інтервенції не принесе бажаних результатів. Профілактична інтервенція буде ефективною лише за умови систематичного комплексного використання різних методів профілактики у поєднанні з діяльністю, спрямованою на створення умов для повноцінної життєдіяльності й самореалізації представників цільових груп профілактики.

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи: (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й.Капська, О.В.Безпалько, Р.Х.Вайнола; Заг. ред. І.Зверевої та Г.Лактінової. — К.: Наук. світ, 2001. — 129 с.
2. Подход жизненных ситуаций в профилактике табачных проблем: В 3-х ч./ Андреева Т.И., Красовский К.С., Гаврильченко А.А. и др.; Под ред. Т.И.Андреевой и К.С.Красовского. — К., 2000.
3. Андреева Т.И. Интернет и профилактика наркотических проблем. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1999. — 40 с.
4. Балакірєва О.М., Яременко О.О. Рівень розповсюдження та структура вживання алкоголю та інших наркотичних речовин серед підлітків в Україні: соціологічний вимір. — К.: НВФ "Студцентр"/ НИКА -Центр, 1998. — 144 с.

5. Безпечна поведінка: Інформ. посіб. для підлітків та молоді / Ворник Б.М., Голоцван О.А., Голубов О.П. та ін. — К.: ВЦ “Сім’я”, 1999. — 56 с.
6. Дети в кризисных ситуациях: профилактика негативных явлений и социально — психологическая помощь / Под общ. ред. И.Д.Зверевой. — К.: Наук. світ, 2001. — 63 с.
7. Діяльність громадських організацій по профілактиці ВІЛ / СНІДу серед жінок секс-бізнесу: За результатами проекту “Створення мережі неурядових організацій, які працюють із жінками секс-бізнесу в Україні /О.Балакірева та ін. — К.: УІСД, 2000. — 176 с.
8. Димофф Т., Карпер С. Как уберечь детей от наркотиков. — М.: Золотой теленок, 1999.-224 с.
9. Инновационные методы в гражданском образовании / В.В.Величко, Д.В.Карпиевич, Е.Ф.Карпиевич та ин. — Минск: “Медисонт”, 2001. — 168 с.
10. Комплексні програми центрів соціальних служб для молоді / За ред. С.В. Толстоухової. — К.: УДЦССМ, 2001. — 204 с.
11. Кривцова С.В., Мухаматуліна Е.А. Тренінг: навьки конструктивного взаємодія з підлітками: Практич.руководство для школ. психолога. — 3-е изд., стер. — М.: Генезис, 1999. — 192 с.
12. Кургузов В.Т. Социально-медицинские аспекты работы с населением групп риска. — М.: Хризостом, 2000. — 152 с.
13. Любова Е.К., Мони́на Г.Б. Тренінг ефективного взаємодія з дітьми. — СПб.: ООО Изд-во “Речь”, 2000. — 190 с.
14. Лютий В.П. Соціальна робота з групами девіантної поведінки: Навч. посіб. — К.: Акад. праці і соціал., 2000. — 50 с
15. Максимова Н.Ю. Психологічна профілактика вживання підлітками алкоголю і наркотиків. — К., 1997. — 208 с.
16. Максимова Н.Ю., Толстоухова С.В. Соціально-психологічний аспект профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді. — К., 2000. — 200 с.
17. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения: Учеб. пособие. — М.: МЕД-пресс, 2001. — 432 с.
18. Моделювання та впровадження програм щодо здорового способу життя: Метод. матеріали для тренера / Під заг. ред. І.Зверевої, Г.Лактіонової. — К.: Наук. світ, 2002. — 58 с.
19. Мюллендер Одрі, Уорд Дейв. Самокерована групова робота.- Амстердам-Київ, 1996. — 176 с.
20. Овечкина А.А. , Андреева Т.И. Проблемы с наркотиками? Лидеры требуются?: Создание и использование команды лидеров сверстников в профилактич. антинаркот. работе. — Киев, 1999. — 40 с.
21. Предупреждение подростковой и юношеской наркомании / Под ред. С.В.Березина, К.С.Лисецкого, И.Б. Орешниковой. — М.: Изд-во Института психотерапии, 2000.- 256 с.
22. Проблеми наркоманії, ВІЛ — інфекції та ЗПСШ в Україні. — К.: УДЦССМ, 2001. — 46 с..
23. Психогимнастика в тренінге / Под ред. Н.Ю.Хрящевой. — СПб.: Речь, 2000. — 256 с.
24. Роль засобів масової інформації та інших джерел у формуванні здорового способу життя / О.О. Яременко та ін. — К: УІСД, 2000. — 111 с.
25. Социальная помощь безработным / Под общ. ред. И.Д.Зверевой. — Киев: Наук. світ, 2001. — 26 с.

-
26. Соціальна робота з дітьми і молоддю (теоретико-методичні аспекти). Ч.1. Навч. посіб. для дистанційн. навч. / Зверева І.Д., Козубовська І.О., Кирнцман В.Ю., Пічкарь О.П. — Ужгород: УжНУ, 2000. — 192 с.
  27. Сид Р. Групповая работа с детьми и подростками. — М.:Генезис, 1999. — 272 с.
  28. Сучасні підходи у сфері охорони здоров'я та його популяризації: Методичні матеріали для тренера / Упоряд.: Н.В. Зимівець, В.В. Крушельницький, Т.І.Мірошніченко: За загальною ред. І.Д.Зверевої. — К.: Наук. світ, 2003. — 95 с.
  29. Технології соціально-педагогічної роботи: Навч. посіб. /За заг.ред.А.Й.Капської.-К., 2000. — 372 с.
  30. Торн К., Маккей Д. Тренинг. Настольная книга тренера. — СПб.: Питер, 2001. — 208 с.
  31. Форми і методи соціальної роботи в системі центрів соціальних служб для молоді. / За заг. ред. С.В.Толстоухової, І.М.Пінчук. — К.: УДЦССМ, 2000 — 128 с.
  32. Формування здорового способу життя: Навч. посіб.: Для слухачів курсів підвищення кваліфікації держ. службовців / О.О. Яременко та ін. — К.: УІСД, 2000. — 232 с.

Методичні рекомендації щодо підготовки та проведення профілактичної лекції

1. Попереднє вивчення поглядів цільової групи
  - Проведення опитування (анкетування, тестування) учасників групи, яка залучається до профілактичних заходів, спрямоване на виявлення їх обізнаності щодо предмета профілактичної інтервенції, їх уявлень та ставлення щодо проблеми, що розглядатиметься;
  - Бесіда проводиться у випадках, коли дослідження виявило, що цільова група в цілому володіє інформацією щодо проблеми, проте в її середовищі поширені некоректні, помилкові уявлення, її члени дотримуються різних думок щодо проблеми.
2. Визначення змісту бесіди та підготовка матеріалу, що обговорюватиметься
  - На основі попереднього дослідження виявляються питання, щодо яких серед учасників поширені помилкові уявлення або спостерігається розбіжність думок. Саме ці питання стають основою для обговорення;
  - Визначається інформація, яка може змінити некоректні уявлення, переконати учасників бесіди. Готується відповідна аргументація;
  - Аргументами можуть бути фактичні дані (статистика, результати наукових досліджень тощо), думки вчених, авторитетних осіб.
3. Визначення структури бесіди та ключових запитань
  - Бесіда проводиться на основі сценарію, що складається з ключових запитань для обговорення та тез інформаційних повідомлень ведучого;
  - Загальна логіка бесіди може бути подібною до логіки подання лекційного матеріалу (див. Додаток 1). Проте не обов'язково детально зупинятись на питаннях, на які аудиторія дає правильні відповіді. Кожне наступне запитання має логічно витікати з результатів обговорення попереднього;
  - Варто передбачити можливі відповіді учасників на ключові запитання. Оскільки процес обговорення запитань є певною мірою стихійним, необхідно передбачити різні шляхи розвитку бесіди. Бажано передбачити можливість обговорення запитань, які виникають безпосередньо під час бесіди.
4. Визначення технік і прийомів проведення бесіди.
  - Обговорення запитань як правило здійснюється за такою схемою: постановка ведучим запитання — відповіді учасників — коментар ведучого, контраргументацію — висновок — наступне запитання.
  - Під час проведення бесіди ведучий може використовувати прийоми простої, евристичної та сократичної бесіди. Проста бесіда побудована на запитаннях, відповіді на які вже відомі принаймні декому з присутніх. При евристичній бесіді аудиторії задаються проблемні запитання, відповіді на які необхідно знайти в процесі обговорення. Сократична бесіда передбачає постановку ведучим запитань, на які він очікує отримати неправильні відповіді; такі відповіді заперечуються ведучим, і аудиторії пропонується надати іншу відповідь, у разі необхідності ставляться уточнюючі запитання.
  - Інформаційні повідомлення надаються ведучим тоді, коли потреба в них виникає під час обговорення.
5. Організація бесіди та залучення аудиторії
  - Визначення часу та місця проведення бесіди, залучення учасників подібне до вирішення відповідних завдань організації лекції (див. Додаток 1);

-
- Місця для учасників бесіди бажано розмістити колом, усунути предмети, що заважають спілкуванню учасників (столи, кафедру тощо);
  - Оптимальна кількість учасників бесіди — до 20 осіб.
6. Проведення бесіди
- Профілактична бесіда, як правило, складається з таких етапів:
    1. Встановлення контакту з аудиторією;
    2. Пропозиція учасникам теми та питань, що обговорюватимуться;
    3. Обговорення питань бесіди;
    4. Формулювання ведучим загальних висновків і завершення бесіди.
7. Оцінка ефективності бесіди
- Оцінка ефективності бесіди подібна до оцінки ефективності інших профілактичних заходів (див. Додаток 1).

Додаток 2.

Методичні рекомендації щодо підготовки та проведення профілактичної дискусії

1. Попереднє вивчення поглядів цільової групи
  - Дискусія, як правило, проводиться в процесі реалізації профілактичної програми після проведення перших інформаційних заходів. Отже, погляди цільової аудиторії щодо проблеми аналізуються на основі результатів попередніх опитувань, відгуків учасників заходів, що вже проводилися та спостереження за їх поведінкою під час цих заходів;
  - Рішення щодо організації дискусії приймається у випадку, коли дослідження засвідчують високу зацікавленість цільової аудиторії та наявності серед її членів кількох протилежних поглядів щодо проблеми.
2. Визначення теми дискусії та проблем, що обговорюватимуться
  - На дискусію виносяться проблеми, що цікавлять і турбують цільову аудиторію, питання, щодо яких в даний момент не існують однозначної відповіді, а в середовищі цільової аудиторії поширені різні думки, кожна з яких має право на існування, або частина аудиторії ще не визначилася зі своєю позицією;
  - Тема дискусії та питання, що обговорюватимуться, можуть бути визначені разом з її майбутніми учасниками під час попередніх заходів проекту (лекцій, бесід, тренінгів тощо);
  - Можливе проведення дискусії безпосередньо під час тренінгів або семінарів.
3. Залучення і підготовка учасників дискусії.
  - Учасники залучаються за допомогою об'яви або безпосереднього оголошення. В оголошенні щодо дискусії вказуються питання, що обговорюватимуться і міститься пропозиція бажаним підготувати свої виступи;
  - Для бажаних взяти активну участь у дискусії пропонується література, і, за необхідністю, проводяться консультації. Може бути складено список виступаючих та підготовлено роздавальний або наочний матеріал.
4. Підготовка приміщення для дискусії
  - Залежно від обраної форми проведення дискусії місця для учасників можуть бути розташовані колом, півколом або прямо напроти місця для виступів. Можливо створення внутрішнього і зовнішнього кола. У цьому випадку місця у внутрішньому колі займатимуть активні учасники обговорення питання, у зовнішньому — слухачі. При проведенні театралізованої дискусії приміщення декорується.
  - За необхідністю мають бути підготовлені технічні засоби.

-
5. Проведення дискусії
    - Проведення дискусії передбачає такі етапи:
      1. Виступ ведучого: наголошення на актуальності теми дискусії, оголошення питань, що розглядатимуться, пояснення процедури та правил дискусії;
      2. Послідовне обговорення питань ;
      3. Висловлювання оцінки дискусії активними учасниками і слухачами (спостерігачами)
      4. Підведення підсумків дискусії: резюмування та вираз вдячності учасникам
    - Процедура дискусії передбачає послідовне обговорення питань за наступною схемою: виступ першого доповідача — запитання — виступ наступного доповідача — запитання — полеміка — висновки.
    - Ведучий формулює питання, що обговорюватимуться, слідкує за дотриманням процедури та правил дискусії, робить резюме, проте утримується від безпосередньої участі у обговоренні та висловлювання своїх думок.
  6. Оцінка ефективності дискусії
    - Критерієм ефективності дискусії може виступати формування у її учасників чіткішої позиції щодо питань, що обговорювалися, або бажання більше дізнатися про проблему. Ці ознаки можуть бути зафіксовані за допомогою опитування або спостереження.

Додаток 3

Методичні рекомендації щодо підготовки та проведення гри у процесі профілактичної роботи

1. Вибір гри
  - Вибір виду гри (спортивна, інтелектуальна, творча, рольова тощо) і конкретної методики залежить від завдань профілактичної інтервенції, віку і соціокультурних особливостей конкретної групи, серед представників якої проводиться профілактична робота;
  - Проведення спортивних ігор дасть можливість учасникам профілактичних заходів зняти емоційну напругу, активізуватися, покращити настрій, а також об'єктивно оцінити стан свого здоров'я та стимулювати заняття спортом;
  - Участь у інтелектуальних і творчих іграх сприятиме самовираженню учасників та спонукатиме їх на пошук інформації щодо проблеми;
  - Рольові ігри дають можливість учасникам відчувати себе на місці іншої людини, краще зрозуміти мотивацію своєї поведінки та поведінки оточуючих, спробувати використати нові способи вирішення складних ситуацій.
2. Залучення і мотивація учасників
  - Для залучення учасників необхідно запропонувати їм зіграти в гру та пояснити, чому ви обрали саме ігрову форму і для чого вона буде проводитись; чого ця гра вимагатиме від учасників;
  - Участь у грі повинна бути добровільною; учасник, який не має бажання грати або відповідного настрою, може залишитися в позиції спостерігача або арбітра (якщо це передбачено грою);
  - Для посилення мотивації участі в грі можна оговорити винагорода, яку отримають переможці та учасники. Така винагорода може бути матеріальною або моральною, реальною або символічною. Проте винагорода не повинна бути занадто цінною, інакше учасники будуть більш орієнтовані на досягнення результату, а не на процес гри, що не відповідає інтересам профілактичної роботи.
3. Визначення умов, завдань та пояснення правил гри;

-
- Умови завдання і правила гри мають визначатися чітко й однозначно. За необхідністю їх доцільно кілька разів повторити та пояснити на прикладах. Якщо умови та правила гри занадто складні, їх слід надрукувати та роздати учасникам;
  - Не слід починати гру до тих пір, поки всі учасники зрозуміють її умови і правила
  - Правила гри не можна змінювати під час самої гри.
4. Підготовка учасників
- Відповідно до виду гри та її завдань підготовка учасників може включати пошук інформації, написання сценаріїв, виготовлення наочностей, декорацій та костюмів, розподіл ролей, репетицію, тренування тощо;
  - Залежно від умов гри підготовка може тривати від кількох хвилин до кількох тижнів;
  - Якщо проведення гри передбачає участь асистентів ведучого із числа учасників заходу, вони повинні бути проінструктовані на цьому етапі. На роль асистентів краще підходять учасники, в яких вже був досвід участі у подібних іграх;
  - Якщо завдання гри досить складні та виконуються малими групами (командами), кожній такій групі доцільно виділити фасилітатора. До завдань фасилітатора входить допомога команді у розподілі ролей та обов'язків, надання порад щодо джерел інформації тощо
5. Ігрове дійство
- Порядок гри та дії ведучого визначається її сценарієм, умовами і правилами;
  - Перед початком гри ведучому ще раз варто наголосити на правилах гри та критеріях визначення переможців (якщо гра носить змагальний характер);
  - У процесі гри ведучий повинен чітко дотримуватись нейтральної позиції;
  - У випадку, коли гра має складний сценарій, для контролю за дотриманням правил та визначенням переможців варто створити журі, бажано з числа нейтральних та авторитетних для учасників гри осіб.
6. Оголошення та аналіз результатів
- Після завершення гри необхідно чітко оголосити її результати, нагородити переможців (якщо це передбачено);
  - Доцільно провести з учасниками обговорення результатів гри та того досвіду, що отримали учасники, запропонувати їм сформулювати висновки, які вони зробили для себе з гри;
  - Після рольової гри необхідно провести процедуру зняття ролей (дебріфінга).

Додаток 4

Методичні рекомендації щодо підготовки та проведення комплексного профілактичного тренінгу

1. Визначення мети та завдань тренінгу.
- Метою проведення тренінгу може бути формування у учасників здатності протидіяти проблемі, долати її негативні наслідки, задовольняти потреби безпечним шляхом.
  - Досягнення мети передбачає набуття учасниками необхідних знань, формування адекватного ставлення до проблеми, її проявів та наслідків, розвиток необхідних вмінь та особистісних якостей, усвідомлення учасниками своєї ролі у попередженні та подоланні проблеми. мотивування їх подальшої роботи над собою та діяльності щодо попередження проблеми;
  - Додатковими завданнями, які необхідно вирішити організаторам тренінгу, є
    1. Формування тренінгової групи;
    2. Сприяння формуванню в групі позитивного соціально-психологічного клімату, згуртуванню її учасників;
    3. Налагодження конструктивної взаємодії між учасниками тренінгу;
    4. Організація ефективної групової діяльності;

-
5. Створення умов для самовираження і саморозкриття членів групи;
  6. Забезпечити закріплення знань, вмінь і навичок, отриманих учасниками в процесі тренінгу;
  7. Оцінити ефективність
2. Аналіз особливостей цільової групи.
    - Тренінгові методики як правило орієнтовані на окремі вузько визначені цільові групи профілактики (наприклад — на представників груп ризику, осіб, що мають певні проблеми, волонтерів, керівників, педагогів тощо);
    - При аналізі їх особливостей основна увага приділяється мотивації участі у профілактичних заходах, потребі у знаннях, вміннях і навичках щодо попередження і подолання проблеми, поширеності тих чи інших особистісних проблем;
  3. Створення команди тренерів та їх підготовка
    - для проведення профілактичного тренінгу тренер повинен володіти знаннями з проблеми, щодо якої проводиться тренінг та знаннями з психології малої групи, володіти методами і прийомами проведення тренінгових вправ, ігор, фасилітації, мати досвід роботи в тренінговій групі в якості рядового учасника;
    - рекомендується проведення профілактичного тренінгу командою тренерів (2-3 особи). Це дає можливість контролювати процеси, що відбуваються в групі, гнучко використовувати різні тренерські стилі, забезпечити індивідуальний підхід до кожного учасника тренінгу, своєчасно вирішувати організаційні питання.
    - При роботі командою тренери заздалегідь узгоджують принципи і цінності своєї роботи, розподіляють обов'язки
  4. Визначення змісту тренінгу та вибір методів, технік та прийомів, що будуть використовуватись
    - Тренінг може проводитись за оригінальною методичною розробкою на основі вже існуючої методики. В останньому випадку вона потребує адаптації до потреб і особливостей представників конкретної цільової групи;
    - На основі аналізу потреб і особливостей представників цільової групи визначаються компоненти змісту тренінгу: знання, які мають отримати учасники в процесі тренінгу, вміння і навички, що у них необхідно сформулювати, та особистісні якості, що необхідно розвинути
    - Для кожного визначеного компоненту змісту (окремого знання, вміння чи якості) обираються конкретні види навчальної діяльності, методи або прийоми, за допомогою яких цей компонент може бути сформований. В профілактичних тренінгах використовуються такі види (методи, прийоми) навчальної діяльності:
      1. Інформаційні повідомлення;
      2. Групові обговорення, робота в малих групах;
      3. Робота з текстами;
      4. Вправи;
      5. Рольові ігри;
      6. Ділові ігри.
    - Визначаються також допоміжні вправи та ігри, за допомогою яких будуть вирішуватися завдання згуртування групи, створення позитивного мікроклімату та підтримки працездатності учасників тренінгу.
  5. Розробка програми тренінгу (етапи, структура сесії)
    - Визначені на попередньому етапі види навчальної діяльності розподіляються у певній послідовності залежно від логіки пізнання та закономірностей розвитку групи (від ступеню згуртованості і взаємодовіри членів групи, необхідних для успішного виконання того чи іншого виду тренінгової роботи;

-
- Види навчальної діяльності та допоміжні вправи розподіляються по окремим заняттям тренінгу (сесіям). Кожна сесія триває 1-2 години і складається з таких етапів:
    1. активізація учасників;
    2. обговорення проблемних питань сесії;
    3. основні змістовні вправи та заняття;
    4. усвідомлення і обговорення отриманого досвіду.
  - Визначена таким чином програма тренінгу може бути викладена в таблиці, де для кожного етапу сесій вказуються вид діяльності, час, що для нього виділяється, тренер, який за нього відповідає, та необхідні технічні засоби, реквізит тощо.
6. Залучення учасників
- Учасники залучаються за допомогою усних або письмових об'яв, повідомлень у ЗМІ. Учасники можуть бути відряджені для участі в тренінгу власним керівництвом;
  - Оптимальна кількість учасників тренінгової групи — 6-15 осіб, проте формат комплексного навчального тренінгу дозволяє участь 25, а інколи і до 50 осіб.
  - Бажано, щоб кожен учасник тренінгу пройшов попередню співбесіду з тренерами. Це дасть змогу врахувати індивідуальні потреби й особливості кожного учасника.
7. Підбір та підготовка приміщення, підготовка технічних засобів
- Для проведення тренінгу необхідне приміщення, достатньо просторе для того, щоб учасники могли працювати як в колі, так і в малих групах. Приміщення повинно бути обладнане для підключення технічних засобів. Для учасників має бути доступним санвузол;
  - У випадку, коли тренінг складається більше ніж з однієї сесії, необхідно передбачити харчування учасників (обіди, кава-брейки)
  - Для учасників доцільно підготувати роздавальний матеріал, до якого включити тези інформаційних повідомлень, схеми, графіки, матеріал, необхідний для проведення вправ та ігор. До комплекту, що роздається учасникам. Можна включити ручку, зошит, бейдж, буклети і брошури профілактичного характеру;
  - У процесі тренінгу зручно використовувати стенд для листів (фліп-чарт), слайдпроектор, графопроектор (кодоскоп), аудіо та відеоапаратуру. Відповідно мають бути підготовлені слайди, маркери, листи паперу, аудіо та відеоматеріали тощо.
8. Проведення тренінгу
- Безпосереднє проведення тренінгу складається з таких етапів:
    1. Зустріч учасників.
    2. Організація їх знайомства.
    3. Визначення пріоритетів та правил роботи групи.
    4. Робота згідно з розробленою програмою.
    5. Підведення підсумків та організація підсумкового зворотного зв'язку учасників.
    9. Аналіз ефективності тренінгу
  - Оцінка ефективності бесіди подібна до оцінки ефективності інших профілактичних заходів (див. Додаток 1)

Застосування методу казкотерапії у профілактичній роботі

Журавель Т.В., координатор проекту,
тренер-методист ВГЦ “Волонтер”

Властивість дитини дивуватися і пізнавати, вміння знаходити рішення у нестандартній ситуації — це націленість на відкриття нового і здатність до глибокого усвідомлення власного досвіду (Е. Фромм).

Казки люблять всі: і діти, і дорослі. Давайте замислимося, чому? На це запитання можна знайти безліч відповідей. Одна з найголовніших — казки лікують душу, а через душу — зцілюють тіло.

Люди інтуїтивно тягнуться до казки, шукають у ній прихований зміст, щоб заново відкрити у собі те, що вже відомо, але сховано у глибині серця.

Сьогодні слово “казкотерапія” не викликає здивованих поглядів і уточнюючих запитань практичних психологів. Слово знайоме і часто використовується. Казкотерапію використовують скрізь: у дитячих садочках, школах, кризових центрах, лікарнях — скрізь, де діти та дорослі можуть отримати допомогу.

Сьогодні казкотерапія — це

- лікування казкою;
- процес пошуку сенсу буття, розшифровки знань про світ і систему взаємозв'язків у ньому;
- процес створення зв'язку між казковими подіями та реальним життям. Процес перенесення казкових персонажів у реальне життя;
- процес активізації особистісного потенціалу та власних ресурсів людини;
- процес об'єктивізації проблемних ситуацій;
- процес покращення внутрішнього та навколишнього світу;
- можливість доторкнутись до таємниці, реалізувати власну мрію, відчувати почуття захищеності.

Найбільше, що може “дозволити собі” жанр казки — це натяк на те, як краще поступати у тій чи іншій життєвій ситуації.

Головний герой у казці — це збірний образ. Дитина може легко ідентифікувати себе з ним та переноситись у ті “далекі-далі”, де відбувається дія. Життєвій вибір, відповідальність, взаємо підтримка, дружба та любов — все, що закладене у казку, може стати власним переживанням дитини та навчити її бачити ситуації, до яких вона звикла у повсякденному житті, дещо по-іншому, діяти так, як вчить казка., адже на прикладі казкових героїв вона вже могла побачити наслідки вірного чи неправильного вибору героїв.

Часто дитина просить своїх батьків або ж вихователів читати їм одну й ту ж казку. Вірогідно, що саме вона найбільш відповідає світосприйняттю дитини на даному етапі і допомагає їй розуміти важливі для себе запитання.

Ознака справжньої казки — добрий, хороший кінець. Це дає дитині почуття психологічної захищеності. Щоб не відбувалось у казці — все закінчується добре. Всі випробування, що випали на долю героїв, навчили їх, зробили мудрими та сильними. З іншого боку, дитина бачить, що якщо хтось чинить поганий вчинок, то обов'язково отримує по заслугам, а гарні вчинки та якості завжди винагороджуються. В цьому і закон буття — як ти відносишся до світу, так і він буде відноситись до тебе.

Казки вчать берегти здоров'я, ще раз допомагають зробити наголос на загальнолюдських цінностях, на тому, без чого навряд чи людина зможе відчувати себе щасливою.

Діти, як і дорослі, всі різні. До кожної дитини необхідно підібрати свій ключик.

Під час роботи з казкою можна використовувати безліч допоміжних методів та форм: аналіз, вигадкування, малювання, розмальовування, розігрування, ляльковий театр тощо.

На думку Зінкевич-Євстигнєєвої Т.Д., кожна казка має свою неповторність, однак погляд на казкотерапію як на виховальну систему передбачає загальні закономірності роботи з казковим матеріалом.

Структура корекційно-розвивального казкотерапевтичного заняття.

Етап	Призначення	Зміст етапу
1. Ритуал “входження” в казку	Створення на лаштування на спільну роботу. Вхідження в казку.	Колективна вправа. Наприклад, всі учасники, взявшись за руки, дивляться на свічку.
2. Повторення	Згадати все, що робили минулого разу, які висновки для себе зробили, якого досвіду набули.	Ведучий задає дітям запитання про те, що було минулого разу, що вони пам’ятають, чи використовували вони новий досвід протягом тих днів, поки не було заняття, як їм допомогло те, чому вони навчилися минулого разу.
3. Розширення	Розширити уявлення дитини про будь-що	Ведучий розповідає дітям нову казку. Питає, чи хотіли б діти допомогти комусь з героїв тощо.
4. Закріплення	Набуття нового досвіду, виявлення нових якостей особистості дитини	Ведучий проводить ігри, що дозволяють дітям набути новий досвід, здійснює з дітьми символічні мандрівки, перетворення тощо.
5. Інтеграція	Пов’язування нового досвіду з життям	Ведучий обговорює і аналізує разом з дітьми, в яких життєвих ситуаціях можна використовувати той досвід, який вони отримали сьогодні
6. Резюмування	Узагальнити отриманий досвід та пов’язати його з тим, що вже мається	Ведучий підводить підсумки заняття. Чітко проговорює послідовність того, що відбувалось на занятті, відмічає окремих дітей за їх заслуги, підкреслює значимість отриманого досвіду, проговорює конкретні життєві ситуації реальності, в яких діти можуть використовувати новий досвід.
7. Ритуал “виходу” з казки	Закріпити отриманий досвід, підготувати дитину до взаємодії у звичному середовищі	Повторення ритуалу “входження” з доповненнями. Ведучий говорить: “Ми беремо з собою все важливе, що було з нами, все, чому ми навчилися”. Діти протягують руки всередину кола, начебто беруть щось, і прикладають руки до грудей.

У наступному розділі ми пропонуємо вам невеличку добірку казок, які можна використовувати під час проведення занять за профілактичною програмою. До кожної казки подано завдання та запитання, які можна опрацювати з дітьми.

Література

1. Вачков І.В. Сказкотерапія: Развитие самосознания через психологическую сказку. — М.: Ось-89, 2001.
2. Гнездилов А.В. Авторская сказкотерапія. Дым старинного камина (сказки доктора Балю). — СПб.: Речь, 2002
3. Зінкевич-Євстигнєєва Т.Д. Практикум по сказкотерапії. — СПб.: ООО “Речь”, 2000.
4. Психотерапевтическая энциклопедия. Под ред. Б.Д. Карвасарского. — СПб.: Питер Ком, 1999.

ЗБІРКА КАЗОК ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ У ПРОФІЛАКТИЧНІЙ РОБОТІ

Лозован М.

НЕ ВІР ДУРМАНОВОМУ МАРЕВУ

Десь серед степу широкого, у глибокій нірці жила собі мишача родина: батько Миша, мама Миша, які піклувалися про родину, любили одне одного та раділи тому, що діти ростуть здорові та розумні, а дітей — маленьких Мишенят — в них було аж десятеро та ще одне, одинадцять, найменшеньке на ім'я Маніпуля. Було воно маленьке, чорненьке, пухнасте, та дуже вже моторне та допитливе і іноді — неслухняне, постійно шукало нових пригод. А треба сказати, дітки, що мишача родина, окрім Маніпулі, звісно, була дуже працьовитою. Цілими днями збирали вони колоски в полі, вибирали зернинку до зернинки, щоб взимку було що їсти. А Маніпулі подобалося мріяти та мандрувати. Він днями і ночами подорожував десь далеко-далеко від рідної нірки.

Одного разу мишеня зайшло дуже далеко і заблукало. Недовго журилося.

- Подибаю, — міркує собі, — далі. Може знайду когось, хто впустить переночувати. — Йде мишеня, йде. А на дворі вже справжня ніч. Хоч і не дуже, але все ж злякався Маніпуля та й хвостик від страху затремтів, коли почулося поряд:

- Ш-ш-ш... Ши-ши-ши... Ш-ш-ш... — огледівся Маніпуля — нікого... А десь близько оте: ш-ш-ш... Ша-ша-ша... Шу-шу-шу...

Раптом ціла хмара якогось жовтого ядучого диму оповила усе довкілля. Мишеня мало не знепритомніло від тієї задухи.

- Кахи-кахи-кахи! — почулося десь зовсім поряд.

- Ну як тобі моя хмарина?

- Яка хмарина? — оглянувся Маніпуля

- Що навколо мене! — вигулькнула із-за каменя жовта гадюча голова.

- Ти хто? — перепитав Мані пуля.

- Жовтяник! — відповіла гадюка.

- А чому ти жовтий? — поцікавилось мишеня

- Від диму, — закашлявся Жовтяник

- Від якого диму? — не зрозумів Маніпуля

- Від якого, від якого! — обурилася гадюка. — Від того ... Дурманного!

- Дурманного? — здивувалось мишеня.

- Або йди геть, або я тебе з'їм! — розлютився Жовтяник.

- Як це з'їси? — злякався Мані пуля.

- Отак! Ковтну і все, — розкрила величезну пащу гадюка.

- Я не хочу! — вже дуже перелякалося мишеня.

- Кахи-кахи-кахи, — щось собі надумав Жовтяник, — тримай, — він подав щось мишеняті.

- Що це? — не зрозумів Маніпуля.

- Зараз дізнаєшся, — закахикав отруйник. — Зачекай, вогню викрешу... Тепер все як треба... Вдихни диму... — з лукавою посмішкою дивився на допитливого Маніпулю.

Маніпуля вдихнув...

А коли прийшов до тям, то лежав на спинці і кволо борсався у тій жовтій хмарі дурманного диму.

- Кахи-кахи, — роззявив пащу Жовтяник. Ще мить і проковтне він бідолашного Маніпулю...

Але на щастя пролітав недалеко знайомий Горобчик.

- Та це ж Маніпуля, — затріпотів він крильцями і ця отруйник його проковтне, — вигукнув Горобчик та й скільки було сил поквапився на допомогу мишеняті. Підхопив на крила і полетів з ним до того краю, де мешкала мишина родина. Як побачила рідня Маніпулю ні живого, ні мертвого — заплакала, зажурилася. А Горобчик їм і відповідає:

- Нічого, я вам швидко допоможу його на ноги поставити...

- Той добре,- згодилася мишина родина і всі гуртом почали Маніпулю лікувати — на ноги ставити.

Пройшов час. Прийшло до тям мишеня та й каже Горобчику:

- Так соромно мені, що змусив я родину свою хвилюватися та не послухався маму з татом, та ще й тебе в цю справу вплутав...

- Почекай! Треба тобі ще відпочити, — захвилювався Горобчик.

А між тим, зібралась біля Маніпулі вся його родина, Горобчик поглянув на всіх та й каже:

- Літав я високо, бачив багато, одне точно знаю — коли шанувати батька й маму, сестричок і братиків та слухатися корисних для тебе порад старших, не пропадеш. Ніколи тебе ні хмара страшна не сплутає, ні лихо у свої тенета не заховає. Звісно, нелегко збирати зернинку до зернинки, щоб змолотити борошна і напекти хліба. Для цього потрібно багато вчитися і ще більше працювати. Але винагородою за твій сумлінний труд буде повага усіх, хто любить справжнє золоте сонечко, голубе небо, вчиться і працює, на радість собі та іншим.

Послухалося мишеня мудрої поради горобчика і ніколи більше не мало клопоту з дурмановим маревом, і дуже цим пишалося. Раділа за нього уся його родина, знайомий Горобчик і ще багато — багато Маніпуліних друзів.

1. У якій родині народилось мишеня?
2. Як мишеня Маніпуля проводило свій час?
3. З чого почались неприємності?
4. Що трапилось на шляху у мишеняті?
5. Що призвело до зустрічі Маніпулі з Жовтяком?
6. Яким чином Жовтяник підштовхнув Маніпулю спробувати дурманового диму?
7. Як змінилось життя Маніпулі після зустрічі з Горобчиком?
8. Щоб ви порадили дітям, схожим на Маніпулю?

Практичне завдання:

1. *Намалюйте героя казки, який найбільше вам сподобався.*
2. *Як ви вважаєте, що саме радив Маніпуля своїм друзям. Вигадайте пригоду одного з друзів Маніпулі та як допомогло своєму другові мишеня.*

ГІРКИЙ МЕД

Дітки, ви вже знаєте маленьке мишенятко на ім'я Маніпуля. Так ось, був у Маніпулі друг — Ведмежа. Ведмедик той дуже працьовитим був, на місці не всидить, усе щось майструє, мудрує...

А Маніпуля, ви пам'ятаєте, нічого не хотів робити. Так і назвали їх: Маніпулю — Ледачим, а Ведмедика — Дбайливим.

- Чи не час тобі за якусь справу братися? — питає Ведмедик Маніпулю. А той лежить собі у холодочку:

- Та не знаю, за що й братися.

- Гаразд, — озвався Ведмедик Дбайливий. — Підемо горами, підемо лісами, подивимося, як інші живуть. Може й тобі, Маніпуля, якась робота до серця припаде.

Йшли вони, йшли, вже й назад повернули, коли дивляться — під липою вулик стоїть. Заглянули всередину — повно меду.

- Я цього вулика вкраду! — каже Маніпуля. Отак і зробив.

- Що ж, — зітхнув Ведмедик Дбайливий, — то й кради, — зажурився, а собі подумав. — А я ще лісом поблукаю, смачних ягід пошукаю.

Повернувся Ведмедик пізньої пори.

- Ну? Як там мед? Добрий? — питає Ледачого Маніпулю.

- Та я не смакував! Тебе чекав. Стривай, позатуляю лопухами вікна, аби хтось не підгледів, аж потому сядемо до столу.

Взяв собі найбільшу ложку... Зачерпнув медку та мерщій до рота. А Дбайливий Ведмедик їсть собі поважно, смакує:

- Який смачний, а який солодкий, з роду такого меду не куштував.

А Маніпуля Ледачий поспішає, немов на пожежу, злякано оглядається. Муха забринить, а він усе мед мерщій ховає. І вночі не спав. Увесь час йому ввижалося, що бджоли гудуть.

Через день той мед з'їли.

- Такий смачний, такий солодкий, а так швидко закінчився, — посмутнішав Ведмедик Дбайливий.

- Ой, як добре, що скінчився — такий гіркий та недобрий, — повеселішав Маніпуля.

- Це тому, що ти крадене їв — сміється з нього Ведмедик.

- А ти що, дароване їв? — дивується Маніпуля.

- Еге, я їв своє, тому й солодке, — примружив очі хитрий Ведмедик. — Пам'ятаєш, я у лісі смачних ягід залишився пошукати. І ягід назбирав, і бджілкам за наш мед нових вуликів замайстрував.

Лінивий Маніпуля від здивування аж рота відкрив.

- Ну, що, — каже Ведмедик Дбайливий, — то, може знову підеш красти?

- Ні, не піду! — сказав Лінивий Маніпуля. — Більше не хочу гіркого. Краще теж вулики бджолам ладнатиму!!!

1. Пригадайте, яких героїв казок нагадують вам Ведмедик та Маніпуля?
2. Що їх поєднує та що відрізняє?
3. Чому для Маніпулі мед здався гірким? Чи гарно вчинив Маніпуля?
4. Чи вчиняли ви коли-небудь так, як Маніпуля, та що ви відчували при цьому?

Лозован М.

ПОДІЛИШСЯ З ІНШИМ — І САМ СИТИЙ БУДЕШ

Жило-було на світі скупе і жадібне мишеня. Як ви думаєте, як його звали? Так! Це наш старий знайомий Маніпуля. Жив-поживав, добра наживав. Недарма ж про нього казали: що Бог дав — усе в торбу поклав.

Примостився якимось Маніпуля на пеньку. Поки сніг розгрібав — із сил вибився.

- Яка завійниця! Світу білого не видно-усю галявину геть чисто замело. Як холодно! А їсти дуже хочеться! Певна річ, голод не тітка, проте в мене є окраєць хліба, — втішився Маніпуля.

Дістав з торбини хлібець — смакує. Аж де не візьмись — Горобчик. Гірко плаче. Закоцюб увесь:

- Маніпуля, дай мені, будь ласка, кілька хлібних крихт, — зі вчорашнього вечора й рісочки у дзьобику не мав...

- Не дам! — мало не вдавився Маніпуля. — Самому нічого їсти...

Гірко зітхнув Горобчик. Важко змахнув крильцями та й сховався між гілками — далі від тріскучого морозу, вітру колючого, Маніпулі жадібного, злючого...

А Маніпулі хоч би що! Добряче пополуднав — аж живіт твердий став.

— Їв, їв майже увесь хлібець з'їв, а досхочу не наївся. Щоб його ще змолотити? Посмакую капусткою! Лишень торбу розв'язав — Зайчик стрибав.

- Що за лиха година, — бурчить Маніпуля, — спокійно поїсти не дадуть.

Побачив його Зайчик, потер снігом змерзлі лапки та й каже:

- Маніпуля, пригости, будь ласка, капустяним листочком! Дуже їсти хочеться!

- Не дам! — самому їсти нічого — з голоду вже геть охляв...

- Вибач, — крізь сльози промовив Зайчик.

Від голоду і холоду приник під дубом.

А Маніпуля тим часом собі розмірковує:

- Чи з'їсти і цей капустяний листочок, а чи залишити на вечерю... І раптом згадав, що в нього є ще кришеник сала. Розв'язав торбу, дістав сало... гульк — Кіт облизується.

- Де він тут узявся, цей рудий котяра? Худючий який! Не кіт, а драбина. Ребра аж світяться... — розмірковує Маніпуля.

- Маніпуля, — каже Кіт, — поділися, будь ласка, сальцем, заблукав я в лісі, ніяк дорогу додому не знайду.

- А мені що до цього! — байдуже глипнув на нього Маніпуля, вминаючи за обидві щоки.

- Йди собі, куди йшов... — нагнав Кота. Сидить, а їсти хочеться. Бормоче собі, — що там у торбі ще є? Кільце ковбаски! Тепер певне дотягну до вечора, не вмру з голоду... — Зручніше примостився, дістав з торбини ковбаску і аж очі від задоволення заплющив — така смакота, така насолода!

- Смачного, — визирнула із-за пенька Лисичка.

- Чого це ти так наїндичилася, голубонько?

- Не питай, братику! — зронила пекучу сльозу Лисичка. — Їсти не маю що!

- І я теж голодую! — жалісно промовив Маніпуля. — Пропаду отак на цьому пеньку...

- Чого ти побиваєшся — торба повна харчів, — образилася Лисичка.

- Які там наїдки — одні сльози, — зарідав Маніпуля.

- Зачекай, братику, не плач. Краще порівну ковбаску поділемо — смачнюща, аж слинки котяться...

- Яка ковбаска, які слинки? Мені й самому не вистачає. Я скільки не з'їм, все одно досхочу не наїдаюся...

- Ось побачиш, що будеш ситий, та ще й залишишься. Подай мені свою торбину!

Соромно стало Мані пулі, почервонів він та торбину протягує, очі потупивши.

Дістала лисичка з торбини хлібних крихт — Горобчику, капустяний листочок — Зайчику, сальця — Котику. Сама ж ковбаску переполовинила...

- Ну що? Бачиш, всім вистачило!

Отак гуртом поїли, враз звеселіли, наситилися.

- Як же це так? — дивується Маніпуля. — Адже я завжди скільки б не їв, а ситим ніколи не був!

- Усе через твою жадібність, — сказала Лисичка.

- Нині поділився з іншими — і сам ситий!... — здивувався Маніпуля.

1. Зробити переказ казки в особах.

2. Яка риса характеру притаманна Маніпулі? Які його вчинки підкреслюють цю рису?

3. Чи гарно бути таким, яким був Маніпуля?

4. Чи є у тебе друзі, що нагадують героїв казки?

5. Яке диво сталося з Маніпулею? В чому його причина?

6. Вигадай продовження казочки. Як друзі жили далі?

ЖАДІБНИЙ І СВОЄ ВТРАЧАЄ

В одному лісі росла ялинка. Була вона дуже гарна. І зимою, і літом сяяла як сонце в небі, бо голочки її не просто були хвоїнки, а були ковани з чистого золота, а шишечки — самоцвітні та ще й чудодійні.

Усі звірі й птахи знали сюди дорогу. Візьметься десь якесь лихо — попросять з неї чарівну шишечку, замовлять завітне бажання — воно й здійсниться.

Отак жили в мирі та злагоді, допоки не трапилася прикра історія.

Неподалік галявини, де росла ялинка, в дуплі старого дуба оселилося мишеня Маніпуля, яке вже трошки підросло та жило окремо від своєї родини. А подорослішавши, стало мишеня розумне, моторне та працювите. По сусідству з мишеням, у сусідньому затишному дуплі мешкало Білченя. Жваве воно було та веселе, але дуже заздрісне та жадібне. Вибереться на самісінький вершечок дерева, вмоститься зручніше й спостерігає хто з яким проханням йде до ялинки та скільки шишечок просить. А ввечері розповідає про все, що бачило та чуло, своїм приятелям зайцям:

- Ведмедю забাগлося меду. Бачте, яке солодке життя собі влаштував косолапий, зайву шишечку випросив... А Кабан... о... Все рив, рив, аж допоки ікло згубив. А тепер шишечки забাগнулося, бо як же він, однозубий, у лісі покажеться... — кепкувало Білченя. — Горобчика ворони поскубли так... і він туди ж пир'ячка запросив... А воно все як не забаланка, — так і шишечка. Дуже вже щедра ця ялинка, скоро жодної самоцвітинки не залишиться...

Прикро було Маніпулі усе оте чути, може й себе колишнього часом у Білченяті впізнавав.

- Чого ти такий заздрісний та злий? — зітхало мишеня.

А Білченя далі веде:

- Ой, а що, коли мені одному прибрати до рук це ялинчене багатство. Повисмикую голочки, позриваю шишечки, дупло велике, все поміститься. Оце вже заживу, чого не забажаю — все моє буде. Заберу весь мед, Ведмідь нехай лапу ссе, а Кабанові не віддам ікла, не треба було губити, і Горобчик обципаный хай на сухому гіллі цвірінькає.

Почув це Мані пуля, аж заплакав. Ну, що його з тим Більченням робити!

Тим часом, коли в лісі спочило, Більченя — швидше до ялинки. У великий мішок зібрав всі голочки та шишечки, сховав у дупло. На ранок, як завжди, вмостився на маківці дуба та й спостерігає, що ж воно буде. А в лісі зчинився страшений переполох. Побачили звірі та птахи понівечену, обчухрану ялинку, повсідалися навколо неї та й зажурилися.

Лишень Більченя на радощах шаснуло до своєї схованки. Стільки в нього враз забаланок з'явилося... Кинувся до чарівного кладу і завмер. Це була звичайнісінька зелена хвоя і прості ялинкові шишечки. Хоча б тобі одна золота голочка чи самоцвітна шишечка.

Гірко заплакало Білченя. Так вже ридало, що аж Маніпуля у сусідньому дуплі прокинувся. Підійшов до Білченяти та й каже:

- Прикро мені було за тобою спостерігати та нічого зробиш не міг. Знав, що життя тебе ще провчить. Ось, це тобі наука! Завжди стримуй свої примхи, навіть серед розкоші. Коли ж дається зовсім мало — задовольняйся тим, що маєш, та думай про тих, хто поруч, адже всі знають — робиш добру справу — на добро і розраховуй, а робиш навпаки — на той й сподівайся. Жадібність же, то як хробак — точить душу зсередини, губить її. Жадібний нічого чужого не здобуває, він навіть своє втрачає...

1. Які погані думки оволодівали Білчням?
2. Якого лиха він накоїв?
3. Що знайшло Білченя в дуплі замість скарбу?
4. В чому була наука Маніпулі?
5. Як ти думаєш, чому змінилося мишеня?

Лозован М.

НЕБЕЗПЕЧНА ПРИГОДА

Далеко-далеко, за високими горами, за глибокими морями, в непролазних джунглях жила собі маленька, але дуже жвава мавпочка То-То. Їй хотілося швидше стати дорослою, щоб самій збирати банани, з вершини високої пальми діставати такі смачні кокосові горіхи. Отак думала-гадала мавпочка. З малечою мавпочка не гралася, з ровесниками ніяк не мирилася — була задиркуватою, тож із нею мало хто і дружив. Отож вона нудьгувала. Єдиною втіхою для мавпочки було втручатися у якісь справи старших. Стрибає, було мавпочка, з гілки на гілку. А сама прислухається, як дві огрядненькі свинки перешіптуються. Зупинилася мавпочка та й каже:

- А ви, тіточко Свинко, вкусіть другу тіточку за вухо. А ви, друга тіточко, смикніть першу тіточку за хвоста. То буде смішно...

- Йди геть! — кричать тіточки.

- Як впіймаємо — добре тобі перепаде...

- Подумаєш! — обурилась мавпочка та й мандрує собі далі. Коли гульк — старий Крокодил у болоті плюхається.

- Дядечку Крокодиле, дядечку Крокодиле, — гукає То-То, — що ви там, у калюжі, робите?

- Будеш багато знати — скоро постарієш, — відповідає Крокодил.

- Розкажіть, розкажіть, — просить мавпочка, — то усе цікаво!

Як ви, мабуть помітили, діти, що нашу мавпочку тому і назвали То-То, бо вона була дуже і дуже цікавою. Усіх дорослих, хто не зустрічався їй на дорозі, перепитувала: “А що то ви робите? Ой як то цікаво!” Дорослі відмахувалися від неї, як від набридливої мухи:

- Іди собі, куди ідеш, То-То! Чого це ти не у свої справи втручаєшся?

Мавпочка сердилася та не надовго. Шукала нових знайомих і нових пригод... Як оце і зараз натрапила на крокодила у болоті...

- То, оце запитую, дядечку Крокодиле, — знову почала То-То. — що ви ото робите?

А Крокодил не просто собі плюхався у болоті, він, щось там сьорбав. Буль-буль-буль, ковтнув якоїсь зеленої болотяної води, ще раз. Наковтався що аж сам позеленів, так у голові замакітрилося. Почекала То-То, поки він до тями прийшов, та й знову за своє:

- А що то ви, дядечку Крокодиле, ото сьорбаєте?

- Га? — блимнув тьмяним оком Крокодил.

- Що то ви робите?

- П'ю, — позіхнув Крокодил

- Що?

- Тобі все розкажи...

-
- Ой розкажіть!
  - А не хочеш спробувати?
  - Ой хочу!
  - Спускайся тоді сюди, до мене в болото...
  - Страшнувате якимось...
  - Не бійся... Колись і мені було страшно, коли вперше сьорбнув... А тоді... отак все життя і провалявся у багнюці... З боку на бік перевертаюся та сьорбаю оце мутне скажене болотяне варево... Бачиш бульбашки скачуть?
  - Ой як дух спирає, дихати нічим, — затулила долонею носа То-То.
  - А ти й не дихай! — сказав старий крокодил . — Ти сьорбни...

Мавпочка крізь силу ковтнула тієї скаженої болотяної води і раптом відчула, що все навколо закрутилося, болотяна вода всмоктує її у страшний вир та тягне за собою у чорну бездну.

- Р-я-т-у-й-т-е! — закричала перелякана мавпочка. Але її ніхто не чув. Чи може робили вигляд, що не чули... Отак би і загинула б наша бідолашна То-То, борсаючись у болоті, поряд із потворним Крокодилком... Коли б не мале Слоненя. Воно весело бавилося на галявині, бігало за барвистими метеликами, набирало хоботом води і поливало вже майже засохлі кущики, щоб вони не зав'яли, а розквітли ніжним рожевим квітом...

Отак Слоненя і натрапило на болітце, де гинула наша То-То. Побачило воно, у яку біду потрапила мавпочка, перелякалося і чимдуж подалося до своєї Мами-слонихи. А треба сказати, що Слоненя було дуже слухняним дитям — у всьому слухалося Маму. Отож удвох із мамою і витягли мавпочку з болота.

- Мамо, Мамо, — з жахом вигукнуло Слоненя. — Ця мавпочка зелена, як старий і злий Крокодил!

- Так, — відповіла Мама-слониха, — мавпочка послухала цього Крокодила і напилася мертвої води. Вона ледь не загинула, але ще можна завадити лиху. Слониха дістала з високої верхівки дерева соковиті і дуже смачні плоди, начавила склянку запашного соку.

- Тамуй спрагу завжди лише цілющими соками, які допоможуть тобі рости великою і розумною. Завжди у житті слухайся лише мудрих порад і десятою дорогою оминай болото із затхлою мертвою водою.

Мавпочка То-То послухала поради поважної Слонихи. Вона ніколи більше не потрапляла до болота з мертвою водою і всім навколо розповідала, як те болото обминати.

1. *Якою була Мавпочка? Опишіть її?*
2. *Чому мавпочці дали таке ім'я?*
3. *Як ви вважаєте, чому з мавпочкою трапилося лихо?*
4. *Які стосунки були у То-То з мешканцями джунглів, чому?*
5. *Чи можна безоглядно довіряти незнайомцям? Наведіть приклади зі свого життя?*
6. *Чому мавпочка не загинула?*
7. *Якими якостями має бути наділена людина, яка прийде на допомогу у скрутну годину?*
8. *Які висновки зробила для себе мавпочка?*
9. *Чи завжди ви можете прийти на допомогу людині, яка потрапила у біду?*

ПОРОСЯТКА-ЛИХОСЛОВИ

Жили-були в одному лісі троє Поросятка. Такі манюсінькі, гарнюсінькі, як квіточки в полі: п'ятачки — гудзиком, хвостики — шнурочком, вушка — листочком.

Ні, ні це не ті Поросятка, що хвалилися: “Не страшний Сірий Вовк...” Наші Поросятка такої пісеньки не співали, а всіх звіряток зачіпали, дражнили і дуже дошкульно ображали.

Прокинуться, було, вранці, ще й рильце не вмують, вийдуть за поріг та й ну кепкувати.

- Гей, Зайчики! Вуха повідпадають, коли будете так вимивати! Ідіть, чистолі, помийте і наші каструлі!

Перепадало від глузівників і дорослим. Полюбляли полежати, поманіжитись під дубом. Жолуді лущать та все на стежку поглядають, кого б там ще з поважного лісового народу на глум підняти.

Запримітять Тетерука, хитренько так захрюкають:

- Дядечку Тетерів! Який розкішний хвіст маєте. Не хвіст, а веселка в небі...

- Приємно чути такі солоденькі слова... Так-так-так! Де ви ще таку красу побачите! — Зрадів Тетерук.

А Поросята знов глузувати...

- Еге ж, дядьку, такого віника ще пошукати треба!

Літньої пори, коли сонце добряче жарило, поросятка йшли до ставу — освіжитися. Скупаються, у болоті побрѡхаються та й лежать собі в комишах, порошокують:

- Тіточко жабо!

- А чого вам?

- Тіточко, а знаєте, чому ви зелена?

- Такою вродилася...

- Ні, вродилася такою гарненькою, як оце ми. Але змалку у воді сиділи — позеленіли.

Або побачать Качку:

- Тіточко, Качко!

- Чого репетуєте на весь став, всеньку рибу розлякали.

- Навіщо вам риба? Сама на карася скидаєтеся, вся лускою покрилася, у самий раз на сковорідку...

- А бодай би вам... — гримнула Качка.

І пішов гомін по діброві. Поросяткам хоч би що! Якось задумали покепкувати над вельми поважним дядьком Оленем, котрий жив по сусідству з Поросятками. Не довго думали наші Поросятка, гадали. На стежці, якою любляв ходити дядько Олень, вирили глибоку яму.

- Оце як гепне дядько Олень сюди — довго не вибереться. А ми від сміху животи понадриваємо, — тішилися Поросятка.

Добре поморочилися поки витягли з ями драбину. Дуже вже вона була довга та важка. Наламали гілля й заходилися яму вкривати. Нарешті упоралися із цією роботою. Хвильку відпочили та й подалися додому спати. Лишень стало світати, а Поросята вже на тій стежині ходять туди-сюди, яму обережно обходять, хрюкають, кувікають, дядька Оленя вигляда-

---

ють. Аж раптом — іде дядько Олень. Так поважно простує, перед найменшим пташеням капелюха скидає, вітається, доброго ранку бажає.

Поросята назустріч побігли і собі перед своїм поважним сусідом почали розкланюватися:

- Дядьку Олень, дядьку Олень, доброго ранку, а ще кращого деньочка, щоб здорові були Ваші син та дочка! Дядько Олень від здивування аж зупинився:

- Спасибі, мої любі, спасибі... І ви будьте здоровенькі, мої маленькі... Мерщій забирайтеся на мої роги — покатаю...

Поросята чемно дуже так відповідають:

- Красно дякуємо! У Вас такі чудові роги, як крилате гілля... Якщо дозволите, ми здаля будемо спостерігати, як Ви, дядечку Олень, йдете стежинкою...

Подякував Поросяткам розчулений Олень та й пішов собі повагом далі. Крок за кроком — і не видно дядька Оленя.

Порсятка аж роти пороззявляли від досади:

- Отакої! Та цей дядько Олень переступив яму... А роги в нього зовсім не крилате гілля, а сухе коріння, — заверещали Поросятка та й щодуху помчали стежиною. Двоє попереду, а третє трохи відстало, бо саме побачило Зайченя, яке сиділо під кущем і смакувало соковитою морквиною.

- Смачного! — побажало малюку Порося і вихопило морквину із лапок. Захрумтіло смакотою, оглянулося. — Гей, братики Поросятка, де ви? Ви що крізь землю провалилися?

А поруч почувся плаксивий писк. Поросятко роззирнулося і ледь само не впало в яму, на дні якої ледь-ледь було видно два бліді п'ятачки:

- Витягни нас звідси, — зарюмсали братики.

- Як? — заметушилося нагорі Поросятко.

- Тягни драбину!

- Я мерщій, почекайте...

А треба сказати, що у лісі на той час вже спочіло. Ось рум'яненьке сонечко позіхнуло над деревами та й скотилося спати десь далеко-далеко за лісом.

Розгубилося Поросятко, не знає, як вдіяти. А ті двоє з ями слізьми заливаються:

- Ой рятуй нас братику. Нам дуже страшно!

- Добре, добре, — гукає те, що нагорі. — Біжу по драбину.

Побігло лісом. Бігло, бігло втомилося, присіло під дубом перепочити. Аж дивиться, а на галявині вовки казана помили, води налили, зуби точать, поросятинкою посмакувати хочуть. Як вмітило це Поросятко, дременуло з усіх ніг. Біжить, зі страху кричить. А тут, над головою, якась велетенська птаха крильми як змахнула та страшно так загукала:

- Ух, ух, солом'яний дух! Запряжу тебе у плуг... Ух, Ух! Та й піду орати луг!

Поросятко мало не зомліло зі страху. Ледь виповзло з кущів і впало безсиле. Чує земля брижить, хтось такий великий біжить... Гірко заплакало Поросятко...

- Не бійся, не плач, — почувся поряд знайомий лагідний голос. Глянуло перелякане Поросятко — дядько Олень.

- Рятуйте, рятуйте, дядечку!

- Заспокойся, — відповів дядечко Олень. — Сідай мерщій мені на роги підемо рятувати твоїх братиків...

Ну ось і витягли тих двох невдах на білий світ.

- Дядьку Олень, — сказали тоді Поросятка, — вибачте нам усі витівки, більше ніколи не будемо так чинити. Завжди будемо чемними і слухняними.

- Так, так, — сказав Дядько Олень... - не добре кепкувати ані зі старших, ані з ровесників, ані з малечі. Завжди допомагати потрібно, з біди інших виручати. Тоді й вас усі поважатимуть і теж допомагатимуть — запам'ятайте і своїм товаришам перекажіть: хто рие яму для іншого — неодмінно сам туди потрапить!

1. Пригадайте, якими були поросятка? опишіть їх.
2. Як зазвичай поводитися поросятка?
3. Чому в лісі не любили поросятки?
4. Яким був Дядько Олень в порівнянні з поросятками?
5. Чому поросятка потрапили до пастки, яку готували іншому?
6. Як змінилися поросятка після неприємної пригоди?

Лозован М.

ЯК ДОБРО ПЕРЕМАГАЄ ЗЛО

Велика і дружня бджолина сім'я, котра здавна мешкала в дуплі старезної липи, давно прокинулася і грає вже роєм, з насолодою пірнаючи у чарівну сонячну купіль, що бринить-хлюпоче теплим ласкавим маревом над лісовою галявиною, вкритою оксамитовою хустиною, всуціль помережаною казковими квітками. Цей дивний дарунок зробила Весна-Красна на радість та втіху бджолиному роду. Бо як же бджола без квітки...? Отож і гудуть бджоли, гудуть, летять-полетять, впадуть, золоті відеречка беруть та медв'яного нектару по вінця кладуть. І так день у день, а кожна бджола працювала за доброго вола. Треба сказати, що це був не простий собі рій, а цілісіньке бджолине царство, яке мало свій устрій. Царювала тут дуже вже мудра бджола Доброчесна. Прозвали її так за те, що вона за все своє життя не скривдила жодної Комашки-Букашки.

Поблизу усіх чотирьох міських воріт, а також у центрі найголовнішого міста усього царства, вона розпорядилась побудувати великі і світлі тереми, де могли б проживати Комашки-Букашки, які тільки побажають. Цариця сама літала, кружляла галявиною, власноруч роздавала маленькому лісовому народові цукерки, пряники-медяники. Зі своїми підданими була така ласкава, як мати, котра голубить доньку. Але жила у цьому доброму царстві недобра Бджола. Вона ображала Комашок-Букашок, відбирала у них цукерки, крапа пряники-медяники. Дізналася про це цариця — прогнівалася та й повеліла їй назавжди покинути бджолине царство.

Покинула нахаба це царство і пішла собі в інше. А то було царство, яке обминали не тільки Мушки, Комашки-Букашки, а й Ведмеді, Вовки, Лисиці, великі і малі Птиці. Бо то було царство, де жили злі лісові Трутні. З часом бджолина вигнанка стала правою рукою трутневого царя, якого усі звали Злюкою. Якось сказала лукавиця Злюці:

- Мій царю, царство бджолине дуже багате: у численних підвалах зберігаються бочки з медом, а пряників-медяників, цукерок, соків без ліку, що вистачить прогодувати всіх Трутнів довіку. Навіщо весною, влітку та ще й восени тяжко працювати, на зиму харч усілякий заготовляти. Настануть холодні осінні дні, а потім зима не забариться, а ти собі ніжишся на пуховій перинці, смакуєш нектарами медовими, яких тільки душа забажає. Цариця бджоли-

---

на Доброчесна настільки добра і не войовнича, що її царство можна здобути невеликими силами.

Задумався над її словами трутневий цар: “Царство бджолине велике, — розмірковує він, — а моя радниця стверджує, що його можна завоювати силами. Чи не підіслана вона?”

- Ти часом не на стороні ворога? — записує.

- Ні, царю, — відповідає радниця, — ніяка я не вивідачка. Я кажу істинну правду, а коли мені не віриш, пошли своїх воїнів пограбувати найближче до нас бджолине поселення у царстві Доброчесної, побачиш, що воїнів твоїх схоплять і приведуть до цариці бджолиної, а вона їх нагородить і відпустить.

Цар подумав: “Довіряти їй не можна. Зачекай, я випробую тебе”. І він повелів послати воїнів у поселення.

Грабіжників, звичайно, схопили і відвели до цариці бджолиної. Цариця запитала їх:

- Чому ви пограбували поселення?

- Цукерок закортіло, пряників-медяників!

- Чого ж ви не прийшли до мене? — перепитала цариця. — Глядіть, віднині так не чиніть!

Вона веліла дати затриманим все, чого тим забагнулося і відпустила з миром. Воїни повернулися до царя Злюки і розповіли йому про все. Цар не заспокоївся і знову послав воїнів — тепер вже у самісінький центр сусідньої країни, але і цих нападників цариця бджолина наказала наділити подарунками і відпустити. Правитель Трутнів і цього разу не заспокоївся, відправив ще загін — грабувати прямисінько на вулицях бджолиного царства, але й знову цариця Доброчесна дала їм багато всіляких солодошів та й відпустила з миром. І переконався цар Злюка: “Надто доброчесна правителька бджолина. Завоюємо ж її царство!” Так вирішив і виступив зі своїм військом у похід. На той час цариця Доброчесна мала тисячу стійких, мужніх воїнів — таких, що не здригнулися б навіть перед гостродзьобим Дятликом. Дізнавшись, що цар Злюка виступив у похід, воїни сказали цариці бджолиній:

- Повелитель трутневого народу, бажаючи захопити царство бджолине, йде на нас війною. Ми виступимо проти нього і візьмемо у полон, не дамо й кроку ступити ворогові на нашій землі.

- Ні, дорогі мої, — відповіла їм цариця, — не допущу, аби було завдано комусь якоїсь шкоди! Не виступайте проти нього: нехай, як хоче, захоплює царство.

Цар Злюка дійшов аж до міста, де мешкала бджолина цариця. Радники підступили до цариці з тим же проханням, і знову вона відмовила їм. Цар Злюка підійшов зі своїм військом аж до самих стін міста і направив цариці бджолиній послання з вимогою, або вийти на бій, або добровільно віддати йому царство. Бджолина цариця відповіла йому:

- Не стану я битися, забирай царство.

І ще раз радники попросили царицю :

- Повелителько, дозволь лише нам виступити у похід, ми не допустимо, щоб цар Злюка увійшов до міста. Але й тепер цариця Доброчесна відмовила їм і, велівши відкрити ворота, сіла на трон, а увесь народ бджолиний зібрався і став навколо. Цар Злюка зі своїм величезним військом підійшов до палацу. Він мріяв хоч тут зустріти бджолиних воїнів, вступити з ними у поєдинок, і в разі остаточної перемоги, зруйнувати і палац, і чепурненькі теремочки, забрати всі оті дуже смачні солодоші, про які так багато чув, а весь бджолиний народ

змусити працювати на себе. По всьому лісі мали б вони збирати пелюстки дивних квітів, заготовляти медовий нектар, запахуші ягідки, які так і тануть у роті...

Не зустрівши на своєму шляху нікого, хто міг би помірятися з ним силою, трутневий цар увійшов через відкриті двері до царського палацу і побачив царицю бджолину, яка у пишному убранні спокійно сиділа собі на троні, а поряд був увесь її народ. Повелівши схопити їх усіх, цар трутневий наказав:

- Ідть, міцно зв'яжіть Царицю і її Бджіл та киньте їх туди, де вдень і вночі снують злі Павуки, тенета підступні тчуть. І ось слуги привели царицю бджолину разом зі всім її народом на те місце, де вдень і вночі снують страшні Павуки.

Бджоли дуже перелякалися, бо вже почали виповзати на здобич потвори. Одна цариця не втрачала мужності і всіляко підбадьорювала свій рід.

Ось Павуки обступили бідолашних Бджілок звідусіль і першою хочуть схопити їхню Царицю. І цей час залопотіли крила. Гостродзьобий Дятлик, упіймавши маленького Шашеля — хробачка, летів додому.

- О, мудрий Дятлику, — гукнула до нього бджолина цариця. — Допоможи нам, а я тобі за це дам діжку меду.

- Еге ж! — крикнув Дятлик, і, побачивши Бджілок у павучих лапах, закружляв над павутинним краєм.

Павуки ж, перелякавшись, кинулися навтьоки, а Дятлик тим часом повизволяв усіх Бджілок. Подякувала рятівника їхня цариця, а той їй своє:

- Обіцяла меду — мерщій подавай сюди!

Цариця Доброчесна посміхнулася та й каже:

- Аби я була нині у своєму царстві — зразу б виконала свою обіцянку.

- Мерщій зберу крилатий рід і ми, хоч і обходимо третьою дорогою Трутнів, підемо війною і відвоюємо твоє царство.

- Не треба йти війною. Це завдасть стільки шкоди усьому маленькому лісовому народові. Ти краще відпусти Шашеля — хробачка, він і стане нам у пригоді.

- Е ні, Шашеля — хробачка не віддам. — Ніяк не хотів Дятлик розлучатися з живою іграшкою, але нарешті наважився.

- Шашелю, — звернулася до нього цариця. — прорий нишком-тишком під липовою корою хід аж до мого палацу.

Той хутко все зробив, як і було велено.

Бджоли нишком пробралися у спальню де відпочивав цар Злюка, прихопили діжку меду для Дятлика, багаті подарунки Шашелю, царську одіж, різні наїдки і напитки. Дуже сподобався Дятлику бджолиний подарунок, вхопив діжку з медом і мерщій додому подався, а Шашель з багатими дарунками своєю дорогою попрямував.

І Бджоли часу дарма не марнували: добре попоїли, медяним нектаром запили, царицю у пишне убрання вбрали і запитують:

- Що нам ще зробити?

- Доставте мене, — попросила цариця, — прямисінько до опочивальні царя — злодія.

- Слухаємось! — сказали Бджілки і виконали царицин наказ.

А в цей час цар — злодій покоївся на розкішному ложі в багато оздобленій опочивальні. Спав і бачив солодкі-пресолодкі медові сни.

Коли бджолина цариця підійшла до нього, то ледь доторкнулась до товстого живота, який випинався над ліжком. Цар здригнувся та вмить прокинувся. Побачивши, що перед ним цариця Доброчесна, скочив з пуховиків, сам на сам з царицею! Де ж його сторожа? Він дуже злякався!

- Зараз глибока ніч, двері заперті і сторожа, яка розставлена по усьому палацу, пильнує входи і виходи. Як же ти зуміла пробратися сюди?

Цариця бджолина все їй розповіла. Коли злодій вислухав її, серце його затремтіло і, звертаючись до Доброчесної, він сказав:

- Ти перемогла! Не мечем, а силою слова та мужністю, яка мене вразила! Як це могло трапитися, що я не зумів оцінити твою доброчесність, а цей гостродзьобий Дятлик розпізнав у тобі добро? Віднині я ніколи не піду проти тебе.

І, взявши свій меч, цар поклявся на ньому у вірності. Потім, попросивши у цариці бджолиної вибачення, сказав:

- Царице бджолина! Віднині ти управляй царством, а я готов бути твоїм вірним охоронцем.

А цариця подумала про себе: “Якби я, доброчесна, не була такою мужньою і непохитною, не бачити б мені мого царства і не бути моєму бджолиному народу живим та знешкодженим. Адже завдячуючи своїй стійкості я змогла повернути собі покривджену було славу і зберегти життя. Воістину, ніколи не треба втрачати надії, потрібно бути мужнім і стійким, бо тільки так можна подолати будь-які перешкоди, досягти мети!”

1. Якою була бджолина сім'я (царство)?
2. Порівняйте царство бджолине та царство трутнів, як кожне з них вело своє господарство?
3. Чим відрізнялася Цариця бджолина від трутневого царя?
4. Чому Цариця Доброчесна вирішила вигнати з царства недобру бджолу?
5. Пригадайте, як поводила себе Цариця Доброчесна під час нападу трутнів на її царство? Чому?
6. Чого в результаті досягла Цариця Доброчесна?
7. Чи варто брати приклад з вчинку Цариці? В чому полягає мудрість такого вчинку?
8. Який Царицин засіб переміг меч трутнів?
9. Чи були у вашому житті подібні ситуації?

Лозован М.

ЯКИЙ ТИ?

На лісовій галявині, в дуслі старезного пенька жив-був Жучок. І не просто собі Жучок. Всі тутешні і навіть навколишні комашки, мурашки, павучки звали його Світлячком. Чому? А тому, що мав він крихітного ліхтарика. Коли мандрував нічним лісом, завжди брав його з собою.

Однієї ночі літав Світлячок, літав — притомився. Сів на листочок відпочити. Аж чує десь у гущавині хтось плаче. Посвітив ліхтариком і побачив трьох Мушок-подружок. Заблукали в лісі і ніяк не знайдуть стежки додому. Дуже зраділи Мушки, коли помітили вогник. Зразу вийшли на дорогу. Прийшли додому і всім розповіли про нічне диво.

- Це була Зірка з неба! — сказала старша Мушка.

-
- Ні! — заперечила середня. — Місяць ясний!
  - Сонце зійшло! — стверджувала найменша...

І пішов гомін по діброві. Всі мушки, комашки, жучки і павучки рушили темним лісом.

Прилаштував Світлячок на високій травинці свого ліхтарика, а сам солодко заснув.

Довго отак спав чи недовго, розбудив його якийсь гамір. Подивився вниз, на галявину, а там стільки комашок, букашок...

Вхопив мерщій ліхтарика, а сам ніяк не злетить. Крильця не розправляються, ніжки тремтять. Он як перелякався бідолаха, мало свого ліхтарика не впустив. А тут ще хтось з комашиного гурту помітив Світлячка та як закричить:

- Сонце, справжнє Сонце!
- Ні, ні це — Місяць! — заперечували інші.
- Яка яскрава Зірка! — казав ще хтось.

Світлячок не міг ніяк второпати, кого це розхвалює маленький лісовий народ. Він так злякався, що вже вкотре — мало не впустив ліхтарика.

Врешті зрозумів, що це його маленького Жучка-Світлячка, порівняли з сонцем, місяцем і зірками небесними. Спочатку оторопів. А потім почали крадатися йому в голову золоті думки:

- Чому б і ні! Чим я гірший від сонця? Хіба місяць яскравіший мого ліхтарика? А зірки? Вони зовсім тьмяніють у сяєві мого світла... Оце помчу на маківку отієї найвищої сосни і заберуся з неї на небо. Підніму високо-високо над головою ліхтарика і... Не встиг Світлячок потішитися такою насолодою як якимось вітром його миттю здуло з листка. То не втрималася бабуся Сова і сердито залопотала крильми:

- Який жах! Яке неподобство! І хіба воно схоже на місяць чи зірку? Хто це тут побачив Сонце? Це — просто маленький Світлячок.

Тут всі засоромилися, запозіхали й пішли додому спати. Про Світлячка вже ніхто не згадав. А він, коли впав з листочка, боляче забив ніжку, а ліхтарика таки згубив. Лежить в темряві і плаче. Коли де не візьмись — три Мушки-подружки. Допомогли Жучку встати, ліхтарика знайшли.

Щиро подякував Світлячок їм за поміч, а ті йому відповідають:

- Не журися об тім, що ти зовсім не сонце. І на місяць із зорями не схожий. Не має значення хто ти — травинка в полі чи краплина дощу, чи може звір хижий, що має силу величну, бо народжуючись, не питають, який зовнішній вигляд обрати. Значення має лиш те, який ти — сумний чи веселий, добрий чи злий, розумний чи ні. Важливе те світло, що в середині тебе палахкотить та всім навколо серця зігріває, а ліхтарик, що у нічній темряві шлях вкаже — завжди знайдеться.

Питання для обговорення:

1. Визначення та порівняння понять “людина ззовні” та “внутрішній світ людини”.
2. Чому кажуть, що зустрічають по одягу, а проводжають по розуму?
3. був Світлячок, його внутрішній світ та як він виглядав ззовні?
4. Чому Світлячок був особливим в порівнянні з лісовими жителями?
5. Як ви розумієте коли говорять “красивий внутрішній світ людини”?
6. Якою має бути людина з “красивим внутрішнім світом”? Визначте якості характеру такої людини. Як ви думаєте, які з них є важливими?

Практичне завдання:

Малюнок “Я ззовні” та “Мій внутрішній світ”

Лозован М.

ЩЕДРІСТЬ

Жив собі колись Вовк. І були в нього десять друзів Баранів.

Якось питає їх Вовк:

- Скажіть мені, будь ласка, звідки береться щедрість?
- Щедрість там, де багатство, — відповідають Барани. — У кого нема багатства, тому ні на що розщедрюватися.
- Якщо так, то ви повинні бути щедрими, адже багатством вас не обділено. Протягом десяти днів давайте обід для усього лісового народу. Що скажете?
- Та... ми можемо...залюбки пригостимо всіх, хто забажає...

Так і сталося... Спочатку давали обід три перші Барани. Вовк одяг овечу шкуру, взяв костюр, закинув за плечі торбу і прийшов на обід до свого друга Барана. Баран побачив убогу овечку й гукнув:

- Гей, брати! Вирядимо її швидше звідси!

Зібрали трохи того-сього, різних об’їдків зі столу, подали Вовкові в овечій шкурі й вивели за ворота.

Поклав Вовк ту їжу в торбу й пішов на обід до другого свого товариша Барана. Винесли йому трохи прілої соломи, а самого і в двір не впустили.

Пішов Вовк до свого третього друга Барана й проситься переночувати.

- Йди собі геть! У мене лише поважні гості ночують. Куди тобі до них, безрідній Овечці-Бибечці ...

На вулиці й застала ніч Вовка: спотикається він у сутінках. Зрештою прибився до крислатої ялини. А в дуплі тієї ялини жила Білочка. Вибігла вона зі своєї хатинки, побачила втомлену Овечку та й каже:

- Я зараз вистелю сухою травою долівку під ялиною, тут і заночуєш. А ще дам тобі жменю лісових горішків — це усе, що в мене є.
- Полуши, будь ласка горішки, дуже втомилася, — овечим голосом промекав Вовк.
- Будь ласка! — відповіла Білочка...

Вранці Вовк пішов додому, скинув овечу шкуру та й зайшов до своїх трьох друзів Баранів, які першими давали обід та й питає:

- Як було на обіді? Чи не ділили на багатих і бідних? Чи приходили їсти жебраки? Чи ви їх гостинно приймали?
- Дуже добре все вдавалося, — відповідають Барани.
- Усіх гостей ми приймали однаково, не ділили на багатих і бідних. Жебракам подавали щедрю милостиню. Усі були задоволені.

Тоді Вовк і каже:

- У мене вкрали лісові горішки. Знайдіть злодія і приведіть до мене.

Кинулися Барани на пошуки. Не довго й шукали. Сорока їм підказала, що в дуплі, де мешкає Білочка повно шкаралупок з горішків. Вона і є злодійка. Привели Білочку до Вовка.

- Знайшлися твої горішки, — кажуть Барани. — І злодія ми також впіймали...

Білочка розповіла усім про свою вчорашню пригоду. Показав тоді Вовк Баранам ту милостиню, яку вони подали йому вчора, й запитав.

- Упізнаєте?

- Цю солому та їжу ми подали учора Овечці-жебрачці, — кажуть вони.

Тоді й розповів їм Вовк про свою вчорашню мандрівку в овечій шкурі і про те, як він просив притулку на ніч, а його не впустили в хату, бо там були поважні гості.

- То звідки береться щедрість? Ви казали, щедрість там, де багатство. Ні, шановні, щедрість там, де добра душа, — і Вовк показав Баранам полущені горішки, що їх дала йому Білочка.

- Хто ж щедріший? Білочка, яка віддала останні горішки, щоб нагодувати жебрачку, чи ви, які навіть на поріг свого дому її не впустили. Які ж ви після цього мені друзі?

Похнюпилися Барани, мовчать, кліпають очима від сорому.

1. Поясніть, будь ласка, що значить слово “щедрість”?
2. Про які людські цінності йде мова у казці?
3. Чи вважаєте ви себе щедримими?
4. Хто з головних героїв вам більше сподобався? Чому?

Лозован М.

СМАЧНИЙ БОРЩ

З розпаяної печі визирав новий Полив'яний Горщик. Його аж розпирало від задоволення. Ще б пак! В ньому варився борщ. Запахуючий дух проникав крізь всі шпарки.

- Оце буде борщ! — тоненько дзенькнули Тарілки на миснику.

- Ще який борщ! — зітхнуло Жаровиння на черені.

-Як буде смачно! — зацокотіли Ложки.

- Дайте скоріше борщу! — ласо облизалася Товстуля Кішечка.

- І мені трішечки! — запищала з нірки Сіра Мишка.

- Який же я розумник! — зневажливо відвернувся Горщик від своєї сусідки Бабусі Сковорідки. Та й ну себе хвалити. Хвалив, хвалив аж вирів.

Потім був обід. А опісля вечері всі мешканці кухні міцно спали. Одна Бабуся Сковорідка очей не зімкнула. Не терпіла хвалькуватих базік. Тихенько зісковзнула з печі та сховалася під столом. Промайнуло кілька днів. Ніхто і словом не обмовився про стареньку. Знову Полив'яний Горщик варив борщ...

По обіді на кухні переполошилися.

- Що це за борщ! — торохнули тарілки на миснику.

- Хіба це борщ! — забрязкотіли ложки.

-
- Авжеж! — зашкварчало жаровиння на черені.
  - Який несмачний! Нехай голодні миші ним ласують! — скривилася Товстуля Кішечка.
  - Їж сама! Хоч багато, хоч трішечки! — фиркнула у відповідь Сіра Мишка, та й шасть собі в нірку.

Зчинилася метушня. Хто зна чим би вона скінчилася, аби не прокинулася прабабуся Щербата Дерев'яна Ложка.

- Вгамуйтеся, чого репетуєте! — посміхнулася. Смачного захотіли? Запитайте в бабусі Скворідки, як його краще зварити. Лише вона відає і знає які й до якого борщу заправки — приправки зготувати.

Тут всі лишень помітили, що немає серед них бабусі Скворідки. Кинулися розшукувати. Знайшли і чемненько так запросили знову до печі. З тієї пори красень Новий Полив'яний Горщик ніколи вже не хизувався. Коли щось не ладилося, радився з бабусею Скворідкою.

- Отак, — сказала прабабуся Щербата Дерев'яна Ложка, ніколи не захвалюйте себе і не забувайте про стареньких. Бо без їхньої лагідності, мудрості і вміння не зварите смачного борщу!!!

1. Назвіть героїв казки?
2. Де відбувається дія?
3. Чому потрібно з повагою ставитись до дорослих?

Журавель Т.

ЗАПАХ ОСЕНІ

Ця історія почалася в один з похмурих осінніх днів, коли з самого ранку, не втихаючи ні на хвилинку, йшов дощ. Звичайно, у такі дні нікому не хочеться виходити на вулицю, та що там — на вулицю, навіть прокидатись не хочеться, не хочеться висовувати носа з-під тепленької ковдри. Ось так і маленькій Віслючок ніяк не міг примусити себе підвестися. Він лежав у своєму малесенькому ліжечку і намагався порахувати, скільки ж краплинок дощу впало на його підвіконня. Але як би він не старався, гучні зриви вітру та перешіптування жовтих, оранжевих та червоних листочків за віком, заважали йому зробити це, і він, заховавши носа у подушку, знову заплющив очі.

Він думав. Думав про те, що таке “вчора” і “завтра”, чому так часто завтра не схоже на вчора і чому завтра так залежить від сьогодні. Він ще багато чого не розумів у цьому величезному світі і іноді, рано вранці або ж пізно ввечері, йому хотілось порозмірковувати, помріяти.

Різкий порив вітру змусив стареньку липу під віком голосно скрипнути, Віслючок від несподіванки здригнувся і відразу ж згадав — сьогодні ж такий важливий день — СЬОГОДНІ! Йому так багато всього необхідно встигнути! Він висунув ніжки з-під ковдри, намацав свої м'якенькі та тепленькі капці і, остаточно зкинувши з себе залишки сну, пішов роботи різні важливі справи.

Випивши чашечку смачного малинового чаю, Віслючок накинув на плечі свій плащик, вдягнув резинові сапожки і вийшов на ганок. У повітрі пахло осінню... Ви запитаете, а як же пахне осінь? Гмм... Напевно, кожен з вас знає цей запах. Навіть у дощовий день осінь пахне яблуками і медом, туманами і хмарками, осінь пахне мріями та мудрістю. Так-так, дуже по особливому вона пахне. Віслючок стояв на ганочку і просто глибоко вдихав. Йому раптом стало так затишно і світло, він посміхнувся і сказав: “Здрастуй, Осінь!”

Віслючок бадьоро покрокував по калюжкам і дощ йому здався зовсім не холодним і день зовсім не сірим. А вітер, начебто зрозумівши настрій Віслючка, заховався десь високо поміж хмар.

Пройшовши по доріжці між ялинок, Віслючок побачив зовсім ще малесенького Їжачка, який сидів на пеньочку, настовбурчивши свої голочки і підібравши під себе свої маленькі ніжки. Він весь тремтів і на його війці бриніла чи-то дощинка, чи-то малесенька слізка.

Віслючок поспішив підійти поближче до незнайомця, адже той міг дуже потребувати його допомоги. Він потихеньку наблизився та сів поруч. Їжачок насупився ще більше, але ж йти геть не поспішав.

Віслючок зовсім не знав, як йому почати розмову. Думав-думав, а тоді просто сказав:

- Знаєш, сьогодні я познайомився з Осінню. Хочеш, я і тебе з нею познайомлю?

Їжачок підняв свої величезні глибокі, як небо, очі. В них було стільки суму, що, здавалось, ось-ось він вихлюпнеться назовні нестримною зливою.

Адже Віслючок зовсім не знав, що у Їжачка ранок почався зовсім по-іншому. Він зустрів світанок під великою гілкою ялини і не дивлячись на те, що ковдрою йому слугувала величезна купа сухих пожовклих листочків, Їжачок дуже замерз і намок. А ще, коли було зовсім темно і ранок ніяк не нагадував про свій прихід, Їжачка налякала велика старезна Ворона, яка щось собі шукала під ялиною і, чи-то випадково, чи навмисно боляче клюнула Їжачка в бік. Він скочив та хотів було бігти, та не знав куди, адже навколо була страшенна темрява, якої він боявся ще більше. А Ворона лише хрипло просміялась і, клонувши ще раз малого у носа, полетіла геть. Ну хіба до сну було тепер Їжачкові?

Зранку він знайшов декілька насіннинок, залишених кимсь на великому сірому камені неподалік від ялини, вони стали Їжачку скромним сніданком. І ось, сидячи на пеньку, він думав про те, як йому хотілося б мати власний будиночок і своє малесеньке тепленьке ліжечко, а ще йому б дуже хотілося мати справжнього друга, адже він був такий самотній. Але ж хіба знав про це Віслючок?

Саме через це Їжачку здавалось, що це дуже безглуздо — знайомитись з Осінню, адже він знає Осінь не гірше, ніж Віслючок. Він знає її запах. Осінь пахне сирістю та мохом, вона пахне великою мокрою Вороною і димом, злістю і холодом. Ні, він не хотів знайомитись з нею знову. А ще він дуже боявся знайомитись з Віслючком.

Але Віслючок не йшов. Він сидів і розмірковував, а потім раптом зняв свій плащик, накинув на плечі Їжачку, взяв його за тоненьку лапку і повів вздовж галявини. Їжачок навіть не встиг злякатися або ж подумати про щось погане. Їжачок нікому не довіряв, але Віслючок здався йому таким великим, впевненим та надійним, що він просто пішов разом з ним. А ще... ще Віслючок чомусь пахнув малиною і молоком і так яскраво нагадував Їжачку про щось рідне, знайоме з самого дитинства.

Віслючок відчував, що зараз він дуже важливий для цієї крихітної істотки. Він бадьоро крокував по доріжці, намагаючись передати свій настрій Їжачкові. Вони йшли і йшли, і Віслючок почав розповідати. Він розповідав про все, що зустрічалось на шляху: про каміння і листочки, про струмочки та дерева, про непосидючих мурашок та сонливу гусінь, про вітер, про хмаринки, про дощик. Віслючок сам не розумів, звідки в нього з'являлись нові й нові слова, а Їжачок уважно слухав, слухав і запам'ятовував кожне слово, адже йому так багато і цікаво ще ніхто не розповідав. І з кожним новим словом Віслючка Їжачку ставало тепліше. Поки ще він боявся щось говорити, але він вже знав, що Віслючок це той, кому він зможе розповісти багато. Вони йшли, йшли і йшли і навіть не помітили, як небо стало яскраво-блакитним, визирнуло сонечко, все ще таке тепле та ласкаве.

Віслючок стиснув лапку Їжачка міцніше і посміхнувся йому. Віслючок сказав:

- Мені дуже радісно від того, що в мене тепер є друг.

А Їжачок не міг повірити в те, що він чує ці слова. Він й не знав, що сказати, просто взяв і... розплакався... Їжачок плакав і сльозинка за сльозинкою його залишав сум, він випустив з свого сердечка образу і гіркоту, він забув про Ворону, забув про стару непривітну ялину і раптом йому стало так радісно! Вони з Віслючком посміхнулись один одному, адже вони один одного зрозуміли! Їжачок глибоко вдихнув... Ой! Що це! Він раптом відчув новий запах! Він відчув, що осінь тепер пахне зовсім по-іншому. Він не міг надихатись, в одне з'єднались запахи яблук та листя, трави і вітру, сонця й хмар, тепла й лагідності.

Прошло багато-багато днів. Їжачок з Віслючком стали нерозлучними друзями. У Їжачка тепер був свій світлий та затишний дім, а найголовніше — в нього був надійний і вірний друг. Вони разом зустрічали світанки, дивились на зорі, рахували краплинки дощу, разом думали, мріяли, не втрачали жодної можливості зробити щось дуже важливе сьогодні, щоб цьому можна було порадіти завтра.

Їжачок знав, що все в його житті буде тепер по-іншому. А ще він знав, що навіть сама холодна осінь пахне сонцем та теплом і коли поруч справжній друг.

1. Чому Їжачку було погано?
2. Що таке дружба?
3. Яким був Віслючок, а яким Їжачок?
4. Чому головні герої казки зустрічали ранок по-різному?
5. Чи сподобались вам Їжачок і Віслючок? Чому?
6. Якщо б Їжачок не зустрів Віслючка, щоб могло з ним статися?
7. Назвіть прислів'я та приказки про дружбу, про друзів.

Лозован М.

МАКОВІ ПЕЛЮСТКИ

Феєрія у двох діях

Дійові особи:

Всевишній

Люди, звірі, квіти, дерева

Ніч (у чорному вбранні)

Сон (з жезлом у руках)

Сновидіння, Марення (діти Сну та Ночі)

Богиня смерті (у чорному вбранні з маковим вінком на голові, у руках — букет макового цвіту)

Мак, який проростає із жезла Сну

Доля

Юнаки та Дівчата — наркомани

Дівчата у білому (зі стрічками та кульками)

Дія перша

Прийшла весна. Господь лише створив на безжнивній Землі тварин та рослини. За його бажанням виникали квітка за квіткою, тварина за твариною. повсюди царювали спокій та згода, гармонія. Тварини і люди жили у цілковитім мирі один з одним. З ранку до вечора лунали пісні, усе живе на землі співало, танцювало, раділо життю.

Одна лише Ніч не поділяла загальної радості. Бо кожна істота на землі мала друзів і одна лише Ніч була самотньою. Ніч за допомогою зірок та місяця намагалася розсіяти млу, але це їй не вдавалося. Її темна вуаль ховала красоти природи і тим самим якось відштовхувала від себе людей, тварин, квіти та дерева. І ніч так залишалася самотньою. Вона дуже страждала від цього. І якось втративши будь-яку надію знайти собі друга, вона звернулася до Всевишнього з проханням: “Всесильний Боже! Я блукаю по Землі без радості, самотній, ніхто мене не любить і не поважає. Я не маю товариша, якому б я могла повідати своє горе. Зжался наді мною, Всевишній, зменш мою скорботу, створи мені товариша, дай мені вірного друга і супутника життя.”

І Всевишній зжалився над Ніччю. Він створив Сон і дав їй його у товариші.

Ніч із радістю прийняла цього дорогого друга, і з тієї пори почалася для неї нове життя. тепер вона не почувала себе самотньою. Її повсюди зустрічали з радістю, бо постійно її супроводжував Сон, який став улюбленцем усіх істот. Бо він приносив спокій і відпочинок. скоро до нього приєдналися милі створіння — діти Сну і Ночі — Сновидіння і Марення. Разом з Ніччю та Сном розлетілися вони по всій землі і були всюди такими бажаними, як їх батьки.

Дія друга

Пройшло небагато часу і люди, котрі були милими, добрими, щиросердними змінилися. У них прокинулася злість, жадібність, заздрість, брехня. Душі людей ставали похмурими та сірими. А так як діти у поганому товаристві легко псуються, так само сталося і тепер: деякі сновидіння та марення зійшлися зі злими людьми, зробилися легковажними, брехливими, недружними.

І таким чином у людському співтоваристві, окрім добрих Сновидінь, з'явилися тяжкі, жорстокі, такі, що викликають біль, та Марення, що тримаються завжди злих людей, які завжди їх приваблюють.

Між тим людство стає все нетерпимішим та ще жорстокішим, та й життя людей через це стає важчим, похмурішим.

Сон блукаючи світом намагався зробити життя світлішим, але в нього нічого не виходило, теплі та лагідні сновидіння могли лише на декілька митей заволодіти свідомістю людей, а потім...потім знову чорні думки та злі марення захоплювали душі. Отак, однієї ночі Сон втомився вести вічну нічну боротьбу і у безсиллі увіткнув свій жезл у землю. І в ту ж мить, невідомо звідки, позліталися Сновидіння та Марення, що мали нечисте забарвлення, ніби вибачаючись, що розгнівали свого батька, вони обвивали жезл, горнулися до нього, ніби зросталися з ним. А Ніч, що бачила все це, вирішила, що непогано було б вдихнути у жезл життя, та одним своїм подихом зробила це. У мить він пустив коріння, а Сновидіння та Марення, що овівали його, перетворилися на пелюстки, стеблі та листочки, утворивши чарівну квітку яскраво червоного кольору. Так народився Мак.

Всевишній: Кожна квітка на землі має своє призначення і ти, Маче, покликаний дарувати людям свою красу, твої зернята можна вживати у їжу, але ж не зловживати ними. Солодкі пахощі фіалки, чудові аромати троянди, гарячий, як парне вино, аромат гвоздики. А ти ж, Маче, одурманюєш так, що вдихаючи твої пахощі, можна змити над небесами, забути все прожите життя, а можна і скалічити його...втратити. Я так боюсь, щоб люди не отруїли то-

---

бою своє життя, не зробили того ж, що накоїли з дітьми Ночі та Сну — Мареннями та Сновидіннями. Адже люди мають властивість переступати межу дозволеного...

Прошло багато років, тисячі...тисячі...Переживання Всевишнього справдилися. Квітка Маку, що під час свого народження, окрім жезлу Сну, увібрала у себе злість Сновидінь та Марень, народила Опіум, спочатку він лікував від болі, а потім почав вбивати... Адже люди мають властивість переступати межу дозволеного...

Навколо люди, що палять, люди, що протикають своє тіло голками, вводять у свою кров, у свою душу злий сон Опіуму (З'являються хлопці та дівчата з букетиками маку, вона мають сірі обличчя, чорні руки, незачесане волосся. Танцюючи з букетиками маку, вони стають ніби божевільними, ховають обличчя).

Важко просто так, стоячи осторонь, спостерігати за цим, ось так і Богиня Смерті, не залишилася байдужою...(З'являється дівчина з маковим вінком на голові, вся у чорному вбранні, у руках її вогняний факел).

...вони кохали один одного...їх одружила квітка маку...а тепер...тепер вона тягне їх до Смерті...Окрилені Темними Сновидіннями та Мареннями, вони змивають високо в гору та стрімко падають униз (перед Богинею Ночі лежать дівчина та юнак вмираючи від передозування, грає голосна музика — класика — на високій оті вона обривається. Тиша. Йде Доля, дівчина у барвистому вбранні, підходить до Богині Смерті і починає боротися з нею за факел життя)

Але Доля не залишає нікого, бореться до останнього за життя кожного. За життя тих, хто оступився, хто втратив свою душу...Вона вириває у Богині Смерті факел життя, не дозволяє їй його загасити, високо підносячи його над головою. (Позад Долі виходять дівчата у білому і стрічками через плече: це Любов, Щастя, Добро, Талант, Краса, в руках у неї кульки, які вони спочатку тримають так, щоб не було видно. Звучить музика, урочиста, життєстверджуюча).

Виборюючи життя, Доля може знову подарувати людині Любов, Щастя, Добро, Талант та Красу, а ось чи сприйме ці подарунки людина? Чи зможе відродити у своїй душі те добре, щире та вічне, подароване людині ще при народженні.

(Доля підносить над головою палаючий факел, дівчата позад неї підносять кульки, обступають вмираючих, дають у руки їм кульки, на яких написано — “Ти знаєш, що ти людина”. Доля та дівчата заступають Богиню Смерті, Марення та Сновидіння на задньому плані. Доля, тримаючи факел, виголошує вірш В. Симоненка:

Ти знаєш, що ти людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя — єдина,
Очі твої — одні.
Більше тебе не буде
Завтра на цій землі.
Інші ходитимуть люди —
Добрі, ласкаві і злі.

Сьогодні усе для тебе -
Озера, гаї, степи.
І шити спішити треба,
Кохати спішити треба —
Гляди ж — не проспи!

Бо ти на землі — людина,
І хочеш того чи ні —
Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні.

1. *Які відчуття виникали у вас під час знайомства з феєрією?*
2. *Яку роль у сюжеті грають Марення та Сновидіння?*
3. *Чи винна квітка Маку у скривджених долях дівчини та хлопця?*
4. *Чи завжди людина має вибір і що заважає їй чинити правильно?*
5. *Якими рисами повинна бути наділена людина, щоб відстоювати свою життєву позицію?*

ЯК БУТИ ЗДОРОВИМИ?

БАЙКА

Як здоровим бути хочеш, -
 Байку вислухай охоче.
 Якось кволий Жук промовив:
 “Дуже хочу бути здоровим”.
 І подався в кущі ожини
 Сповістити братам новину.
 “Гей! жуки! хто вміє чути!
 Мрію я здоровим бути!..”
 (Так ходив він цілу днину:
 Розважав жуків й ожину).
 Сонце вже скотилось з неба -
 Вже Жукові й спати треба.
 Зажурився. Сів на гриб.
 Й нумо плакати: “Всім набрид!..
 А багато ж натрудився:
 Набалакав, находився...
 Крізь ожину всю продерся —
 Колючками весь подерся.
 А здоров’я — не спіткало:
 Натомивсь — геть сил не стало!..
 Тяжко ж нам, жукам чудовим,
 В цьому світі бути здоровим!..”
 Може б довго плакав Жук,
 Та озвався мудрий Крук:
 “Кажеш, хочеш бути здоровим?
 А що робиш (крім розмови)?
 Щоб здоровим, друже, стати,
 Слід не просто розмовляти;
 Тут бажання, Жук, замало,
 Щоб здоров’я враз настало!..”
Щоб бути дужим, — не вагайся -
Про здоров’я більш дізнайся.
Й знай: крім рішення й надії,
До здоров’я ведуть

д і ї.

1. Про що мріяв Жук?
2. Що він робив для здійснення своєї мрії?
3. Як ти вважаєш, чому наш герой набрид своїм знайомим?
4. Що порадив Жукові старий Крук?
5. Як на твою думку, що необхідно було б робити Жуку, щоб стати здоровим?
6. А що робиш ти для того, щоб бути здоровим?
7. Розкажи, а про що мрієш ти? Що варто робити для того, щоб твоя мрія здійснилася?

ПІЗНАВАЛЬНА ГРА “ПРИГОДИ У КРАЇНІ ЗДОРОВЛЯНДІЇ”

Розроблена методичною радою
ВГЦ “Волонтер”

Участь у грі приймають від 2 до 4 гравців. Кожен гравець власноруч виготовляє собі фішку із підручних матеріалів.

Гравці стартують по черзі, за попереднім жеребкуванням. Кількість кроків, які робить гравець за один хід, визначається кількістю крапочок на кубуку.

Гравці вирушають у подорож по країні Здоровляндії. На їх шляху зустрічатимуться різні станції: рожеві (Тематичні), сині (Запитальні), жовті (Вітальні) та сірі (Покаральні).

У разі, якщо гравець потрапляє на одну з рожевих станцій, вихователь пропонує йому звернутися до тематичної сторіночки станції. Варто зауважити, що на мапі Здоровляндії розміщено 9 рожевих станцій, а саме:

- “Загальнолюдські цінності”;
- “Гігієна”;
- “Режим дня”;
- “Правильне харчування”;
- “Спорт”;
- “Небезпечна поведінка”;
- “Хвороби”;
- “Здоров’я та здоровий спосіб життя”
- “Добро і зло”.

Отже, кожна станція має власну тематичну сторіночку (див. додатки). Тематична сторіночка пропонує ряд завдань, за умови виконання яких, гравець вирушає за напрямом, вказаним рожевою стрілкою, та потрапляє на станцію, позначену жовтим кольором — “Подарунок”, де отримує у винагороду за виконані завдання призовий жетон — “Здоровчик”. Наприкінці гравцям пропонується порахувати кількість “Здоровчиків”, отриманих ними в ході гри, які вони обмінюють у ведучого на символічні подарунки. Чим більша кількість жетонів — тим “цінніший” подарунок.

Коли гравець потрапляє на станцію, позначену синім кольором, ведучий пропонує йому дати відповідь на одне з запитань відповідної картки (варто зауважити, що ведучий може поповнювати перелік запитань).

У разі правильної відповіді, гравець вирушає далі за маршрутом, не пропускаючи ходу. Якщо ж відповідь неправильна, учасник гри за синьою стрілкою просувається на сіру станцію “Стоянка”, де пропускає два ходи.!

Гра закінчується в разі фінішування всіх гравців.

Підведення підсумків гри обов’язкове. Бажано дізнатися про враження дітей від гри, внести поправки у неточні відповіді, заохотити та похвалити учасників.

* Якщо дитина потрапляє на жовту станцію (“Подарунок”) або ж на сіру (“Стоянка”) випадково, виконавши свій хід, то так само отримує “Здоровчика” або ж відповідно - пропускає 2 ходи.

ПИТАННЯ ДО ГРИ

Цінності

1. Що таке, на твою думку, загальнолюдські цінності? Наведи приклади.
2. Як ти вважаєш, яку роль відіграють у житті людини загальнолюдські цінності?
3. Подумай та розкажи, яка людина досягне в житті більшого: та, яка має вірних друзів або та, у якої багато грошей, але немає друзів?
4. Яка, на твою думку, цінність є головною для більшості людей і чому?
5. Чи згоден ти з висловом: “Дружбу за гроші не купиш”? Поясни свою точку зору.

Гігієна

1. Що таке зубна щітка і навіщо вона?
2. Скільки разів на день необхідно чистити зуби?... А скільки разів на день ти чистиш зуби?
3. Чи переш ти сам свої речі?
4. Як часто ти прибираєш місце, де мешкаєш?

Режим дня

1. Що таке режим дня і чому його потрібно дотримуватись?
2. Як ти вважаєш, чи гарно себе почуватиме людина, що лягає спати далеко за північ і повинна встати о 6-ій годині ранку, щоб зібратись на роботу або на навчання? Поясни свою точку зору.
3. Як ти себе відчуваєш вранці, коли вечері пізно ліг?
4. Розкажи, як ти думаєш, для чого люди лягають спати?
5. Як ти думаєш, що відбувається в організмі людини під час сну?

Харчування

1. Як ти вважаєш, що таке правильне харчування? Наведи приклади.
2. Чи важливо правильно харчуватись і чому?
3. “Не люблю молоко та чай, пиво й кока-колу подавай!”. Як відчуває себе після цього твоя печінка? Що ти знаєш про цей життєвоважливий для людини орган?
4. Прочитай та поміркуй:

Що вибереш на сніданок:

1. вівсянку; 2. мівіну з пакетика; 3. снікерс; 4. суп;

На обід:

1. піду до Макдональдсу; 2. приготую смачний борщ; 3. з’їм біляш;

На вечерю:

1. молоко або кефір з булочкою; 2. Цигарка та кава; 3. Великий шмат сала та цибулина.

А тепер поміркуй, в залежності від того, як ти харчувався протягом дня, з яким самопочуттям наступного ранку?

5. Ти вмієш готувати? Яку страву готуєш найкраще? Чи пригостив би ти цією стравою кохану людину?
6. Чи знаєш ти, що таке вітаміни? Навіщо вони потрібні? Розкажи, у яких продуктах міститься найбільше вітамінів.

Спорт

1. Як ти вважаєш, який з запропонованих нижче варіантів відповідає образу людини, що дружить зі спортом та веде здоровий спосіб життя? Поясни, чому свій вибір:
  - А) Сиджу, день і ніч у комп'ютерні ігри граю, потім очі болять, та то нічого — окуляри вдягну...;
  - Б) Щось нудьгую я, може сяду сигаретку викурю, то дарма, що серце болітиме, зато час швидше мине;
  - В) Замість ранкової зарядки вигляну у вікно, понудьгую, попозіхаю та й піду по вулиці блукати, пригод шукати;
  - Г) Встану раненько, зроблю зарядку хуткенько побіжу до школи, ще й на уроці фізкультури вчитель похвалить! На цілий день прилив свіжих сил маю!
2. Чи робиш ти вранці зарядку?
3. Як ти вважаєш, чи спорт допомагає зберегти здоров'я і як саме?
4. Чи займаєшся ти спортом?
5. Чи може людина досягти успіху у спорті, коли вона палить або п'є?

Небезпечна поведінка

1. Яка відповідь, на твою думку, перевірена досвідом багатьох людей і є істинною:
  - А) Друзів не обирають. Друг той, хто сьогодні зі мною.
  - Б) Хоч ми с тобою знайомі досить давно, іноді твоя поведінка мене турбує настільки, що якщо буде так і надалі — не розраховуй на мою підтримку у цьому.
2. Як ти розумієш вираз: “Ходити по лезу ножа?”
3. Як ти розумієш поняття “Відповідальна поведінка” та “Небезпечна поведінка”?
4. Чи можеш ти відмовити своєму другові, якщо він запрошує тебе випити спиртного? Якщо так, то як саме ти це робиш?

Хвороби

1. Які небезпечні хвороби ти знаєш?
2. Чому людина хворіє?
3. Як треба себе поводити, щоб не захворіти?
4. Де можна отримати допомогу, якщо ти захворів?
5. Як ти вважаєш, чи є хвороби, яких у тебе ніколи не буде? Чому?
6. Про які хвороби хотів би знати більше і чому?

Здоров'я

1. Що таке здоров'я?
  2. Що потрібно робити щоб бути здоровим?
  3. Чи допомагають тобі друзі бути здоровим, що вони роблять для цього?
  4. Чому кажуть: “Бережи здоров'я змолоду”?
  5. Наведи приклади, що добрі для здоров'я, а що погано?
  6. Що дорожче: здоров'я чи гроші:
    - А) було б здоров'я, а гроші будуть;
    - Б) були б гроші, а здоров'я куплю.
- Поясни свій вибір.
7. Закінчи речення:
    - Людина почуває себе добре тоді, коли вона... ;
    - Якщо людина здорова, то вона може...

-
8. Чи думаєш ти зараз про своє здоров'я? Доведи це.
  9. Чи можеш ти пишатись, що не робиш того, що шкодіти здоров'ю? Наведи життєві докази.

Добро та зло

1. Як ти розумієш вираз: “Робиш добро — на добро і розраховуй, робиш зло — на зло і сподівайся”?
2. Як ти розумієш вираз: “Добрий товариш надійніший кам'яного муру”?
3. Як ти розумієш вираз: “Зла людина світ обійде, та назад не повернеться”?
4. Пригадай, хто і коли зробив добру справу для тебе?
5. Чи робив ти заради когось добрі вчинки? Що саме? Які відчуття були після цього?
6. Що важче робити, добро або зло? Чому?
7. Закінчи вираз “.... — перемагає зло!”

СЛОВНИЧОК СЛЕНГУ, ЩО ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ БЕЗПРИТУЛЬНИМИ ДІТЬМИ

Укладено за матеріалами, наданими психологами
притулків для неповнолітніх.

Назви наркотиків

Анаша (план, гашиш, ганджа, ганджубас, маріхуана)	Конопля
Барбадос, Білий	Героїн
Винт	Наркотик на основі ефедрину
Кисле, кислота	LSD
Колеса	Таблетки
Молоко	Відварена у молоці конопля
Раки	Великі таблетки “Екстазі”
Хімка	Продукт, що одержують після обробки коноплі ацетоном
Черепашки	Маленькі таблетки “Екстазі”
Чорне	Кустарно приготовані оплатні наркотики

Опис станів та дій

Бодряк	Стан бадьорості, підвищеної збудженості
Відриватись, тусуватись	Гуляти, веселитися
Відходняк	Часто використовується для опису стану після закінчення дії наркотику
Галімо	Погано
Глючить	Видіння, галюцинації, часто під впливом наркотиків
Гнать лофу	Нічим не займатися
Гониво	Недостовірні інформація, неправда
Гріти вуха, впасти на вушний	Підслуховувати
Депрь, депресняк	Депресія
“Измена”, висадка	Стан тривоги
Ковбасить	Ефект ейфорії
Морозитись, впасти на мороз	Робити вигляд, що нічого не розумієш, не реагувати на прохання, приховувати щось
Плющить, “прьот”	Ефект ейфорії
Сушняк	Сухість у роті
Торчать	Відчувати стан ейфорії
Фільтрувати базар	Слідкувати за мовою

Вживання наркотиків

Бахатись, вмазуватись, тріскатись, ширятись	Вживати ін'єкційні наркотики
Дихати	Приймати для зміни свідомості клей, бензин тощо.
Пихать	Курить наркотики
Розкумаритись	Вжити наркотик
Хапать	Вживати неін'єкційні наркотики

Засоби для вживання наркотиків

Баян	Шприц
Бур(ль)булятор	Пластикова пляшка для куріння наркотиків
Гараж	Ковпачок, що закриває голку шприца
Дорога	Сліди від ін'єкцій
Косяк, Ракета	Цигарка з коноплею
Марка	Квадратний кусок паперу, просякнутий LSD
Система	Ступінь звикання до наркотиків, коли необхідне регулярне вживання
Чек	Пакетик з фольги чи паперу для героїну (0,25 г)

Різне

Банкувати	Мати гроші
Децил	Невелика кількість чогось
Дурка	Психіатрична лікарня
Капуста	Гроші
Крапель	Маленький кусочок
Кумар, ломка, ламає	Стан абстиненції "Я на кумарах"
Купол, чайник, хряпалка	Голова
Фурик	Невеличка пляшечка
Череп	Батько
Яд	Загальна назва наркотиків

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ПРОБЛЕМ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ (КАТАЛОГ РЕСУРСНОГО ЦЕНТРУ ІМЕНІ А.МУРАВЙОВА-АПОСТОЛА)

Ресурсний центр імені Андрія Муравйова-Апостола створено у листопаді 2000 р. на базі кафедри соціальної роботи та практичної психології факультету соціального управління Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України в рамках проекту “Соціальна освіта в Україні” Християнського дитячого фонду, Міжнародної федерації соціальних працівників, Української асоціації соціальних педагогів та спеціалістів із соціальної роботи за підтримки уряду Швейцарії.

З липня 2003 р. він функціонує як Ресурсний центр територіальної громади м. Києва у межах проекту “Покращення якості соціальних послуг дітям і сім’ям у громаді”, який реалізується Християнським дитячим фондом у партнерстві з Українською Асоціацією соціальних педагогів та спеціалістів із соціальної роботи за підтримки Дирекції з питань розвитку та співробітництва Швейцарії.

Мета діяльності: підвищення професійної компетентності спеціалістів соціальних служб та представників громадських організацій, які надають соціальні послуги дітям, сім’ї та молоді у різних громадах.

Співробітники ресурсного центру надають такі послуги:

- інформаційні (допомога в підборі літератури з різних питань соціальної роботи);
- консультаційні (проведення консультацій з окремих питань соціальної роботи з дітьми, сім’ями і молоддю у громаді);
- посередницькі (допомога в установці контактів з організаціями, які працюють по реалізації окремих напрямів соціальної роботи з дітьми, сім’ями і молоддю у різних громадах);
- методичні (проведення тренінгів мобільної консультативної групи)

У 2003 р. при ресурсному центрі імені Андрія Муравйова-Апостола діє мобільна консультативна група, до складу якої входять провідні тренери Християнського дитячого фонду. Основною метою мобільної групи є надання спеціалістам соціальної сфери консультативних послуг, зокрема, з питань мобілізації громади, діяльності соціальних агенцій за проектами, проведення просвітницьких тренінгів.

Послуги Ресурсного центру надаються безкоштовно.

м. Київ, 03680
Велика Окружна Дорога, 3. АПСВ, оф. 302.
Телефон/факс: 266-52-51
E-mail: rescenter@mail.ru
Для листування: 03191
м.Київ-191, а/с 51

Література

Девіантна поведінка: поняття, загальні положення та профілактика.

1. Воспитание трудного ребенка: Дети с девиантным поведением: Учеб.-метод. пособ. / Под ред. М.И.Рожкова. — М.: ВЛАДОС, 2001. — 240 с.
2. Девиантность и социальный контроль в России (XIX-XX вв.): тенденции и социологическое осмысление: Научное издание. — СПб.: Алетейя, 2000. — 384 с.
3. Дети социального риска и их воспитание: Учебно-метод. пособ. / Под ред. Л.М. Шипицыной. — СПб.: Речь, 2003. — 144 с.
4. Динамика и тенденции девиантности в России (XIX-XX вв.): Монография. Ч.2. — 142 с.
5. Иванова Ж.Е. Социология девиантного поведения: Учебно — метод. материал. — М., 1998. — 22 с.
6. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения: Учеб. пособ. — М.: ТЦ Сфера, 2001. — 160 с.
7. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения: Учебн. пособ. — М.: МЕД-пресс, 2001. — 432 с.
8. Моргун В.Ф. Делинквентный подросток: Учебное пособие по психопрофилактике, диагностике и коррекции отклоняющегося поведения подростков для социальных педагогов, студентов педагогических, психологических, юридических специальностей, интернов-психиатров / В.Ф. Моргун, К.В. Седых. — Полтава, 1995. — 161 с.
9. Психосоциальная коррекция и реабилитация несовершеннолетних с девиантным поведением / Под ред. С.А. Беличевой. — М., 1999. — 181 с.
10. Соціальна робота з підлітками з девіантною поведінкою та молодими людьми, які повернулись з місць позбавлення волі. / За заг. ред. А.О.Бучака. — Рівне, 2001. — 28 с.
11. ВІЛ — інфекція в Україні: Інформ. бюлетень / Міністерство охорони здоров'я України Київський науково-дослідний інститут епідеміології та інфекційних хвороб ім. Л.В.Громашевського. — К., 1999. — № 14. — 20 с.
12. Глобальні проблеми: СНІД: загроза світовій безпеці / Державний Департамент США. — 2000. — № 2. — 32 с.
13. Михайловская И.Б. Трудные ступени: профилактика антиобщественного поведения / И.Б. Михайловская, Г.В. Вершина - М.: Просвещение, 1990. — 143 с.
14. Соціальний та економічний вплив ВІЛ/СНІДу в Україні. Листопад 1997. — К., 1997. — 25 с.
15. Теорія і практика соціальної роботи: профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі: Робочі матеріали. 18-30 вересня 2000 року. — К., 2000. — 105 с.
16. Україна на порозі епідемії СНІДу / Український Центр профілактики і боротьби зі СНІДом. - К., 1999. — 24 с.
17. Форми та методи роботи ЦССМ по профілактиці негативних явищ серед дітей та молоді: З досвіду роботи центрів соціальних служб для молоді Тернопільської області. — Тернопіль, 2001. — 30 с.

Технології подолання негативних явищ

1. Актуальні форми та методи роботи з молоддю з проблем профілактики негативних явищ / Хмельницький обласний центр соціальних служб для молоді. — Хмельницький, 2001.- 30 с.
2. Ворник Б.М. Безпечна поведінка: Інформ. посіб. для підлітків та молоді. / Б.М.Ворник, О.А.Голоцван, О.П. Голубов. — К.: ВЦ "Сім'я", 1999. — 56с.

3. Данилин А. Героин. - "Врачи предупреждают" / А. Данилин, И. Данилина. — М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2001. — 184 с.
4. Дети в кризисных ситуациях: профилактика негативных явлений и социально — психологическая помощь / Под общ. ред. И.Д.Зверевой. — К.: Наук. Світ, 2001. — 63 с. — (Б — чка соц. работника/ соц.педагога). — (Сер. "Благополучие детей и молодежи: возможности соц. работы").
5. Допоможемо нашим дітям! Психологічні аспекти проблем неповнолітніх: профілактика та корекція / Упор. Л.Литвиненко. — К., 2001. — 47 с.
6. Как избавиться от вредных привычек: Таблекомания. — СПб.: "Диля", 2000. — 160 с.
7. Предупреждение вредных привычек у школьников. — 2-е изд. — М.: УРАО, 1999. — 144 с.
8. Максимова Н.Ю. Соціально-психологічний аспект профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді / Н.Ю. Максимова, С.В. Толстоухова. — К., 2000. — 200 с.
9. Матвеев В.Ф. Профилактика вредных привычек школьников: Кн. для учителя / В.Ф. Матвеев, А.Л. Гройсман. - М.: Просвещение, 1987. — 96 с.
10. Методичні рекомендації до комплексної програми "Профілактика негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі" / А.М.Павленко, І.М.Пінчук, Л.П.Шнеренко. — К.: УДЦССМ, 2001. — 72 с.
11. Мой папа любит меня, но папа болен...: по книге Клаудии Блэк. — К.: Заря, 1997. — 60 с.
12. Олифиренко Л.Я. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л.Я. Олифиренко, Т.И. Шульга, И.Ф. Дементьева.. — М.: Академия, 2002. — 256 с.
13. Організація профілактичної роботи у дитячому та молодіжному середовищі. З досвіду роботи Севастопольського міського центру соціальних служб для молоді / За ред. І.В. Новікової . — Севастополь, 2003. — 124 с.
14. Підлітки на порозі III тисячоліття: Психологічні аспекти кризових явищ в підлітковому середовищі / Міський психологічний центр. — К., 2001. — 40 с.
15. Світзер Д. К. Бути батьками гомосексуала. Ви і ваша дитина — гомосексуал / Пер. з англ. М. Коваль. — Львів: Кальварія, 2001. — 108 с.

Профілактика алкогольних, наркотичних проблем та тютюнопаління

1. Акберова С.А. NLP эриксоновский гипноз при наркотических проблемах. — Казанский общественный фонд "Выбор", 2000. — 48 с.
2. Алкоголь? Так / ні... Твій вибір / Центр "Ескейп". — К.: Сфера, 2001. — 32 с.
3. Америкенген Б. В. Алкоголь та наркотики: Інформ. про вживання та зловживання. — 2-е вид., доп. і перероб. — К.: Сфера, 2000.- 80 с.
4. Ананьева Г.А. Конкурс карикатуры "Мифы и иллюзии наркотиков" / Г.А.Ананьева, Т.И. Андреева, Д.Н. Бадретдинова. — 2-е изд. — Казанский Общественный Фонд "Выбор", 2000. — 43 с.
5. Андреева Т.І. Як допомогти підліткам звільнитися від куріння. — К.: ЮНІСЕФ, 2003. — 64 с.
6. Андреева Т. Почем нынче экстаз? — 2 -е изд., пересм. и доп.- К., 2000. — 52 с. — Серия "Профилактика алкогольных, табачных и наркотических проблем".
7. Андреева Т. Курс выживания для некурящих / Т. Андреева, К. Красовский. — К.: ЮНІСЕФ, 2000. — 48с.
8. Андреева Т. Что потребляют Ваши пациенты, кроме воздуха, воды и пищи?: Книга для врача / Т.Андреева, К. Красовский. — К., 1999. — 199 с.

9. Андреева Т.И. Подход жизненных ситуаций в профилактике табачных проблем: В 3-х ч. / Под ред. Т.И.Андреевой, К.С.Красовского. — К., 2000.
10. Анонимные Наркоманы: Двенадцать Шагов и Двенадцать Традиций / Narcotics Anonymous. — М., 2003. — 236 с.
11. Антиалкогольное воспитание в семье / Под ред. Д.В. Колесова. — М.: Педагогика, 1990. — 83 с.
12. Балакірева О.М. Навчання здоровому способу життя на засадах розвитку навичок через систему шкільної освіти: оцінка ситуації. — К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, ЮНІСЕФ, 2004.
13. Балакірева О.М. Динаміка поширення тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед учнівської молоді України: 1995, 1999, 2003 роки. — К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, ЮНІСЕФ, 2003.
14. Бандурка С.А. Наркомафія: уголовно-правовые средства борьбы: Уч. Пособие / С.А. Бандурка, С.В.Слинько. — Харьков: Арсин, 2001. — 320 с.
15. Безпалько В.В. Профілактика опійної наркоманії серед учнів навчальних закладів: Методичні рекомендації. — Кам'янець-Подільській: Абетка-НОВА, 2003. — 32 с.
16. Бойко А.М. Соціальна робота з клієнтами із залежністю від алкоголю та наркоманії: Метод. реком. з навчального курсу для магістеріуму / Національний університет "Києво-Могилянська Академія" Ужгородський державний університет. — Ужгород:УжДУ, 2000. — 76 с.
17. Ваша дитина і наркотики: Брошура для батьків та вихователів. — 2-е вид., доп.і перероб. — К.: Сфера, 2000. — 32 с.
18. Вермитенко Ю.В. Профилактика наркомании в подростковой среде: Учеб. пособие / Ю.В.Вермитенко, В.Н. Келасьев; Под общ. Ред. В.Н. Келасьева. — СПб.: Изд. — во С.-Петербургского ун-та, 2001.-56 с.
19. Войдылло-Осятынська Е. Употребление алкоголя как проблема трудоспособности / Институт психиатрии и неврологии. — Варшава, 1998. — 30 с.
20. Гасанов Є.Г. Борьба с наркотической преступностью: Международный и сравнительно-правовой аспекты. — М.: ЮрИнфоР, 2000. — 208 с.
21. Грінченко І.М. Наркобізнес та національна безпека. — К.: Сфера, 2002. — 211 с.
22. Гроф К. Жажда целостности. Наркомания и духовный путь / Пер. с англ. О. Цветковой. — М.: Институт трансперсональной психологии, Издательство Саттва, 2000. — 272 с.
23. Данилин Н.Г. LSD. Галюциногены, психоделия и феномен зависимости. — М.: ЗАО Изд-во Центрополиграф, 2003. — 521с.
24. Двенадцать шагов и двенадцать традиций ал-анона: Пер. англ. — К., 2001. — 126 с.
25. Джонсон В. Как заставить наркомана или алкоголика лечиться. — М.: В.Секачев, 2000.- 128с.
26. Димофф Т. Как уберечь детей от наркотиков / Т. Димофф С. Карпер. — М.: Золотой теленок, 1999.- 224 с.
27. Егоров А.Ю. Возрастная наркология. — СПб.: Дидактика Плюс; М.: Институт общегуманитарных исследований, 2002. — 272 с.
28. Еникеева Д.Д. Как предупредить алкоголизм и наркоманию у подростков: Учебное пособие для студ. сред. и высш. учеб. заведений. — М.: Академия, 1999. — 144 с.
29. Иванова Н. Наркотики: выход есть! / Н., Иванова, Н. Бирун. — СПб.: Питер, 2001. — 224 с.
30. Игумен Валерий (Ларичев) Путь к трезвости: опыт реабилитации алкоголиков и наркоманов в Братстве Трезвости при православном приходе. — М.: Русский Хронографъ, 2001. — 64 с.

31. Игумен Е. Луч надежды в наркотическом мире. — К.: Макариев — Решемского мужского монастыря, 2000. — 256 с.
32. Как я бродил курить...: Сборник жизненных историй. — К., 2000. — 80 с.
33. Капська А.Й. Деякі аспекти профілактики тютюнопаління серед школярів: Методичні рекомендації для шкільних психологів та класних керівників / Капська А.Й., Карпенко О.Г., Лук'янова Н.Л. — К., 2001. — 56 с.
34. Ковалев С.В. Семь шагов от пропасти. НЛП-терапия наркотических зависимостей. — М.: МОДЭК, 2001. — 192 с. — (“Б-ка психолога”).
35. Колесов Д.В. Предупреждение вредных привычек у школьников. — 2-е изд. — М.: Изд. — во УРАО, 1999. — 144 с.
36. Колесов Д.В. Беседы об антиалкогольном воспитании: Книга для учителя. — М., 1997. — 79с.
37. Комиссаров Б.Г. SOS: наркомания / Б.Г. Комиссаров, А.А. Роменко. — Ростов н/Дону: Феникс, 2000. — 320 с.
38. Конопля? Так / ні...Твій вибір: Навчальний посібник / Центр “Ескейп”. — К.: Сфера, 2001. — 32 с.
39. Королев К.Ю. Как избежать алкогольного срыва. — М.: Изд-во Института Психотерапии, 2000.- 112 с.
40. Королев К.Ю. Как избежать алкогольного срыва. — М.: Изд-во Института Психотерапии, 2000. — 112с.
41. Красовский К. Что я могу сделать, чтобы помочь моим детям жить без наркотиков? — 2 — е изд. — К., 2000. — 48 с. — Серия “Профилактика алкогольных, наркотических и табачных проблем”
42. Красовский К. Как стать некурящим. — К., 2001. — 40 с. — Серия “Профилактика алкогольных, наркотических и табачных проблем”.
43. Красовский К. Основные факты про табак. — 3 — е изд. — К., 2000. — 28 с. — Серия “Профилактика алкогольных, наркотических и табачных проблем”.
44. Левин Б.М. Наркомания и наркоманы: Книга для учителя / Б.М.Левин, М. Б. Левин. — М.: Просвещение, 1991. — 160 с.
45. Личность под влиянием: наркотиков, алкоголя. — Эспри, 1991. — 356 с. (На франц.)
46. Максимова Н.Ю. Психологическая профилактика алкоголизма и наркомании несовершеннолетних: Учеб.пособие. — Ростов н/Дону: Феникс, 2000. — 384 с.
47. Максимова Н.Ю. Психологічна профілактика вживання підлітками алкоголю та наркотиків. — К., 1997. — 208 с.
48. Миронов Е.М. Прощайте, наркотики! — СПб.: Питер, 2001.- 192 с.
49. Молодежь и наркотики (социология наркотизма). — Х.: Торсинг, 2000. — 432 с.
50. Молодь і законодавство: Наркоманія через призму Кримінального кодексу України / Полтавський обласний центр соціальних служб для молоді. — Полтава, 1997. — 18 с.
51. Молоді люди, які вживають ін'єкційні наркотики: поінформованість, усвідомлення ризику ВІЛ-інфікування, поведінка (Аналітичний звіт за результатами опитування споживачів ін'єкційних наркотиків у рамках проекту “Профілактика ВІЛ/СНІДу серед молодих людей, які вживають наркотики ін'єкційним шляхом”). — К., 2001. — 64 с.
52. Моя жизнь как кораблик бумажный / Сост. Е.Н. Аничин; Худ.-оформ. Р.Н. Аничина, А.Ю. Логвинова. — Полтава, 1999. — 49 с.
53. Наркомания в России: состояние, тенденции, пути преодоления: Пособия для педагогов и родителей / Под ред. А.Н. Гаранского. — М.: “Владос”, 2003. — 352 с.
54. Книга посвящена борьбе с наркоманией среди молодежи.
55. Наркотичні речовини та залежність від них.- 2-е вид., доп. і перероб. — К.: Сфера, 2000. — 44 с.

-
56. Наркотики: социальные, медицинские и правовые аспекты: Справочник / Авт.- сост. И.Н. Кузнецов, С.К. Купрейчик. — Мн.: Новое знание, 2001. — 400 с.
  57. Наркомания: методические рекомендации по преодолению наркозависимости / Под ред. А.Н. Гаранского.- М.: Лаборатория Базовых Знаний, 2000. — 384 с.
  58. Наркомания: грех или болезнь. — М.: Даниловский благовестник, 2001. — 256 с.
  59. Нейк А. Наркотики. Какую опасность представляет наркомания для здоровья и как ее избежать? — М.: В.Секачев, 2001. — 128 с.
  60. Николаев Л.А. Профилактика наркомании и сопутствующих заболеваний / Л.А. Николаев, Д.Л. Николаев.- Мн.: Выш. шк., 2002. — 207 с.
  61. Николаева Л.П. Уроки профилактики наркомании в школе: Пособие для учителя / Л.П. Николаева, Д.В. Колесов. — М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: “МОДЭК”, 2003. — 64 с.
  62. Николаева Г.В. Профилактика негативных привычек в ученической среде. Часть I. Наркомания. — Чебоксары: Изд-во Чувашского республиканского института образования, 2003. — 104 с.
  63. Овечкина А.А. Проблемы с наркотиками? Лидеры требуются?: создание и использование команды лидеров сверстников в профилактической антинаркотической работе / А.А. Овечкина, Т.И. Андреева. — К., 1999. — 40 с. — Серия “Профилактика алкогольных, наркотических и табачных проблем”.
  64. Окаринський М.М. Антинаркогенне виховання підлітків у Пластовій організації: Методичний посібник для виховників пластового юнацтва / За заг. ред. М.М. Фібули. — Тернопіль: “Навчальна книга — Богдан”, 1999. — 96 с.
  65. Оржеховська В.М. Методика позбавлення неповнолітніх наркогенних звичок: Методичний посібник. — К.: ІСДО, 1995. — 260 с.
  66. Основні напрямки роботи, навички та уміння волонтера програми “Зменшення шкоди серед осіб, які вживають наркотики ін’єкційним шляхом” / Державний центр соціальних служб для молоді. — К., 2002. — 74 с.
  67. Политика Голландии в области наркомании: Уроки голландского опыта. — 1996. — 150 с.
  68. Поттер-Эфрон Р.Т. Стыд, вина и алкоголизм: клиническая практика. — М.: Институт общегуманитарных исследований, 2002. — 416 с.
  69. Предупреждение подростковой и юношеской наркомании / Под ред. С.В.Березина, К.С.Лисецкого, И.Б. Орешниковой. — М.: Изд-во Института Психотерапии, 2000.- 256 с.
  70. Программа снижения вреда от употребления наркотиков: Информационный дайджест / Международная гуманитарная организация “СПИД Фонд Восток-Запад”. — №8. — К., 2002. — 158 с.
  71. Программа снижения вреда от употребления наркотиков: Информационный дайджест / Международная гуманитарная организация “СПИД Фонд Восток-Запад”. — №6. — К., 2001. — 141 с.
  72. Против чумы XX века...: Спид. Алкоголь. Наркотики / Крымский благотворительный фонд. — Симферополь, 1999. — 38 с.
  73. Проценко Е. Н. Наркотики и наркомания. — М.: Триада, 2002. — 240 с.
  74. Профілактика наркотизації / Упор. О.І. Пилипенко. — К., 1994. — 126 с.
  75. Профилактика негативных привычек в ученической среде. Часть 1. Наркомания. Чебоксары: Изд-во Чувашского республиканского института образования, 2003.- 104с.
  76. Рекомендації з профілактики і лікування тютюнопаління / І.П. Смирнова, О.О.Кваша, І.М. Горбась. — К.: Інститут кардіології АМН України, 2001. — 20 с.
  77. Сердюкова Н.Б. Наркотики и наркомания. — Ростов н/Д: Феникс, 2000. — 256 с.
  78. Синтетические наркотики. — ПЮФ, 2002. — 128 с. (На франц.)

79. Сирота Н.А. Профилактика наркомании у подростков: от теории к практике / Н.А.Сирота, В.М. Ялтонский, И.И.Хажиллина. — М.: Генезис, 2001. — 216 с.
80. Сирота Н.А. Профилактика наркомании у подростков: от теории к практике / Н.А. Сирота, В.М.Ялтонский, И.И. Хажиллина. — М.: Генезис, 2001. — 216 с.
81. Сорочинська В.Є. Профілактика негативних явищ серед учнівської та студентської молоді (наркоманії, алкоголізм, СНІД): Навч. — метод. посіб. / В.Є. Сорочинська, О.А. Удалова, В.С. Штифурак. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. — 168 с.
82. Соціально — педагогічні та медико — психологічні заходи протидії вживанню наркогенних засобів неповнолітніми і молоддю: Науково метод. посібник / Під заг. ред. О.І.Пилипенка. — К.: А.Л.Д., 1995.- 100 с.
83. Соціально-психологічна реабілітація людей із залежністю: Наук.-метод. збірка. — К., 2003.-121 с.
84. Союз <<За общество без наркотиков>> (RNS) / Под. ред. Г.В. Зазулина. — СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2001. — 100 с.
85. 120 вопросов об алкоголе и наркотиках / Пер.с гол. М. Веера, Е.Федосеева. — К.: Сфера, 1999. — 104 с.
86. Сучасні підходи до профілактики тютюнопаління, алкоголізму, наркоманії та СНІДу: Матеріали конференції / Відп. ред. В.С. Лозинський; Київський міський Центр здоров'я. — К., 2003. — 174 с.
87. Табакокурение. — ПЮФ, 1999. — 127 с. (На франц.)
88. Толопило А. Социально-правовая поддержка наркозависимых и ВИЧ-позитивных лиц: Справочное пособ. / Всеукраинская Ассоциация Снижения Вреда. — Одесса, 2003. — 263 с.
89. Транснациональный наркобизнес: Новая глобальная угроза. — М.: “Российск. полит. энциклопедия”, 2002. — 264 с.
90. Тютюн? Так / ні...Твій вибір: Навчальний посібник / Центр “Ескейп”. — К.: Сфера, 2001. — 32 с.
91. Фалковски К. Опасные наркотики — М.:Институт Общегуманитарных Исследований, 2002. — 256 с.
92. Фек'яер Х.О. Алкоголь та інші наркотики: магичні чи хімічні речовини? — К., 1994. — 86 с.
93. Хажиллина И.И. Профилактика наркомании: модели, тренинги, сценарии. — М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. — 228 с.
94. Шабанов П. Наркомания: патопсихология, клиника, реабилитация. — 2-е изд., перераб. и доп. / П.Шабанов, О. Штакельберг; Под ред. А.Я. Гриненко . — СПб.: Лань, 2001. — 464 с.
95. Шабанов П.Д. Основы наркологии. — СПб.: “Лань”, 2002. — 506 с.
96. Шаг за шагом: проблемы сообщества потребителей инъекционных наркотиков и пути их решения: Методические рекомендации / Международный Альянс по ВИЧ/СПИД в Украине. — К., 2004. — 195 с.
97. Школа та її роль у профілактиці алкоголю та наркоманії серед дітей і підлітків. — 2-е вид., доп. і перероб. — К.: Сфера, 2000. — 36 с.
98. Школьная антиалкогольная и антинаркотическая профилактическая политика / Пер. С.П. Маркелов, А.Е.Пажина. — Х., 2000. — 23 с.
99. Що я можу зробити, щоб допомогти моїм дітям жити без наркотиків?: Посібник для батьків / Партія “Демократичний союз”; Український інформаційний центр з проблем алкоголю і наркотиків. — К., 2002. — 47 с.
100. Що ваші учні повинні знати про алкоголь, тютюн та коноплю / Під ред. А.Говорун. — Черкаси: “Escape”, 2001. — 47 с.

101. Экономика контроля над табаком в Украине с точки зрения общественного здоровья: Исследование выполнено при поддержке Всемирного Банка / Информационный Центр по проблемам Алкоголя и Наркотиков. — К., 2002. — 145 с.
102. Юнак В.Ю. Наркоманія — дорога в безодню. — К.: Здоров'я, 2001. — 192 с.
103. Ягодинский В.Н. Убереечь от дурмана: Кн. для учителя. — М.: Просвещение, 1989. — 96 с.

Профілактика ВІЛ/СНІДу

1. Баггали Р. Методы оценки добровольного консультирования и тестирования на ВИЧ. — Женева, 2000. — 56 с.
2. Белозеров Е.С. ВИЧ-инфекция / Е.С.Белозеров, Е.И. Змушко. — 2-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 368 с.
3. Бойко А.М. Соціальна робота з клієнтами, інфікованими ВІЛ та хворими на СНІД: Метод. реком. з навчального курсу для магістеріум / Національний університет "Києво-Могилянська Академія. Ужгородський державний університет. — Ужгород: УЖДУ, 2000. — 64 с.
4. Вам нужно знать о ВИЧ и СПИДе больше / Международная гуманитарная медицинская организация "Врачи без границ". — К., 2000. — 22 с.
5. ВІЛ-СНІД: як від нього вберегтись: Тренінг-семінар: Інформаційний бюлетень / Івано-Франківська міська ОМРП. — Івано-Франківськ, 2000. — 20 с.
6. ВІЛ/СНІД: відчуй себе захищеним. — К.: Шкільний світ, ЮНІСЕФ, 2004.
7. ВІЛ- інфекція: проблеми жінок та дітей, народжених ВІЛ-інфікованими матерями: Аналітичний огляд / Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД. — №1.(2). — К., 2002.- 27 с.
8. ВИЧ/СПИД и права человека. Международные руководящие принципы. Вторая международная консультация по ВИЧ/СПИДу и правам человека (Женева, 23 — 25 сентября 1996 года). — Нью-Йорк, Женева, 1998. — 120 с.
9. ВИЧ/СПИД и СМИ: информация для журналистов / Международный Альянс с ВИЛ/СПИД. — 2-е изд. — К., 2002. — 16 с.
10. Вместе — мы сможем: Руководство в эпоху СПИДа / Объединенная программа ООН по ВИЧ/СПИДу. — Женева, 2001. -44 с.
11. Діти та епідемія ВІЛ/СНІД / О.Балакірева, М.Рябова, В. Юцевич; Упор. О. Балакірева; Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ. — К., 2003.- 15 с.
12. Довідник із навчання консультиванню з ВІЛ/СНІДу / Всесвітня Організація Охорони Здоров'я Глобальна Програма зі СНІДу. — Львів: Кальварія, 2000. — 80 с.
13. Доклад о развитии глобальной эпидемии ВИЧ/СПИДА. Июнь 2000. — Женева, Швейцария, 2000. — 131 с.
14. Жизнь на перепутье: Учебная программа, создана организацией "Молодежь на перепутье". — К.: Триада, 1998. — 350 с.
15. Життя на роздоріжжі. Життєві навички, які формують характер: Роздатковий матеріал учасникам конференції / Організація "Молодь на роздоріжжі". — К., 2004. — 39 с.
16. Життя на роздоріжжі. Твій вибір. Життєві навички, які формують характер: Навч. посіб. / відп. Ред.Пер. з англ. В.М. Олійник, Н.І. Новикової, В.М. Озерної; Організація "Молодь на роздоріжжі". — К., 2004. — 309 с.
17. Запорожан В.Н. Вил-инфекция и СПИД / В.Н. Запорожан, Н.Л. Аряев. — К.: Здоровье, 2003. — 624 с.
18. Змушко Е.И. ВИЧ-инфекция: Руководство для врачей / Е.И. Змушко, Е.С.Белозеров.- СПб.: Питер, 2000. — 320 с.
19. Змушко Е.И. ВИЧ-инфекция: руководство для врачей / Е.И. Змушко, Е.С. Белозеров. — СПб.: Питер, 2000. — 320 с.

20. “Консультирование ДО и ПОСЛЕ теста на ВИЧ-инфекцию”: Руководство для организаций, работающих в области профилактики ВИЧ-инфекции / Организация “СПИД инфосвязь”. — М., 2001. — 135 с.
21. Лазаренко Б. Методичний посібник з профілактики ВІЛ — інфекції серед молодих споживачів ін’єкційних наркотиків :Для соціальних працівників / Б.Лазаренко, І.Пінчук, В. Сановська. — К.: УДЦССМ, 2002. — 112 с.
22. Люди и ВИЧ: Книга для неравнодушных / Международный Альянс по ВИЧ/СПИД. — К., 2001. — 350 с.
23. Люди и ВИЧ: книга для неравнодушных / Международный Альянс по ВИЧ/СПИД в Украине; Ред. Е. Пурик. — К., 2004. — 505 с.
24. Методические рекомендации по второму поколению эпидемиологического надзора за ВИЧ: следующее десятилетие / Всемирная организация здравоохранения и Объединенная .
25. Методичний посібник з профілактики ВІЛ інфекції серед молодих споживачів ін’єкційних наркотиків. — К.: ДЦССМ, ЮНІСЕФ, 2002.
26. Методичний посібник з профілактики наркоманії та ВІЛ/СНІДу у шкільному та молодіжному середовищі. /За ред. Лазаренко Б.П., Пінчук І.М. — К.: ЮНІСЕФ, 2002. — 144 с.
27. Методичний посібник з надання дружніх послуг для молоді/ За ред. Зінчука І.М., Сановської В.А. — К.: ЮНІСЕФ, 2003. — 160 с.
28. Моніторинг та оцінка ефективності проекту “Профілактика ВІЛ-інфекції серед підлітків та молоді Південного регіону України” / О.О. Яременко. — К.: Державний ін-т проблем сім’ї та молоді; Державний центр соціальних служб для молоді, 2002.- 78 с.
29. Моніторинг та оцінка ефективності проекту “профілактика ВІЛ/СНІДу серед молодих людей, які вживають наркотики ін’єкційним шляхом”/ О.О. Яременко. — К.: Державний ін-т проблем сім’ї та молоді; Державний центр соціальних служб для молоді, 2002. — 71 с.
30. Мониторинг и оценка: Методические рекомендации / Международный Альянс по ВИЧ/СПИД в Украине. — К., 2004. — 128 с.
31. Мы с вами: Пособие для людей, живущих с ВИЧ/СПИДом / Ред Е. Пурик; Благотворительная организация “Гуманитарная инициатива”. — К., 2000. — 74 с.
32. Наша жизнь: Бюллетень / Всеукраинская сеть людей, живущих с ВИЧ/СПИДом. — №3. — Полтава, 2001. — 32 с.
33. Новости ВИЧ/СПИД: Бюллетень информационно-ресурсного центра Международного Альянса по ВИЧ/СПИД.- 2001. — Выпуск 3. — 16 с.
34. Новости ВИЧ/СПИД: Бюллетень информационно-ресурсного центра Международного Альянса по ВИЧ/СПИД.- 2001. — Выпуск 2. — 16 с.
35. Новости ВИЧ/СПИД: Бюллетень информационно-ресурсного центра Международного Альянса по ВИЧ/СПИД.- 2002. — Вып. 2(5). — 27 с.
36. Новости ВИЧ/СПИД: бюллетень информационно-ресурсного центра Международного Альянса по ВИЧ/СПИД. — 2002. — №4(7). — 28 с.
37. Новости ВИЧ/СПИД: бюллетень информационно-ресурсного центра Международного Альянса по ВИЧ/СПИД. — 2003. — №1(8). — 22 с.
38. Новости ВИЧ/СПИД: Бюллетень информационно-ресурсного центра Международного Альянса по ВИЧ/СПИД / Международный Альянс по ВИЧ/СПИД в Украине. — К., 2004. — 32 с.
39. Обзор современной психиатрии: Специальный выпуск. — 2000. — №8(4). — 101 с.
40. Организации, работающие в области ВИЧ/СПИД в Украине: Справочник / Международный Альянс по ВИЧ/СПИД. — Вып.1(2). — К., 2002.- 491 с.

41. От принципа к практике: Расширение участия людей, живущих с ВИЧ/СПИДом или пострадавших от ВИЧ/СПИДа (РЛВС). — Женева, Швейцария 2000. — 16 с.
42. Оценка с привлечением к участию: Методические рекомендации. — К.: Международный Альянс по ВИЧ/СПИД, 2001. — 158 с.
43. Павловський М.П. СНІД у хірургічній клініці / М.П.Павловський, В.В. Ващук, І.Д. Герич. — Тернопіль: Укрмедкнига, 2001. — 136 с.
44. Понамарева Н. Наведение мостов: Руководство для проведения обучающих семинаров по профилактике наркозависимости и ВИЧ / СПИДА / Н. Понамарева, К. Понамарев. — СПб.: Питер, 2000. — 140 с.
45. Профілактика ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх. Тренінговий модуль / Укладачі: Журавель Т.В., Лях Т.Л.. — К.: ВГЦ “Волонтер”, ЮНІСЕФ, 2003.
46. Профілактика ВІЛ-СНІДу, наркоманії та алкоголізму: Методичний посібник для студентів та викладачів вищих учбових закладів / Уклад. Л.В.Потапова. — Запоріжжя: ЗДУ, 2001. — 85 с.
47. Методичний посібник з цієї дисципліни допоможе студентам розширити свої знання з питань превентивності ВІЛ-СНІДу, наркоманії, алкоголізму, хибного способу життя.
48. Проблеми наркоманії, ВІЛ-інфекції та ЗПСШ в Україні. — К., 2001. — 46 с.
49. Протидія епідемії ВІЛ/СНІД у молодіжному середовищі (Аналітичний звіт за результатами опитування “Знання. Ставлення. Поведінка.” підлітків та молоді Південних регіонів України у рамках спільного проекту з Дитячим фондом Об’єднаних Націй (ЮНІСЕФ): “Профілактика ВІЛ/СНІДу серед підлітків та молоді Південного регіону України”). — К., 2001. — 80 с.
50. Профілактика алкоголізму, наркоманії, ВІЛ\СНІДу та інших негативних явищ в молодіжному середовищі: Метод. реком. для соц. працівників та вихователів учбових закладів / Одеський обласний центр ССМ. — Одеса, 1999. — 27 с.
51. Профілактика ВІЛ/СНІДу серед осіб, що вживають наркотики ін’єкційним шляхом: Збірник інформ.-метод. матеріалів / Одеський обласний центр соціальних служб для молоді; Громадський рух “ВІРА, НАДІЯ, ЛЮБОВ”. — Одеса, 2000. — 93 с.
52. Профилактика передачи ВИЧ от матери ребенку. Стратегические варианты. — Женева, 2001. — 24 с.
53. Профилактика передачи ВИЧ от матери ребенку. Стратегические варианты. — Женева, 2001. — 24 с.
54. Профілактика ВІЛ — СНІДу, наркоманії та алкоголізму: Методичний посібник для студентів та викладачів вищих учбових закладів. / Уклад. Л.В. Потапова. — Запоріжжя: ЗДУ, 2001. — 85с.
55. Профилактика ВИЧ/СПИДа, ИППП: Методическое руководство по работе с молодежной аудиторией для молодежных лидеров и инструкторов программы “Равный поможет равному” / Н.В. Лузан, А.И. Бабенко, С.В. Давыдова. — М., 2000. — 72 с.
56. “Профілактика ВІЛ/СНІД в молодіжному середовищі” в межах проекту “УМСА за здоровий спосіб життя, профілактику наркоманії та СНІД”: Матеріали навчального семінару для тренерів / Упор. О.Ю.Баханов, Т.О. Салюк, Т.І. Сосідко: Київський міський центр здоров’я. — К., 2003. — 68 с.
57. Развитие эпидемии СПИДа: состояние на декабрь 2000г./ Всемирная организация здравоохранения. — Женева, Швейцария, 2000. — 27 с.
58. Раскрытие эпидемии ВИЧ/СПИДА: Руководство по благоприятному раскрытию, этически обоснованному консультированию партнеров и надлежащему использованию отчетности о случаях ВИЧ. / ЮНЭЙДС. — ЖЕНЕВА, 2001.- 48с.
59. Рахманова А.Г. ВИЧ-инфекция у детей. — СПб.: Питер, 2003. — 448 с.

60. Руководство для законодателей по вопросам ВИЧ/СПИДа, законодательства и прав человека. Меры по борьбе с эпидемиями ВИЧ/СПИДа с учетом их разрушительных последствий для человека, экономики и общества. — Женева, Швейцария, 2000. — 208 с.
61. СНІД в Україні: аналітичний огляд.- 2001. — Випуск 1. — 26 с.
62. “СНІД”. — 1999. — №1. — 24 с.
63. Социальный мониторинг: Социальные тенденции в переходный период ВИЧ/СПИД и молодежь. Качество школьного обучения: Проект МОНЕЕ ЦВЕ/СНГ/ государства Балтии / Детский фонд ООН. — Флоренция, 2002. — 125 с.
64. СПИД.- 2000. — №5. — 66 с.
65. СПИД.- 2001. — №5. — 65 с
66. СПИД. СНІД. AIDS. — 2002. — № 6. — 62 с.
67. Спид и свободы.- Арт Сюд, 1991. — 336с. (На франц.)
68. СПИД.- 2000. — №3. — 32 с.
69. СПИД.- 2000. — №4. — 32 с.
70. Туллер Д. Освещение вопросов ВИЧ/СПИД в Украине. — К.: ПроМедиа, 2002. — 11 с.
71. Тут і тепер: Люди з ВІЛ/СНІД розповідають про себе / Громадське об'єднання “Віра, Надія, Любов”. — К.: Бланк-Прес, 2000. — 110 с.
72. Уход на дому за людьми, живущими с ВИЧ/ СПИДом / Организация “Врачи без границ”. — К., 2002. — 30 с.
73. Этические аспекты научных исследований по разработке вакцин для профилактики ВИЧ: Руководящий документ ЮНЭЙДС / Объединенная программа ООН по ВИЧ/ СПИДу. — Женева, 2001. — 48 с.

Проституція

1. “Вивіз жінок та примусова проституція”: На допомогу депутату: Прес — реліз. — Випуск 4. — К., 1997. -- 59 с.
2. Голосенко И.А. Социологическое исследование проституции в России (история и современное состояние вопроса) / И.А. Голосенко, С.И. Голод. — СПб.: ТОО ТК “Петрополис”, 2000. — 123 с.
3. Голубая книга. Положение геев и лесбиянок в Украине / Центр “Наш мир”. — К.: Нора-принт, 2000.-126 с.
4. Діяльність громадських організацій по профілактиці ВІЛ / СНІДу серед жінок секс-бізнесу: За результатами проекту “Створення мережі неурядових організацій, які працюють із жінками секс-бізнесу в Україні. / Під ред. О.Балакірева . — К.: УІСД, 2000. — 176 с.
5. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство; Женщина преступница и проститутка; Любовь у помешанных: Сборник: Пер.с ит. — Мн.: Попурри, 2000. — 576 с.
6. Секс-бізнес в Україні: спроба соціального аналізу / О.М. Балакірева, Т.В. Бондар, Ю.М. Галустян. — К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2001. — 159 с.

Правопорушення

1. Абельцев С.Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. — 207с.
2. Башкатов И.П. Психология неформальных подростково-молодежных групп. — М.: “Информпечать”, 2000. — 336 с.
3. Белавіна Т.І. Зона особливої уваги (Соціальний супровід неповнолітніх та молоді, як складова реформи системи покарань та громадського контролю за силовими структурами в Україні) / Т.І. Белавіна, К.С. Шендеровський. — К., 2003. — 75 с.

4. Биленчук П.Д. Транснаціональна преступність: стан і трансформація: Учебне посібник / П.Д. Биленчук, С.Е.Еркенов, А.В. Кофанов; Под ред. П.Д. Биленчука. — К.: Атика, 1999. — 272 с.
5. Бризгалов І.В. Юридична деонтологія: Короткий курс лекцій. — 2-ге вид., випр. — К.: МАУП, 2000. — 48 с.
6. Брейтуэйт Д. Преступление, стыд и воссоединение / Пер. с англ. Н.Д. Хариковой; Под ред. М.Г. Флямера. — М.: МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2003. — 310 с.
7. Воля... Воля? Воля!!!: Кишенькова книжка підлітка. Книга підготовлена на виконання комплексної програми центрів соціальних служб для молоді “Профілактика негативних явищ та правопорушень у дитячому та молодіжному середовищі”. — К.: УДЦССМ, 2000. — 19 с.
8. Восстановительное правосудие, ресоциализация и городская политика / Под ред. Р.Р. Максудова. — М.: МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2001. — 78 с.
9. Гусарев С.Д. Юридична деонтологія / С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров. — К.: ВІРА-Р, 2002. — 506 с.
10. Діти “групи ризику”: психологічні, соціальні та правові аспекти / Служба у справах неповнолітніх; Міський психологічний Центр Служби. — К., 2001. — 192 с.
11. Иванова В.В. Преступное насилие: Учебное пособие для ВУЗов. — М.: Книжный мир, 2002. — 83 с.
12. Комментарий к УПК РФ. Сравнительные таблицы: УПК РСФСР — УПК РФ; УПК РФ — УПК РСФСР / Под ред. С.Ф. Шумилин- М.: “Издательство ПРИОР” , 2002. — 432 с.
13. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: Навч. посібник. — 2-ге вид. — К.: Атика, 2002. — 640 с.
14. Кудин А.В. Книга о том, как важить в тюрьме. — К., 1998. — 239 с.
15. Кудрявцев В.Н. Преступность и нравы переходного общества. — М.: Гардарики, 2002. — 238 с.
16. Ли Д.Л. Преступность в структуре общества. — М.: Русский мир, 2000. — 152 с.
17. Марітчак Т.М. Помилки у кваліфікації злочинів: Монографія. — К.: Атика, 2004. — 188 с.
18. Мельникова Э.Б. Как уберечь подростка от конфликта с законом: Советы юриста. — М.: Изд-во БЕК, 1998. — 318 с.
19. Мінченко А.В. Правова інформатика. Інформатика в історичному аспекті: Навч. посіб. — К: Арістей, 2003. — 296 с.
20. Мінченко А.В. Правова інформатика. Інформація та інформаційне забезпечення правоохоронних органів: Навч. посіб. / А.В. Мінченко, О.Р.Галас. — К.: Арістей, 2003. — 436 с.
21. Мінченко А.В. Правова інформатика. Концепція інформатизації: Навч. посіб. — К.: Арістей, 2003. — 288 с.
22. Місто і люди: як допомогти людині, яка повернулася з місць позбавлення волі в територіальному громаду м. Києва: Інформаційна збірка / К.Шендеровський, А. Конопляста, Н.Парубенко. — К.: КМЦССМ, 2003. — 44 с.
23. Михайленко А.Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан: Научно-практическое издание. — К.: Юринком Интер, 1999. — 448 с.
24. Михлин А.С. Высшая мера наказания: История, современность, будущее. — М.: Дело, 2000. — 176с.
25. Олейник А. Н. Тюремная субкультура в России: от повседневной жизни до государственной власти. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 418 с.

26. Омеляненко Г.М. Провадження у справах про злочини неповнолітніх як диференціація кримінально-процесуальної форми. Навчальний посібник. — К.: Атака, 2002. — 128 с.
27. Организация социальной работы с молодежью, вернувшейся с мест лишения свободы / Крымский республиканский центр социальных служб для молодежи. — Симферополь, 2001. — 32 с.
28. Особливості соціальної роботи з неповнолітніми правопорушниками: Робочі матеріали семінару / Тренер О.Аренз; Християнський дитячий фонд. — К., 2004. — 11 с.
29. Права особи при затриманні, арешті, обшуку...якщо вам ще немає 18-ти — К.: Комітет виборців України, 2000. — 32 с.
30. Правосудие по делам несовершеннолетних: Перспективы развития. — М.: МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 1999. — 261 с.
31. Правосудие по делам несовершеннолетних. Мировая мозаика и перспективы в России. Выпуск 2: В 2-х кн. Кн. 1 / Под ред. М.Г. Флямера. — М.: МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2000. — 200 с.
32. Правосудие по делам несовершеннолетних. Мировая мозаика и перспективы в России. Выпуск 2: В 2-х кн. Кн. 2 / Сост. М.Г. Флямера. — М.: МОО Центр “Судебно-правовая реформа”, 2000. — 178 с.
33. Права неповнолітніх в ув'язненні: Навч. посіб. / О.Б. Янчук, В.В. Рябуха; Державний департамент України з питань виконання покарань. — К., 2004. — 149 с.
34. Предупреждение пыток в Украине: Доклады комитета по предупреждению пыток Совета Европы по итогам визитов в Украину делегации комитета в 1998,1999 и 2000гг. и ответы правительства Украины на эти доклады. — Донецк: “Донецкий Мемориал”, 2003.- 252 с.
35. Разработка социального проекта: Проект “Инновации в социальной работе: внедрение в деятельности пенитенциарного персонала”: Рабочие материалы тренинга: По материалам Христианского Детского Фонда и Альянса Партнерства Каунтерпарт / Христианский Детский Фонд. — К., 2004. — 79 с.
36. Руденко І.П. Соціологія злочинності: Монографія. — Харків: Націон. ун-т внутр. справ, 2001. — 370 с.
37. Сливка С.С. Юридична деонтологія: Підручник. — К.: Атака, 2001. — 304 с.
38. Соціальна адаптація неповнолітніх, що скоїли злочини. /Упор. А. Міщеня. — Рівне: Перспектива,2001.-40с.
39. Соціальна реабілітація неповнолітніх, які повернулись з місць позбавлення волі, у соціальних службах для молоді: Збірник науково-методичних матеріалів для працівників соціальних служб для молоді / Упор. З.Г.Зайцева. — К.: А.Л.Д., 1995. — 64 с.
40. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлених волі./ За ред. В.М. Синьова. — К.: ДЦССМ, 2003.- 220 с.
41. “Стакер — II”: З досвілу роботи експериментального майданчика (соціальний патронаж неповнолітніх, що звільняються з місць позбавлення волі) / Дніпропетровський обласний центр соціальних служб для молоді. — Дніпропетровськ: ОЦССМ, 2000. — 34 с.

Статеве виховання

1. Августин Ю. Сексуальна інтеграція: Путівник для пізнання і формування власної сексуальності / Пер. з пол. З. Городенчук. — Львів: Свічадо, 1999. — 200 с.
2. Безпалько В.В. Захворювання, що передаються статевим шляхом, та їх профілактика: Методичні рекомендації. — Кам'янець-Подільській: Абетка-НОВА, 2003. — 32 с.

3. Вільсон М.А. Кохання та планування сім'ї: Метод овуляції — природний метод досягнення чи запобігання вагітності / Пер. з англ. Н.Кравець. — Львів: Свічадо, 1993. — 56 с.
4. Воронцова Т.В. Для тебе: хлопцям і дівчатам від 13 до 18. — К.: Дитячий фонд “Здоров'я через освіту”, ЮНІСЕФ, 2003.
5. Говорун Т. Стать та сексуальність: Психологічний ракурс / Т.Говорун, О. Кікінеджи. — Тернопіль, 1999. — 381 с.
6. Говорун Т. В. Сексуальність та статеве поведінка в Україні (Проблеми сьогодення та перспективи) / Т. В. Говорун, Б. М. Ворник. — К., 1995. — 51 с.
7. Діденко С.В. Психологія сексуальності та сексуальних стосунків: Навч. посіб. — К.: Арістей, 2003. — 312 с.
8. Если око твое будет чисто... - 2001. — 144 с.
9. Зопорожан В.М. Вагітність високого ризику при цукровому діабеті / В.М. Запорожан, Н.М. Нізова. — Одеса: Одес. держ. мед. ун-т, 2001. — 179 с.
10. Кащенко Е.А. Основы социокультурной сексологии: Курс лекций: Учеб. пособ. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. — 351 с.
11. Келли Г. Основы современной сексологии. — СПб: “Питер”, 2002.- 896с.
12. Кон И.С. Подростковая сексуальность на пороге XXI века.: Социально — педагогический анализ. — Дубна: Фенікс+, 2001. — 208 с.
13. Литвак М.Е. Секс в семье и на работе. — 2-е изд., перераб и доп. — Ростов н/Д.: “Феникс”, 2002. — 480 с.
14. Лемешева Т.А. Все о противозачаточных средствах. — М.: Аквариум, 1995. — 320 с.
15. Механизмы организации Объединенных Наций, используемые национальными неправительственными организациями в борьбе с сексуальной эксплуатацией детей / Группа неправительственных организаций по Конвенции о правах ребенка. Подгруппа по сексуальной эксплуатации детей. — Женева, 1996. — 17 с.
16. Міріам...чому ти плачеш?: Страждання жінок після абортів / Пер. з укр. А.Костирки. — Львів: Місіонер, 1999. — 140 с.
17. Половое воспитание: Учебник для высш. учеб. заведений. — Ростов н/Д: Феникс, 2001. — 320 с.
18. Психология сексуальных отклонений: Хрестоматия / Сост. К.В. Сельченко. — Мн.: Харвест, 2000. — 672 с.
19. Психология подростка: Психосексуальное развитие: Пер. с фр. — М.: Педагогика, 1991. — 176 с.
20. Пултавська В. Приготування до подружнього життя / Пер. З.Горденчук. — Львів: Свічадо, 1997. — 104 с.
21. Райгородский Д. Я. Учебное пособие по психологии материнства: Для факультетов: психологических, медицинских и социальной работы — Самара: БАХРАХ- М, 2003. — 784 с.
22. Розин В.М. Любовь и сексуальность в культуре, семье и взглядах на половое воспитание: Учеб. пособ. для вузов. — М.: Логос, Высш. школа, 1999. — 208 с.
23. Сексология / Под. ред. Д.Н. Исаева. — СПб.: Питер, 2001. — 512 с.
24. Спраул Р. Брак и близость / Пер. с англ. И. Стариковской. — М.: Триада, 2002. — 240 с.
25. Тільки про тебе: Ти і все, що тобою відбувається / Асоціація акушерів-гінекологів України. — К., 2003. — 33 с.
26. Тробіш І. Бути жінкою — це радість... і яка роль в цьому чоловіка / Пер. з нім. Х. Шуми ляк. — Львів: Свічадо, 1998. — 120 с.

Здоровий спосіб життя

1. Белухин Д.А. Психология здорового образа жизни: Учебно-метод. материалы. — М.: Изд-во СТИ, 2000. — 36 с.
2. Бойченко Т. Батькам про валеологію: Посібник для батьків старшокласників / Т. Бойченко, Н.Колотій, А.Царенко. — К., 2000. — 152 с.
3. Валеологія в школі і вдома. Роль батьків у формуванні, збереженні і зміцненні здоров'я підлітків: Посібник для батьків / Т.Бойченко, Н.Колотій, А.Царенко. — К.: Логос, 1999. — 87 с.
4. Діяльність центрів ССМ по літньому оздоровленню дітей та молоді / За заг. ред. С.В.Толстоухової, І.М. Пінчук. — К.: УДЦССМ, 2000. — 116 с.
5. Конструирование и внедрение программ по формированию здорового образа жизни: Рабочие материалы семинара. Киев, 20-21 июня 2001 года. — К., 2001. — 19 с.
6. Луценко Ю.А. Проблеми соціалізації та збереження здоров'я підлітків. — К., 2004. — 56 с.
7. Максимова Н.Ю. Психологія адиктивної поведінки: Навч. посібник. — К.: “Київський університет”, 2002. — 308 с.
8. Матеріали міжнародної конференції “Молодь за здоров'я”, 12 грудня 2001 року, Київ / Українсько-канадський проект “Молодь за здоров'я”; Український інститут соціальних досліджень. — К., 2001. — 52с.
9. Научная школа “Теория Причинности” проф. В.П. Гоча / Севастопольский валеологический центр “Лаукар”. — Севастополь, 2003. — 56 с.
10. Новые подходы в сфере охраны общественного здоровья и формирования здорового образа жизни: рабочие материалы семинара 28-30 октября 2002 года / Христианский детский фонд. — К., 2002. — 50 с.
11. Новые подходы в сфере охраны общественного здоровья и формирования здорового образа жизни: Рабочие материалы семинара 28-29 октября 2002 года / Христианский детский фонд. — К., 2002. — 38 с.
12. Оздоровлення дітей та молоді з різним рівнем здоров'я: Методичні рекомендації в II ч / Упор. О.К. Шатохіна, Н.Л. Топеха. — К.: УДЦССМ, 1998. — 40 с.
13. Оздоровлення дітей та молоді з різним рівнем здоров'я. Методичні рекомендації в II частинах / Упорядники Шатохіна О.К., Топеха Н.Л.. — К.: УДЦССМ, 1998. — ч. II — 40с.
14. Організація літнього відпочинку дітей і молоді: Навч.-метод. посібник для фахівців та студентів-організаторів літнього відпочинку дітей та молоді: У 2-х ч.Ч.1 / Авт. С.Я. Марченко, Л.Ц. Ваховський, О.П. Песоцька. — Луганськ: “Альма-матер”, 2003. — 138 с.
15. Організація літнього відпочинку дітей і молоді: Навч.-метод. посібник для фахівців та студентів-організаторів літнього відпочинку дітей та молоді: У 2-х ч.Ч.2 / Авт. С.Я. Марченко, Л.Ц. Ваховський, О.П. Песоцька. — Луганськ: “Альма-матер”, 2003. — 165 с.
16. Отдых и оздоровление детей и подростков: Сб. нормативных документов / Сост. С.В. Барканов, М.И. Журавлев, В.И. Савоськина. — М.: Граф-пресс, 2002. — 216 с.
17. Оцінка ефективності програми “Здоров'я та розвиток молоді” 1997-2001 / О.О.Яременко, О.Т. Сакович, О.Р.Артюр. -К.: УІСД, 2002.-96с.
18. Паффенбаргер Р.С. Здоровый образ жизни / Р.С. Паффенбаргер, Э. Ольсен. — К.: Олимпийская литература, 1999. — 320с.
19. Роль засобів масової інформації та інших джерел у формуванні здорового способу життя / О.О. Яременко та ін. — К: УІСД, 2000. — 111 с.

-
20. Соціальна робота та формування здорового способу життя (превентивні, корекційні, реабілітаційні заходи): Робочі матеріали / Християнський дитячий фонд; Академія праці та соціальних відносин. — К., 2001.- 18 с.
  21. Социальная работа по формированию здорового образа жизни: Рабочие материалы по семинару / Христианский Детский Фонд. — Днепропетровск, 1999.- 6с.
  22. Соціальна робота з дітьми, молоддю, різними категоріями сімей під час оздоровлення та відпочинку. На шляху до нової соціальної технології: Інформаційно-методична збірка / Упор. К.С. Шендеровський. — К.: КМЦССМ, 2003. — 67 с.
  23. Соціальна робота з дітьми, молоддю, різними категоріями сімей під час оздоровлення та відпочинку. На шляху до нової соціальної технології: Інформ.-метод. збірка / К.Шендеровський. — К.: КМЦССМ, 2003. — 67 с.
  24. Социальная работа по формированию здорового образа жизни: рабочие материалы по семинару 31.05-02.06, 1999, Днепропетровск / Христианский Детский Фонд. — Днепропетровск, 1999. — 22 с.
  25. Творчество в детском оздоровительном лагере: Книга для воспитателей и педагогов / Авт.- сост. А.Г.Трушкин, П.П.Пивненко, В.В. Абраухова.- Ростов н/ Д.: “Феникс”, 2002.-320 с.
  26. Тимчин О.І. Інновації змісту і технологій здорового способу життя / О.І. Тимчин, М.П. Коростіль. — Тернопіль: Астон, 2002. — 136 с.
  27. Формування здорового способу життя: Навч. посіб. для слухачів курсів підвищення кваліфікації держ. службовців / О.О. Яременко та ін. — К.: УІСД, 2000. — 232 с.
  28. Формування навичок здорового способу життя в дітей і підлітків / Н.Ю.Максимова, А.Й.Капська, О.Г.Карпенко. — К.: Ніка-Центр, 2001. — 264 с.
  29. Формування здорового способу життя: київський досвід / Н.М. Комарова, П.Шатц, О.О. Яременко. — К.: УІСД, 2001. -56 с.
  30. Формування здорового способу життя: стратегія для України / Українсько-канадський проект “Молодь за здоров’я” - К., 2001. -24 с.

**Буклети
щодо здорового способу життя
ВГЦ "Волонтер"**